

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις
Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές

Διπλωματική Εργασία

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΗΠΙΑΣ ΙΣΧΥΟΣ ΣΤΗΝ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΕΣΗ
ΑΝΑΤΟΛΗ (2002-2010)

Κατερίνα Μιχαήλ

ΜΘ/09027

Επιβλέπων Καθηγητής
Καθηγητής Αθανάσιος Πλατιάς

ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2012

Ευχαριστίες

Πολλοί άνθρωποι με ενθάρρυναν και με στήριξαν κατά τη σύνταξη της διπλωματικής μου εργασίας, στους οποίους οφείλω ειλικρινείς ευχαριστίες και την περάτωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Επιθυμώ αρχικά να ευχαριστήσω όλους τους Διδάσκοντες στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς για τον πλούτο των γνώσεων που μου προσέφεραν και την παρακίνησή τους να ακολουθήσω και να εμβαθύνω στα ενδιαφέροντά μου. Ευχαριστώ πολύ τον Λέκτορα κ. Νικόλαο Ραπτόπουλο για την καθοδήγησή του, ειδικά στα πρώτα στάδια εκπόνησης της εργασίας.

Στη συνέχεια, φίλοι και γνωστοί, ακαδημαϊκοί και μη, στην Ελλάδα και το εξωτερικό, μου χάρισαν τις απόψεις και τις γνώσεις τους και βοήθησαν σημαντικά στη μελέτη μου.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον Καθηγητή κ. Αθανάσιο Πλατιά. Ως επιβλέπων της εργασίας και της γενικότερης πορείας μου, αποτέλεσε για μένα πηγή έμπνευσης, περαιτέρω έρευνας και προόδου.

Τέλος, επιθυμώ να ευχαριστήσω τα μέλη της οικογένειάς μου για την υπομονή και συμπαράστασή τους καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Χωρίς εκείνους, τίποτε δεν θα ήταν εφικτό.

Κατερίνα Μιχαήλ
Αθήνα, Φεβρουάριος 2012

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
Υπόθεση Εργασίας.....	9
Σημασία της Εργασίας.....	10
ΗΠΙΑ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	12
A. Ισχύς.....	15
Ορισμός της Ισχύος.....	15
Ήπια ισχύς.....	18
Ήπια ισχύς, παγκοσμιοποίηση και ασφάλεια.....	20
Η ήπια ισχύς σήμερα: Το «αφήγημα».....	22
ΗΓΕΣΙΑ: Σκληρή + Ήπια = Έξυπνη ισχύς.....	25
Κριτική.....	25
Συμπεράσματα Κριτικής.....	39
B. Συντελεστές της Ισχύος και Πολιτισμός.....	43
Θρησκεία και θρησκευτική ήπια ισχύς.....	47
Η Θρησκεία στις Διεθνείς Σχέσεις.....	49
Θρησκεία και ήπια ισχύς.....	51
Συμπεράσματα.....	52
Η Μέση Ανατολή.....	54
Συνδετικά Στοιχεία.....	56
Γλώσσα.....	56
Φυλετική ταυτότητα.....	57
Το Ισλάμ.....	58
Δόγματα και Αδελφότητες στο Ισλάμ.....	59
Το Πολιτικό Ισλάμ.....	62
Ισλάμ και Διεθνείς Σχέσεις.....	64
Στοιχεία Διαφοροποίησης: Εθνικισμός.....	67
Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης και τα ιδρύματά του (κρατο-κεντρικά και θρησκευτικά στοιχεία).....	71
Επικοινωνία και Νέες Τεχνολογίες.....	75
Αραβική «κοινή γνώμη».....	78

Το Παλαιστινιακό ζήτημα.....	80
Συμπεράσματα	82
Λόγοι Μεταστροφής της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	84
Ισλάμ και Τουρκική Πολιτική (στο εσωτερικό και στο εξωτερικό).....	92
Εμφάνιση και Επανεμφάνιση	93
1980 και έκτοτε	95
Τουρκο-Ισλαμική Σύνθεση	99
Μετά τον Οζάλ	101
Συμπεράσματα.....	104
ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΕΣΗ	
ΑΝΑΤΟΛΗ (2002-2010)	106
Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.....	108
Ο Ισραηλινός Παράγοντας	111
Επαφές με Αραβικά Κράτη	112
Απόηχος.....	118
Αχμέτ Νταβούτογλου.....	119
Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας	120
Φετουλάχ Γκιουλέν.....	123
Άλλοι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί	129
Οικονομία και Ισλάμ.....	130
Η αντίδραση από τους Άραβες.....	136
Στο Δρόμο και τον Τύπο	136
Στην πολιτική.....	139
Συμπεράσματα Εργασίας.....	143
Μέρος Πρώτο: Γενικές Παρατηρήσεις	143
Μέρος Δεύτερο: Η Θρησκεία στις Σχέσεις της Άγκυρας με τη Μέση Ανατολή...148	
Σε Θεωρητικό Επίπεδο: Θρησκεία και Ήπια Ισχύς.....	151
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	152

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι πρόσφατες εξελίξεις στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας και η σύσφιξη δεσμών με κράτη της περιφέρειάς της έχουν προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις σε ακαδημαϊκούς και πολιτικούς. Η αναθεωρητική πολιτική της Άγκυρας έχει προβληματίσει ιδιαίτερα τους παραδοσιακούς συμμάχους της στην «Δύση», οδηγώντας κάποιους να συγγράψουν έργα ακόμη και με συμβουλές για επαναπροσέγγιση με τον παλαιό φίλο και σύμμαχο. Το άνοιγμα της Τουρκίας προς τη Μέση Ανατολή, ειδικότερα, με μια σειρά πολιτικών πράξεων και ρητορικών τεχνασμάτων έχει συσπειρώσει υπέρ της μεγάλη μερίδα των Αράβων αλλά τα αποτελέσματα της πολιτικής της «ήπιας ισχύος» σε επίπεδο υψηλής πολιτικής και ουσιαστικής συμμαχίας των αραβικών χωρών παραμένει αδιαφανής. Στην εργασία επιχειρείται μία έρευνα επί του ρόλου της θρησκείας, και εν προκειμένω, του Ισλάμ, στις απόπειρες της Τουρκίας να κερδίσει τις «καρδιές και τα μυαλά» των Αράβων, καθώς και τα όρια αυτής της επιρροής. Θα γίνει έτσι μία προσπάθεια καταγραφής της θέσης αυτού του μέσου «ήπιας ισχύος» στην πολιτική στρατηγική της γείτονος, με τις συνέπειες, τα οφέλη και τους περιορισμούς που συναντά στην Μέση Ανατολή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία χρόνια, η αντιλαμβανόμενη αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Άγκυρας σε σχέση με τα κράτη της Μέσης Ανατολής (αλλά και κάθε άλλη κατεύθυνση της περιφέρειάς της), έχει προβληματίσει και οδηγήσει μία μεγάλη μερίδα ακαδημαϊκών και πολιτικών αναλυτών στην ενασχόληση μαζί της σε ακαδημαϊκό, και όχι μόνο, επίπεδο. Το ενδιαφέρον αυτό ξεκινά ειδικότερα από το 2002, κατόπιν ανάληψης της διακυβέρνησης από το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (Adalet ve Kalkinma Partisi - AKP). Η δυναμική προσωπικότητα του σημερινού υπουργού Εξωτερικών, Αχμέτ Νταβούτογλου, η προσωπική του ανάλυση και φιλοδοξία περί της διεθνούς θέσης της Τουρκίας, καθώς και ο χαρισματικός ηγέτης του κυβερνώντος κόμματος, Πρωθυπουργός Ρετζέπ Ταγίπ. Ερντογάν, αποτελούν τους σημαντικότερους λόγους για το αυξανόμενο ενδιαφέρον προς την γείτονα.

Για την Ελλάδα, η σημασία της στάσης της Τουρκίας είναι δικαίως αυξημένη, λόγω γειτνίασης, αλλά και των πρόσφατων ανησυχητικών γεγονότων σχετικά με τις έρευνες για φυσικό αέριο της Κυπριακής Δημοκρατίας και τις απειλές για ανάληψη μέτρων από την πλευρά της. Τα γεγονότα αυτά, σε συνδυασμό με το έργο του Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό Βάθος*, που γράφτηκε το 2001, ήρθαν να ταράζουν ακόμη περισσότερο τα νερά της ακαδημαϊκής ελίτ που ασχολείται με την αλλαγή στάσης της Τουρκίας¹.

Καθίσταται καθημερινά όλο και περισσότερο εμφανές πως η Τουρκία αλλάζει τόσο στο εσωτερικό, όσο και στις επαφές της με τρίτα κράτη. Όσον αφορά την Μέση Ανατολή, οι πρόσφατες αραβικές εξεγέρσεις προσέδωσαν στον Ερντογάν πρωτοφανή δημοτικότητα με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ως πιθανός «ηγέτης των Αράβων» (αν και οι πραγματικές συνέπειες του «ακτιβισμού» της Τουρκίας θα παρουσιαστούν στο τέλος της παρούσας εργασίας). Παρόλα αυτά, η ρητορική του Τούρκου Πρωθυπουργού αποτελεί μέρος μίας στρατηγικής που είχε ξεκινήσει από την Κυβέρνησή του ήδη από το 2002, όμως άδραξε την ευκαιρία να προκαλέσει πλήθη θαυμαστών στα μέρη όπου έκανε περιοδείες στην Μέση Ανατολή. Όπως θα γίνει

¹ «Ruling AKP puts its stamp on Turkey's changing foreign policy», εφημ. *Hürriyet Daily News*, 3 Νοεμβρίου 2010.

αντιληπτό παρακάτω, πρόκειται για μία στρατηγική πολλών βημάτων, που ξεκίνησε από την άρνηση στις Ηνωμένες Πολιτείες να χρησιμοποιήσουν τις βάσεις τους σε τουρκικό έδαφος κατά τον πόλεμο στο Ιράκ (2003), συνεχίστηκε με προσπάθειες για διαμεσολάβηση μεταξύ διαφόρων κρατών της περιοχής, χρησιμοποίησε επικοινωνιακά τεχνάσματα (βλ. τον δημόσιο διαπληκτισμό του με τον ισραηλινό Πρόεδρο στο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός το 2009) και φτάνει σήμερα σε μία ρητορική καταδίκης του Ισραήλ και ολοκληρωτική διακοπή των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών.

Η σημερινή υπερβολική κινητικότητα της Τουρκίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής είναι ιστορικά καινούρια και αποδεικνύει την ευκολία με την οποία η σημερινή Κυβέρνηση προσεγγίζει τους Άραβες και Μουσουλμάνους της περιοχής σε σχέση με τους προκατόχους της². Παρατηρείται επίσης μία απομάκρυνση της χώρας από τις παραδοσιακές της συμμαχίες στη Δύση (Ηνωμένες Πολιτείες³ και Ισραήλ⁴) αλλά και δυσμενείς διεθνείς και εσωτερικές συγκυρίες που επιβραδύνουν τις διαδικασίες για την ενταξιακή πορεία στην Ευρώπη. Όλα τα παραπάνω παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον όταν ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επικαλείται την «ήπια ισχύ» που βασίζεται στην πολιτική ρητορική και άλλα εργαλεία· αποτελεί, δηλαδή, μέσο πολιτικής⁵.

Το Νταβουτόγλειο δόγμα εξωτερικής πολιτικής είναι φιλόδοξο και ανατρεπτικό σχετικά με τις έως το 2002 συνηθισμένες τακτικές της Τουρκίας, οι οποίες ακολουθούσαν ένα «κεμαλικό πρότυπο» συμπεριφοράς, δηλαδή εθνικο-κεντρικό, με μία στάση απομάκρυνσης από με τις γύρω χώρες. Ως συνέπεια της αλλαγής στάσης της Τουρκίας προς μία πολυδιάστατη πολιτική μακριά από φοβικά σύνδρομα⁶, που θα προσδώσει υπερηφάνεια στις μελλοντικές τουρκικές γενιές,

² Ομιλία του Dr. Ian Lesser, The German Marshall Fund of the United States, House Committee on Foreign Affairs, 28/07/2010.

³ Cengiz Çandar, «Turkey's "Soft Power" Strategy: A New Vision for a Multi-Polar World», *SETA Policy Brief*, No 38, Δεκέμβριος 2009.

⁴ Inbar Efraim «Israeli-Turkish Tensions and Beyond», *Jewish Quarterly*, Νοέμβριος 2009

⁵ Ομιλία του Αχμέτ Νταβούτογλου, «Principles of Turkish Foreign Policy», Γραφεία του Ιδρύματος SETA στην Ουάσινγκτον, 08/12/2009.

⁶ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Στρατηγικό Βάθος – Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2010, σελ. 766 (Ο Αχμέτ Νταβούτογλου αναφέρεται συχνά στο βιβλίο του στην ψυχολογική δύναμη ενός έθνους που πρέπει να διαθέτει για να λαμβάνει συμφέροντες για εκείνο αποφάσεις και την ψυχολογική ανεπάρκεια που πηγάζει από ιστορικές ήττες, όπως είναι η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η Συνθήκη των Σεβρών για τους Τούρκους).

γίνεται λόγος πλέον για ένα νέο «πρόσωπο» της Τουρκίας, μία «καλοπροαίρετη περιφερειακή δύναμη»⁷.

Η στρατηγική των «μηδενικών προβλημάτων», σκέλος της θεωρίας εξωτερικής πολιτικής του Νταβούτογλου, έχει όντως οδηγήσει σε μία πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, η οποία στρέφεται ταυτόχρονα προς τα Βαλκάνια, την Μέση Ανατολή και τον Καύκασο, ενώ υποστηρίζει πως συνεχίζει να προσπαθεί για την πλήρη ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που πλέον αμφισβητείται⁸.

Εκτός από τη διάσταση της εξωτερικής πολιτικής, παρατηρούνται στοιχεία «εξισλαμισμού» της τουρκικής κοινωνίας, ως μέρος της πολιτικής που ακολουθεί το κυβερνών κόμμα. Σύμφωνα με τον Τούρκο πολιτικό αναλυτή, «...το ΑΚΡ, με τους ισλαμιστές δισεκατομμυριούχους, τις προσωπικότητες των ΜΜΕ, τα think tanks και τα Πανεπιστήμια, αποτελούν τη νέα ελίτ της Τουρκίας», η οποία επιβάλλει μία νέα νοοτροπία άνωθεν⁹. Αυτή η πολιτική συνδυάζεται με την βοήθεια του κινήματος Γκιουλέν, ενός πνευματικού ηγέτη του τουρκικού Ισλάμ, που ζει σε εξορία στις Ηνωμένες Πολιτείες και τον οποίον ο Ερντογάν, σε λόγο του μετά την νίκη του σε δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου 2010, υπαινικτικά ευχαρίστησε ως έναν από τους υπερατλαντικούς υποστηρικτές του που έστειλαν το μήνυμα «πέρα από τους ωκεανούς»¹⁰.

Στη Μέση Ανατολή, ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας αναπτύσσει ηγετικές τάσεις και συμπεριφορές¹¹, οι οποίες έγιναν ιδιαίτερα εμφανείς κατά την πρόσφατη περιοδεία του σε Αίγυπτο, Τυνησία και Λιβύη, προβάλλοντας την χώρα του ως «μοντέλο» δημοκρατίας σε συνδυασμό με μετριοπαθές Ισλάμ¹². Δεν μπορεί να μην παρατηρήσει κανείς πως στην ομιλία του την 1^η Φεβρουαρίου 2011, κι ενώ η εξέγερση στην Αίγυπτο βρισκόταν σε εξέλιξη, χρησιμοποίησε θρησκευτική ρητορική,

⁷ Öniş Ziya & Yılmaz Şuhnaz «Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy: Activism in Turkey during the AKP Era», *Turkish Studies*, τόμ. 10, τεύχ. 1, 2009, σελ. 7 – 24.

⁸ Βλ. άρθρο «Turkey goes cool on joining the European Union as it falls for the lure of the East», εφημ. *The Telegraph*, 11 Ιουλίου 2010.

⁹ Cagaptay Soner «Sultan of the Muslim World - Why the AKP's Turkey Will Be the East's Next Leader», *Foreign Affairs*, 15 Νοεμβρίου 2010.

¹⁰ Βλ. άρθρο «Ο 'δάσκαλος' του Ταγίπ Ερντογάν», http://infognomonpolitics.blogspot.com/2010/09/blog-post_515.html

¹¹ Cagaptay Soner «Sultan of the Muslim World - Why the AKP's Turkey Will Be the East's Next Leader», *Foreign Affairs*, 15 Νοεμβρίου 2010.

¹² «Erdoğan spoke about Post-Mubarak Egypt» 14 Σεπτεμβρίου 2011

<http://www.haberturk.com/general/haber/669463-erdogan-spoke-about-post-mubarak-egypt>

λέγοντας στον Χόσνι Μουμπάρακ να αναλογιστεί την μετά θάνατον φήμη του¹³. Στη συνέχεια, διαβάζει κανείς για αφίσες του σε αραβικούς δρόμους και πανό που διαβάζουν «μαζί προχωρούμε στο μέλλον»¹⁴. Στις αναφορές αυτές θα πρέπει να προστεθεί και δημοσκόπηση του Πανεπιστημίου του Μέριλαντ που δείχνει, εκτός της συμπάθειας για την Τουρκία και την αύξηση της Ισλαμικής ταυτότητας του αραβικού κόσμου, πως μετά τον Χιούγκο Τσάβες το 2009, ο Ρ. Τ. Ερντογάν εμφανίζεται ως ο «ηγέτης που σε παγκόσμια κλίμακα θαυμάζουν περισσότερο» οι Άραβες σε Αίγυπτο, Ιορδανία, Λίβανο, Μαρόκο, Σαουδική Αραβία και Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα¹⁵.

Είναι γνωστό το αντι-αμερικανικό συναίσθημα των Αράβων, καθώς και το αίσθημα πως οι εξουσιάζοντες δεν τους αντιπροσωπεύουν, ειδικά όταν συνεργάζονται με την Αμερική ή το Ισραήλ. Σήμερα, χαρακτηριστικό δείγμα των παραπάνω είναι τα επεισόδια βίας κατά του Ισραηλινού Πρέσβη στην Αίγυπτο¹⁶ και την Ιορδανία¹⁷, καθώς και οι δηλώσεις των Αιγυπτίων πως επιθυμούν αλλαγές στις φίλο-δυτικές πολιτικές των επερχόμενων Κυβερνήσεών τους μετά την (αμφιβόλου αποτελέσματος) επανάστασή τους¹⁸.

Υπόθεση Εργασίας

Γίνεται φανερό πως αυτή τη στιγμή υπάρχει ένα κενό ισχύος στη Μέση Ανατολή, για την πλήρωση του οποίου αγωνίζεται η Τουρκία¹⁹. Οι λόγοι είναι πολλοί, ένας από τους οποίους σχετίζεται με το θρησκευτικό συναίσθημα και την ευαισθησία περί αυτού των Αράβων.

Ως υπόθεση εργασίας ορίζεται πως:

¹³ Birch Nicholas, «Reinventing the Caliphate», περιοδικό *The Majalla*, 06 Ιουλίου 2011.

¹⁴ <http://www.france24.com/en/20110914-turkish-pm-erdogan-hailed-hero-cairo-visit>

¹⁵ http://www.brookings.edu/~media/Files/rc/reports/2010/08_arab_opinion_poll_telhami/08_arab_opinion_poll_telhami.pdf

¹⁶ «Egyptians attack Israel embassy, ambassador evacuated», πρακτορείο Reuters, 10 Σεπτεμβρίου 2011 <http://in.reuters.com/article/2011/09/10/idINIndia-59258920110910>

¹⁷ «Israel evacuates embassy in Jordan ahead of protests» 10 Σεπτεμβρίου 2011

http://www.msnbc.msn.com/id/44525743/ns/world_news-mideast_n_africa/t/israel-evacuates-embassy-jordan-ahead-protests/

¹⁸ «Most Egyptians want an end to peace treaty with Israel», AhramOnline, 26 Απριλίου 2011

<http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/10776/Egypt/Politics-/Most-Egyptians-want-an-end-to-peace-treaty-with-Is.aspx>

¹⁹ Η Τουρκία ανταγωνίζεται άλλα κράτη, κυρίως το Ιράν για επιρροή, όμως αυτό δεν αποτελεί αντικείμενο εξέτασης στην ανά χείρας εργασία.

Η θρησκεία δύναται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ως παράγοντας «ήπιας ισχύος» κατά την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή την περίοδο 2002-2010.

Από το συλλογισμό αυτόν, προκύπτουν ερωτήματα όπως:

1. Κατά πόσο χρησιμοποιείται η θρησκεία (εν προκειμένω το Ισλάμ) στην προσπάθεια της Τουρκίας να ηγεμονεύσει στη Μέση Ανατολή και με ποιον τρόπο;
2. Ποια είναι τα ορατά και πιθανά οφέλη από την άσκηση αυτής της μορφής ισχύος;
3. Πού εντάσσονται τα συμπεράσματά μας όσον αφορά την γενικότερη θεωρία των Διεθνών Σχέσεων;

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα εξεταστούν οι επίσημες πράξεις και θέσεις των Κυβερνήσεων του Κόμματος της Ευημερίας και Ανάπτυξης από το 2002 έως το 2010, για να διαπιστωθεί εάν και κατά πόσο χρησιμοποιεί στοιχεία και τακτικές που παραπέμπουν στην θρησκευτική ταυτότητα. Θα υποστηριχθεί ότι τα στοιχεία αυτά αποτελούν στρατηγική προπαγάνδας που απευθύνονται στον καθημερινό κάτοικο της περιοχής της Μέσης Ανατολής, αποφέρουν οικονομικά πλεονεκτήματα, αλλά η πραγματική δυναμική τους στις κυβερνήσεις των κρατών της Μέσης Ανατολής παραμένει αδιευκρίνιστη. Εστιάζοντας στον ρόλο της θρησκείας, θα προσπαθήσουμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα του κατά πόσο εφαρμόζονται στρατηγικές «ήπιας ισχύος» που κάνουν έκκληση στο θρησκευτικό συναίσθημα και ποιες οι πιθανές συνέπειες για το συγκεκριμένο περιφερειακό υποσύστημα.

Σημασία της Εργασίας

Η σημαντικότητα της παρούσας εργασίας συνίσταται σε τρία σημεία:

1. Η ήπια ισχύς χρησιμοποιείται ευρέως από τους ακαδημαϊκούς των τελευταίων δύο δεκαετιών σε θέματα που άπτονται της πολιτικής κρατών της «Δύσης», ενώ μόλις τώρα αρχίζουν να εμφανίζονται εργασίες που αφορούν άλλα κράτη του πλανήτη, όπως η Κίνα. Λίγες αναφορές έχουν γίνει σε κράτη της Μέσης

Ανατολής, κυρίως στο Ιράν. Επομένως, επιχειρείται μία εξέταση της εφαρμογής της έννοιας σε αχαρτογράφητα ύδατα.

2. Το ενδιαφέρον της εργασίας έγκειται στην ήπια ισχύ που βασίζεται στη θρησκεία και έχει προεκτάσεις στην εξωτερική πολιτική ενός κράτους. Η θρησκεία λαμβάνει ολοένα υψηλότερη θέση στα διεθνή δρώμενα, κυρίως ως στοιχείο ταυτότητας που χρησιμοποιείται για να προκαλέσει συγκρούσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, πολλές φορές από διεθνικούς δρώντες. Όσον αφορά την ήπια ισχύ που προκύπτει από αυτήν, λίγες αναφορές γίνονται στην βιβλιογραφία, όπως παρατηρεί και ο Jeffrey Haynes: «ο Nye που πρωτοεισήγε την έννοια το 1990 εστιάζει σε κοσμικά στοιχεία ως πηγές ήπιας ισχύος, αναφέροντας μονάχα πως «οργανωμένα θρησκευτικά κινήματα κατέχουν ήπια ισχύ», ενώ άλλοι, όπως ο Jan Melissen²⁰, που ασχολούνται με το θέμα, το αναφέρουν πολύ φευγαλέα²¹».
3. Όσον αφορά την Ελλάδα, η γειτνίαση με την Τουρκία αποτελεί στοιχείο προβληματισμού για την εθνική στρατηγική, καθώς πολλές από τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο μας επηρεάζουν άμεσα. Ειδικά μετά την προσέγγιση της χώρας μας με το Ισραήλ, καθίσταται επιτακτική η ανάγκη μελέτης της αλλαγής των ισορροπιών ισχύος στην περιοχή που σχετίζεται με την προσέγγιση της Τουρκίας με τις αραβικές χώρες της Μέσης Ανατολής.

²⁰ Βλ. Melissen Jan «*The New Public Diplomacy-Soft Power in International Relations*», Palgrave Macmillan, New York, 2005.

²¹ Jeffrey Haynes, *Religion and foreign policy*, στο Haynes, Jeffrey (επιμ.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, New York, 2009, σελ. 296.

ΗΠΙΑ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Τη δεκαετία του '90, ο Σάμιουελ Χάντινγκτον υποστήριζε πως, στο μέλλον, οι συγκρούσεις των κρατών στο διεθνές σύστημα θα λάμβαναν την μορφή σύγκρουσης πολιτισμών²². Αντιμετώπιζε την θρησκεία ως το βασικότερο πολιτισμικό στοιχείο στο οποίο θα οφείλονταν αυτές οι συγκρούσεις και ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το Ισλάμ. Στην προσπάθειά του να υπερτονίσει την επιρροή της ισλαμικής θρησκείας στις διακρατικές σχέσεις των μουσουλμανικών κρατών με τα υπόλοιπα, έγραψε πως τα σύνορα του ισλαμικού πολιτισμού θα είναι «αιματοβαμμένα»²³. Απέδωσε έτσι, στην θρησκευτική πεποίθηση, τα αίτια για δικαιολόγηση πολεμικών συρράξεων και πράξεων βίας. Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει μεγάλη συζήτηση για το εάν ο πόλεμος στην Βοσνία²⁴ την δεκαετία του '90, οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και η προσπάθεια των Δυτικών χωρών να παρεμποδίσουν το Ιράν από το να αποκτήσει πυρηνική βόμβα αποτελούν παραδείγματα των «προβλέψεων» του Χάντινγκτον²⁵.

Ο ρόλος της θρησκείας στις Διεθνείς Σχέσεις απασχολεί τους ερευνητές, οδηγώντας κάποιες φορές σε υπερεκτίμηση της αξίας της, και άλλοτε στην καθολική απόρριψή της. Σήμερα, η αμφισβήτηση της ηγεμονίας των Ηνωμένων Πολιτειών από αναδυόμενα κράτη (BRIC) στο διεθνές σύστημα σε οικονομικό επίπεδο²⁶, γίνεται εμφανής σιγά-σιγά και μία αμφισβήτηση της μονοκρατορίας τους και σε ιδεολογικό/πολιτισμικό επίπεδο²⁷, στο οποίο εντάσσεται και η θρησκεία. Όπως θα αναφερθεί παρακάτω, το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει σε νέες συζητήσεις σχετικά με τον ρόλο του πολιτισμού στις διεθνείς σχέσεις.

²² Huntington P. Samuel, «The Clash of Civilizations?» στο *Foreign Affairs*, τόμ. 72, αρ. 3, καλοκαίρι 1993.

²³ Huntington P. Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.

²⁴ Βλ. Niall Ferguson, «The Crash of Civilizations» εφημ. *Los Angeles Times*, 27 Φεβρουαρίου 2006 και Florian Bieber, «The Conflict in former Yugoslavia as a « Fault Line War? Testing the validity of Samuel Huntington's « Clash of Civilization » στο *Balkanologie - Revue d'études pluridisciplinaires*, τόμ. III, τεύχ. 1, Ιούλιος 1999, σελ. 33-48.

²⁵ Άρθρο «The Frightening Truth of Why Iran Wants the Bomb», εφημ. *Telegraph*, 16 Απριλίου 2006.

²⁶ «BRICS Challenge Western Economic Hegemony» *Foreign Policy*, 15 Απριλίου 2011

<http://foreignpolicyblogs.com/2011/04/15/emerging-brics-pose-challenge-to-western-hegemony/>

²⁷ «Is U.S. Hegemony being challenged by BRICS?» 29 Απριλίου 2011

<http://defensestatecraft.blogspot.com/2011/04/is-us-hegemony-being-challenged-by.html>

Αυτή η αντίδραση κρατών απέναντι στις πιο ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου, και συγκεκριμένα στην Αμερική και την Ευρώπη, που αποτελούν την «Δύση», περιγράφηκε παλαιότερα από τον Hedley Bull, σε αυτό που ονομάζει τρία στάδια επανάστασης: στο πρώτο, από το 1940 έως το 1960, ο πλανήτης βίωσε τον αντι-αποικιακό αγώνα για ανεξαρτησία και κυριαρχική ισότητα, από το 1970 έως το 1980, τον αγώνα για φυλετική ισότητα και οικονομική δικαιοσύνη, και στο τρίτο, την προσπάθεια για πολιτιστική απελευθέρωση των λαών του Τρίτου Κόσμου²⁸.

Η Τουρκία ανήκει στα κράτη της τελευταίας κατηγορίας. Με ασταθές πολιτικό σύστημα (άνωθεν επιβαλλόμενος Κεμαλισμός) από τη γέννησή της λόγω συνεχών στρατιωτικών πραξικοπημάτων, με τη στήριξη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου 19 φορές έως σήμερα, με εσωτερικά προβλήματα αλυτρωτισμού μειονοτήτων αλλά και με την ανάμνηση περασμένων μεγαλείων μιας Αυτοκρατορίας, αποτελούσε σύμφωνα με τον Χάντινγκτον μέχρι πρόσφατα, έστω, μία «διχασμένη χώρα» (torn country). Σε ιδεολογικό επίπεδο, ο συγγραφέας της «Σύγκρουσης των Πολιτισμών», υποστήριζε πως η Τουρκία προσπαθούσε να βρει τον δρόμο της προς την Δύση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ενώ ο λαός της είναι μουσουλμανικός, επομένως εξ ορισμού αντίθετος με τα ιδεώδη που πρέσβευαν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Αναφέρει μάλιστα τον Τουργκούτ Οζάλ να λέει πως ο λόγος που η Ευρώπη δεν δέχεται την είσοδο της Τουρκίας είναι πως «είμαστε Μουσουλμάνοι κι εκείνοι Χριστιανοί, αλλά δεν το λένε²⁹».

Σήμερα, η Τουρκία δείχνει να στρέφεται την Ανατολή, εν μέσω κινήσεων εξωτερικής πολιτικής που μοιάζουν όχι να εναγκαλίζονται εξ ολοκλήρου τη Μέση Ανατολή, πάντως να απομακρύνονται ως έναν βαθμό από την τυφλή υπακοή στη βούληση των συμμάχων τους στη Δύση, και κυρίως την Αμερική και την Ευρώπη. Όμως οι στρατιωτικές και γεωπολιτικές πραγματικότητες της Τουρκίας, καθώς και οι εθνικές φιλοδοξίες που εκφράστηκαν με το σχέδιο «Τουρκία 2023», οδηγούν στο συμπέρασμα πως η γείτονα ακολουθεί μία ρεαλιστική πολιτική εθνικού συμφέροντος. Στην εν λόγω πολιτική, το θρησκευτικό στοιχείο χρησιμοποιείται ως εργαλείο ήπιας ισχύος, με ξεκάθαρο στόχο επιδιώξεις ηγεμόνευσης της περιοχής της Μέσης Ανατολής και αύξησης εθνικού πλούτου. Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τους

²⁸ Hedley Bull, «The Revolt Against the West» στο *The Expansion of International Society*, Hedley Bull & Adam Watson (επιμ.) Clarendon Press, Οξφόρδη, 1984, όπως αναφέρεται στο Hatzopoulos P. & Petitto F., *Religion in International Relations: The Return From Exile*, Palgrave MacMillan, Νέα Υόρκη, 2003, σελ. 22.

²⁹ Samuel Huntington, «The Clash of Civilizations?» στο *Foreign Affairs*, τόμ. 72, αρ. 3, καλοκαίρι 1993, σελ. 42.

τρόπους χρήσης της μουσουλμανικής ταυτότητας από τη σκοπιά της Τουρκίας για μεγιστοποίηση οφελών από τα γύρω κράτη της Μέσης Ανατολής. Ακολουθούν οι θεωρητικές έννοιες-θεμέλια της εργασίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΑΙΑ

A. Ισχύς

Ορισμός της Ισχύος

Η ισχύς αποτελεί θεμελιώδη έννοια στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων αλλά είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη ως προς τον ακριβή ορισμό της. Μελετητές, επιστήμονες και διανοούμενοι ασχολούνται με τις εκφάνσεις της ισχύος και την ερμηνεία τους, καθώς και με την προσπάθεια μέτρησής της για να αναπτύξουν έννοιες και θεωρίες. Για το λόγο αυτό, μία έρευνα στην βιβλιογραφία αποκαλύπτει πως δεν υπάρχει σύμπτωση απόψεων περί ενός καθολικού ορισμού της ισχύος, καθώς αυτό εξαρτάται, όπως είναι φυσιολογικό, από το υπόβαθρο και την οπτική του κάθε ερευνητή.

Σύμφωνα με τους σημαντικότερους σύγχρονους μελετητές των Διεθνών Σχέσεων, η ισχύς αποτελεί βασική έννοια της πολιτικής, σε εσωτερικό και διεθνές επίπεδο. Ο Hans J. Morgenthau γράφει πως η πολιτική σε διεθνές και εσωτερικό επίπεδο είναι διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή ο «αγώνας για ισχύ»³⁰ και πως η επιδίωξη ισχύος δεν είναι μόνο μέσο αλλά και σκοπός³¹. Για τον Edward H. Carr «η πολιτική είναι κατά μία έννοια πάντα πολιτική της ισχύος»³², ενώ ο Spykman υποστηρίζει πως «όλος ο πολιτισμός στηρίζεται στην ισχύ»³³.

Η έννοια της ισχύος εμφανίζεται καταρχάς στον Θουκυδίδη, πατέρα της ρεαλιστικής σχολής των Διεθνών Σχέσεων, στην ανισορροπία της οποίας αποδίδει την αιτία του Πελοποννησιακού πολέμου³⁴. Όπως γράφει ο John Mearsheimer, τα κράτη ανταγωνίζονται στο άναρχο διεθνές σύστημα (και με τη μόνιμη απειλή του πολέμου) για αύξηση της στρατιωτικής τους ισχύς εν όψει πιθανών αντιπάλων ώστε να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους³⁵. Σύμφωνα με τον Kenneth Waltz, ο οποίος εξέτασε την εν λόγω έννοια νωρίτερα, η θέση των κρατών στο διεθνές σύστημα καθορίζεται από στοιχεία όπως το μέγεθος του πληθυσμού και του εδάφους, οι

³⁰ Morgenthau Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Νέα Υόρκη, McGraw-Hill, 1985, σελ. 52.

³¹ Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Εστία, Αθήνα, 2000, σελ. 61.

³² Όπως αναφέρεται στο Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 139.

³³ Spykman Nicholas J., *America's Strategy in World Politics*, Harcourt Brace, New York, όπως αναφέρεται στο Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 139.

³⁴ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 88.

³⁵ Mearsheimer John J., «The False Promise of International Institutions» στο *International Security*, τόμ. 19, τεύχ. 3, Χειμώνας 1994-1995, σελ. 12.

πλουτοπαραγωγικές πηγές, η οικονομική και στρατιωτική δυνατότητα, η πολιτική σταθερότητα και η γενική ικανότητα³⁶. Από την πλευρά του, ο Robert Gilpin στο «Πόλεμος και Αλλαγή στην Παγκόσμια Πολιτική», ορίζει την ισχύ ως τη στρατιωτική, οικονομική και τεχνολογική ικανότητα ενός κράτους³⁷. Όπως γίνεται αντιληπτό, η ρεαλιστική σχολή εστιάζει στους υλικούς πόρους ως πηγή ισχύος των κρατών.

Ενώ η έννοια της ισχύος έχει ταυτιστεί με τη ρεαλιστική σχολή των Διεθνών Σχέσεων και οι υπόλοιπες σχολές διατείνονται πως δεν την εντάσσουν στις δικές τους θεωρίες, στην πραγματικότητα και οι τελευταίες αναπτύσσουν θεωρίες γύρω από αυτήν, όμως με άλλους τρόπους. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Barnett & Duvall «η υπεροχή του ρεαλισμού έχει συνεισφέρει σε μία κατάσταση όπου οι ακαδημαϊκοί συχνά αναγκάζονται να επιλέξουν μία μορφή του ρεαλισμού και να εγκαταλείψουν μία εναλλακτική του, και το αντίθετο. Εκείνοι που θέλουν να επεκτείνουν την έννοια της ισχύος συχνά θέτουν την δική τους ως συμπλήρωμα ή εναλλακτικό του ρεαλισμού»³⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως ακόμη και ο Joseph Nye, ο οποίος εισήγαγε την έννοια της «ήπιας ισχύος» που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, και ο οποίος εντάσσεται εν μέρει στην φιλελεύθερη σχολή των Διεθνών Σχέσεων, στο τελευταίο του βιβλίο καταλήγει σε αυτό που ονομάζει «φιλελεύθερο ρεαλισμό»³⁹, παραδεχόμενος πως ο ρεαλισμός παραμένει η σημαντικότερη σχολή σκέψης, η οποία όμως χρειάζεται εμπλουτισμό για να ανταποκριθεί στη νέα πραγματικότητα του 21^{ου} αιώνα.

Για την εισαγωγή στην έννοια της ήπιας ισχύος, χρειάζονται ορισμοί της ισχύος από μελετητές εκτός των αμιγώς διεθνολόγων. Ο Dahl ορίζει την ισχύ ως την ικανότητα ενός δρώντα να επηρεάζει τις δράσεις ενός άλλου που αλλιώς δεν θα το έκανε⁴⁰, και γράφει πως «η βάση της ισχύος ενός δρώντα αποτελείται από όλες τις πηγές –ευκαιρίες, δράσεις, αντικείμενα κ.λπ. – που μπορεί να εκμεταλλευτεί ώστε να επηρεάσει τη συμπεριφορά ενός άλλου»⁴¹. Κατά τον Harold Lasswell είναι «η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων» και κατά τον Karl Deutsch, είναι η «δυνατότητα

³⁶ Waltz Kenneth N., *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, Νέα Υόρκη, σελ. 131.

³⁷ Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, New York, Cambridge University Press, 1981, σελ. 33.

³⁸ Barnett Michael & Duvall Raymond, «Power in International Politics», στο *International Organization*, τόμ. 59, Χειμώνας, 2005.

³⁹ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 213.

⁴⁰ όπως αναφέρεται στο: Nye, Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 2.

⁴¹ Dahl Robert A, «The Concept of Power», στο *Behavioral Science*, τόμ. 2, 1957, σελ. 201-15.

αλλαγής των αλλαγών, οι οποίες σε διαφορετική περίπτωση θα επέρχονταν». Από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας, ο Kindleberger λέει πως «Ισχύς είναι η δύναμη που μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά», δηλαδή δύναμη και ικανότητα αποτελεσματικής χρήσης της⁴².

Ο Jeffrey Hart υποστηρίζει πως η ισχύς ασκείται α) επί (πλουτοπαραγωγικών) πηγών της ισχύος (resources), β) επί άλλων δρώντων και γ) επί αποτελεσμάτων. Η πρώτη περίπτωση χρησιμοποιείται για τη μέτρηση κυρίως της εθνικής ισχύος, η δεύτερη, με κύριο εκπρόσωπο τον Dahl, για την ισχύ ενός κράτους επί άλλων, και η τρίτη βασίζεται σε ένα μαθηματικό ρασιοναλιστικό μοντέλο που προϋποθέτει πως «οι λόγοι για τους οποίους ασκείται έλεγχος επί των πόρων ή άλλων δρώντων προκύπτουν από την επιθυμία να επιτευχθούν ορισμένα αποτελέσματα»⁴³.

Η ισχύς έχει πολλές εκφάνσεις. Στο εισαγωγικό βιβλίο του Καθηγητή Ηλ. Κουσκουβέλη περί των Διεθνών Σχέσεων, διαβάζουμε πως η ισχύς ως δύναμη (strength), περιλαμβάνει την υλική πλευρά της ισχύος, και αφορά τα μέσα με τα οποία κανείς επιβάλλει τη θέλησή του, ενώ η χρήση αυτής για κάποιον σκοπό οδηγεί στην έκλυση ή χρήση βίας⁴⁴. Η εξουσία (authority) αποτελεί την ηθική και πολιτική δυνατότητα που επιτρέπει την άσκηση της ισχύος και τέλος η ισχύς (ή δύναμη) μπορεί να εκφραστεί και ως επιρροή (influence), που αφορά τον τομέα του συναισθήματος, τον εσωτερικό και ψυχολογικό κόσμο του ατόμου⁴⁵. Στην τελευταία κατηγορία ανήκει και η ισχύς όπως την ορίζει ο Nye στην αρχή του βιβλίου του “Soft Power – the Means to Success in World Politics”. Όπως γράφει και ο ίδιος, «...ισχύς είναι η ικανότητα να επηρεάζει κανείς τη συμπεριφορά των άλλων, ώστε να λαμβάνει τα επιθυμητά σε αυτόν αποτελέσματα. Υπάρχουν όμως πολλοί τρόποι να επηρεάσεις τη συμπεριφορά των άλλων: μπορείς να τους εξαναγκάσεις με απειλές, μπορείς να τους παρακινήσεις με αμοιβές, ή μπορείς να τους προσελκύσεις να συντονίζονται ώστε να θέλουν αυτό που θέλεις»⁴⁶.

⁴² όπως αναφέρεται στο Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 140-141

⁴³ Hart Jeffrey, «Three Approaches to the Measurement of Power» στο *International Organization*, τόμ. 30, τεύχ. 2, άνοιξη 1976, σελ. 289-305.

⁴⁴ Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 141.

⁴⁵ Ο.π., σελ. 142.

⁴⁶ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 2

Ήπια ισχύς

Το 1990, ο Joseph Nye έγραφε πως κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η ισχύς της Αμερικής θα συνεχίσει να έχει την πρωτοκαθεδρία στο διεθνές σύστημα, αλλά θα χρειαστεί περισσότερες πηγές ισχύος. Εκτός από τη στρατιωτική, θα χρειάζεται να αναπτύξει έντονα την οικονομική, επιστημονική, πολιτισμική και ιδεολογική ισχύ της⁴⁷. Ο Καθηγητής του Χάρβαρντ με εμπειρία και στην ενεργό πολιτική ζωή, εισήγαγε τότε μία νέα έννοια, αυτήν της «ήπιας ισχύος» και έκτοτε συνεχίζει να παραλλάσσει και να προσαρμόζει την αρχική του σύλληψη στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας, απαντώντας παράλληλα στους επικριτές του. Γεγονός παραμένει πως με την εισαγωγή της έννοιας, οδήγησε σε νέες συζητήσεις στους κόλπους των ακαδημαϊκών κύκλων, αφού έκανε έναν διαχωρισμό ανάμεσα στην «ήπια» και τη «σκληρή ισχύ».

Πριν τον όρο της ήπιας ισχύος, ο Joseph Nye είχε ασχοληθεί ιδιαίτερα με την αλληλεξάρτηση στις διεθνείς σχέσεις⁴⁸. Έκτοτε έχει αναθεωρήσει ορισμένα ζητήματα της θεωρίας της σύνθετης αλληλεξάρτησης και παρόλο που μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως δεν εντάσσεται στην κλασική ρεαλιστική σχολή των διεθνολόγων, ο ίδιος αυτοπροσδιορίζεται ως οπαδός του «φιλελεύθερου ρεαλισμού»⁴⁹, όπως συνηθίζει να αποκαλεί με χιούμορ την οπτική του προς τις διεθνείς εξελίξεις⁵⁰.

Το 1990, με άρθρο⁵¹ του στο περιοδικό *Foreign Policy* και με το βιβλίο «Bound to Lead»⁵², ανέπτυξε έναν συλλογισμό για το μέλλον της ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών κατά τη Μετα-Ψυχροπολεμική εποχή: «Ενώ η στρατιωτική ισχύς παραμένει η απόλυτη πηγή ισχύος στο διεθνές σύστημα αυτό-βοήθειας, η χρήση βίας έχει καταστεί πιο δαπανηρή για τις σύγχρονες μεγάλες δυνάμεις σε σχέση με περασμένους αιώνες. Άλλα όργανα όπως οι επικοινωνίες, τα οργανωτικά και θεσμικά εργαλεία και η χειραγώγηση της αλληλεξάρτησης έχουν καταστεί πιο σημαντικά».⁵³ Σημειώνει ακόμη παρακάτω ότι: «[...] Η αλλαγή της φύσης της

⁴⁷ Nye Joseph S. Jr, «Soft Power» στο *Foreign Policy*, τόμ. 80, Φθινόπωρο 1990, 153-171.

⁴⁸ Βλ. Keohane Robert O. & Nye, Joseph S. Jr, *Power and Interdependence*, (3rd edition) Νέα Υόρκη, Longman, 1997.

⁴⁹ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ.213.

⁵⁰ <http://www.carnegiecouncil.org/resources/transcripts/0363.html> (συνέντευξη του Nye, Φεβρουάριος 2011)

⁵¹ Nye Joseph S. Jr, «Soft Power» στο *Foreign Policy*, τόμ. 80, Φθινόπωρο 1990, 153-171.

⁵² Nye Joseph S. Jr, *Bound to Lead*, New York, Basic Books, 1990.

⁵³ Nye Joseph S. Jr, «Soft Power» στο *Foreign Policy*, τόμ. 80, Φθινόπωρο 1990, 153-171.

διεθνούς πολιτικής έχει καταστήσει τις άυλες μορφές ισχύος πιο σημαντικές. Η εθνική συνοχή, η διεθνιστική κουλτούρα και οι διεθνείς θεσμοί λαμβάνουν όλο και περισσότερη σημασία. Η ισχύς περνάει από τον «πλούτο σε κεφάλαιο» στον «πλούτο σε πληροφορίες»⁵⁴.

Ο Nye υποστήριζε πως εκτός από τα «καρότα και τα μαστίγια» (θέλγητρα και απειλές), για να καταφέρουν οι Ηνωμένες Πολιτείες να συνεχίσουν να κυριαρχούν ως ηγεμονική δύναμη στη διεθνή σκακιέρα, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν την «έλξη» ως στοιχείο της πολιτικής τους προς τις τρίτες χώρες, προσπαθώντας μάλιστα να καθορίσουν τη μελλοντική τους ατζέντα. Έτσι, αποφεύγοντας τη χρήση «σκληρής ισχύος», δηλαδή στρατιωτικής επιβολής και οικονομικής κυριαρχίας, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα προσελκύουν με συγκεκριμένα μέσα τα υπόλοιπα κράτη ώστε να καταφέρουν να «θέλουν οι άλλοι, αυτό που θέλουν εκείνες».

Την αρχική του σύλληψη, ο Nye ανέπτυξε καλύτερα στο βιβλίο του με τον τίτλο «Ήπια Ισχύς. Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική». Εκεί, παρουσιάζει ένα φάσμα, στο ένα άκρο του οποίου βρίσκεται η σκληρή ισχύς των εξαναγκασμών ενώ στο αντίθετο, η ήπια ισχύς του καθορισμού της ατζέντας και της έλξης.⁵⁵ Όταν ένα κράτος ασκήσει ήπια ισχύ, το «κράτος - στόχος» της ήπιας ισχύος θα εφαρμόσει την επιθυμητή ατζέντα του κράτους που εφαρμόζει την ήπια ισχύ, όχι εξαιτίας απειλής ή πειθαναγκασμού, αλλά επειδή θα ταυτίζεται με αυτήν (ή καλύτερα, τα συμφέροντά του θα ταυτίζονται με αυτά του πρώτου). Απέναντι στα καρότα και τα μαστίγια σε στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο, ο Nye ορίζει ως ήπια ισχύ «την ικανότητα να παίρνεις αυτό που θέλεις μέσω της έλξης αντί του πειθαναγκασμού, ή της εξαγοράς»⁵⁶.

Σύμφωνα με τον Nye, «η ήπια ισχύς μίας χώρας επαφίεται κυρίως σε τρεις πηγές: στην κουλτούρα (εκεί όπου αυτή είναι ελκυστική στους άλλους), στις πολιτικές αξίες (όταν τις υπηρετεί πιστά, στο εσωτερικό και το εξωτερικό) και στην εξωτερική πολιτική (όταν είναι νομιμοποιημένη και έχει ηθική εξουσία)»⁵⁷. Με τον όρο κουλτούρα ορίζει το «σύνολο των αρχών και πρακτικών που δημιουργούν νόημα για μία κοινωνία. Έχει πολλές εκδηλώσεις. Την [...] υψηλή κουλτούρα όπως την λογοτεχνία, την τέχνη και την εκπαίδευση, που απηχεί κυρίως στην ελίτ, και την

⁵⁴ Nye Joseph S. Jr, «Soft Power» στο *Foreign Policy*, τόμ. 80, Φθινόπωρο 1990, 153-171, σελ. 164.

⁵⁵ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, Νέα Υόρκη, 2004, σελ. 8.

⁵⁶ Ο.π., σελ. X.

⁵⁷ Οπ., σελ. 11.

λαϊκή κουλτούρα, που εστιάζει στην μαζική ψυχαγωγία»⁵⁸. Επίσης, «οι πολιτικές αξίες που υπηρετεί μία κυβέρνηση στο εσωτερικό και εξωτερικό, σε διεθνείς θεσμούς (συνεργασία με άλλους) και στην εξωτερική πολιτική (προώθηση ειρήνης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων) επηρεάζουν δραματικά τις προτιμήσεις των άλλων»⁵⁹.

Ο Χάντινγκτον υποστήριξε το 1999 ότι με το να συνεχίσει η Αμερική να συμπεριφέρεται σαν να ήταν μονοπολικό το διεθνές σύστημα, καταλήγει να βιώνει «μοναξιά» όσον αφορά τις επιλογές πολιτικών της. Χωρίς να αμφισβητεί την υπεροχή των Ηνωμένων Πολιτειών έναντι των υπολοίπων κρατών, παρατηρούσε μία υπεροψία στις αποφάσεις της σχετικά με τα διεθνή δρώμενα, η οποία μπορούσε να οδηγήσει σε διπλωματική απομόνωση. Μετά την άμεση κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να επιβάλλουν την θέλησή τους στις άλλες χώρες. Σύμφωνα με τον Χάντινγκτον, «Η στιγμή αυτή έχει περάσει... Οι σημαντικές στρατιωτικές επεμβάσεις πρέπει να καλύπτουν τρεις προϋποθέσεις: να είναι νομιμοποιημένες μέσω διεθνών οργανισμών, να περιλαμβάνουν συμμαχικές δυνάμεις και να μην έχουν πολλές Αμερικανικές απώλειες... Αλλιώς, το όλο εγχείρημα μπορεί να καταρρεύσει»⁶⁰.

Ήπια ισχύς, παγκοσμιοποίηση και ασφάλεια

Η ισχύς στις διεθνείς σχέσεις συνδέεται με την έννοια της ασφάλειας, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα των διεθνών σχέσεων. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης αποτελεί απειλή αλλά και ευκαιρία για τα κράτη ώστε να αυξήσουν την στρατιωτική ισχύ τους με συμμαχίες και οικονομικές συναλλαγές. Ο Sean Kay γράφει πως «αυτό που καθιστά την παγκοσμιοποίηση ένα νέο και σημαντικό, συστατικό της σύγχρονης

⁵⁸ Ο.π., σελ. 11.

⁵⁹ Ο.π., σελ. 14.

⁶⁰ Huntington Samuel, «The Lonely Superpower», (πρώτα στο *Foreign Affairs*, τεύχ. 78, τόμ. 2, 1999, σελ. 35-49), στο *International Security*, SAGE Library of International Relations, τόμ. 4, «Debating Security and Strategy and the Impact of 9/11».

Σ.τ.Σ.: Εφόσον η εργασία αναφέρεται στην Τουρκία, εδώ μπορεί να γίνει μία παρατήρηση ως προς την συμπεριφορά της προς τις Ηνωμένες Πολιτείες το 2003, πριν την έναρξη του πολέμου στο Ιράκ. Παρότι συμμαχική χώρα στο ΝΑΤΟ, η Τουρκία αρνήθηκε να παραχωρήσει τις στρατιωτικές βάσεις της, πράξη στην οποία αργότερα χρεώθηκε και η αποτυχία της επέμβασης από Αμερικανό αξιωματούχο. Η αιτία, σύμφωνα με τον Nye, ήταν η υπεροψία της Αμερικής: «Τη στιγμή της επέμβασης στο Ιράκ το 2003, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήθελαν να στείλουν την Τέταρτη Μεραρχία Πεζικού μέσω Τουρκίας για εισβολή στο Ιράκ από τα βόρεια. Και οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν χάσει τόση πολλή ήπια ισχύ και είχαν γίνει τόσο απωθητικές στην Τουρκία που το τουρκικό Κοινοβούλιο ψήφισε κατά της άδειας», βλ. για παράδειγμα την συνέντευξή του εδώ: «How Soft is Smart», Οκτώβριος 2008, http://www.guernicamag.com/interviews/777/how_soft_is_smart_1/

διεθνούς ασφάλειας είναι οι αυξανόμενα περίπλοκες συνθήκες υπό τις οποίες οι διεθνείς δρώντες ασκούν εξουσία»⁶¹. Σήμερα, ο όρος «ήπια ισχύς» χρησιμοποιείται στα πλαίσια της υψηλής στρατηγικής και παρουσιάζεται ως το απαραίτητο στοιχείο ενός κράτους για την εξασφάλιση της νίκης του τόσο στο πεδίο της μάχης όσο και στην συνολική επικράτησή του. Ο Liddell Hart γράφει ότι «ενώ η στρατηγική ασχολείται με το πρόβλημα της στρατιωτικής επιτυχίας, η υψηλή στρατηγική πρέπει να προσβλέπει πιο μακροπρόθεσμα, γιατί το πρόβλημά της είναι η κατάκτηση της ειρήνης»⁶².

Εκτός από την ισχύ, και η «ήπια ισχύς» ως έννοια έχει συνδεθεί με την ασφάλεια. Καταρχάς, ενώ για κάποιους αναλυτές η 11^η Σεπτεμβρίου 2001 επιβεβαίωσε το επιχείρημα περί σύγκρουσης των Πολιτισμών⁶³, με όρους του Nye, η τρομοκρατική επίθεση ήταν αποτέλεσμα της ανυπαρξίας ήπιας ισχύος εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών στην Μέση Ανατολή⁶⁴. Έτσι, σύμφωνα πάλι με τον Sean Kay, σε έναν διεθνοποιημένο κόσμο, «τα κράτη δεν πρέπει απλώς να εξαναγκάζουν την συνεργασία, αλλά να την προσελκύουν με θετικά θέληγτρα, όπως την έκκληση σε πολιτικές και οικονομικές αρχές και κανόνες. Η ήπια ισχύς απαιτεί από τα κράτη να συνεργάζονται μέσω νέων μηχανισμών με σκοπό καλύτερες συμμαχίες»⁶⁵.

Ο Nye ισχυρίζεται πως η εφαρμογή της ήπιας ισχύος είναι απαραίτητη για την ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών, κυρίως μέσω της δημόσιας διπλωματίας και με τη διαχείριση της πληροφορίας: «η στρατιωτική ικανότητα, μία από τις σημαντικότερες πηγές της ισχύος διεθνώς, μπορεί να παράξει τα αποτελέσματα που θέλεις σε μία μάχη με τανκς, αλλά όχι στο Διαδίκτυο»⁶⁶. Η μάχη για τις «καρδιές και τα μυαλά» των λαών της Μέσης Ανατολής για να μην καταφύγουν στη βία και τρομοκρατία είναι εξίσου σημαντική με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή. Εξάλλου, και οι ίδιοι οι τρομοκράτες βασίζονται σε ένα είδος ήπιας ισχύος⁶⁷ για να

⁶¹ Kay Sean, «Globalisation, Power and Security» στο *Security Dialogue*, τόμ. 35, τεύχ. 9, 2004, σελ. 11.

⁶² όπως αναφέρεται στο Mor, Ben D., «Public Diplomacy in Grand Strategy» στο *Foreign Policy Analysis*, τόμ. 2, σσ. 157–176.

⁶³ Βλ. άρθρο «After 9/11, a 'Clash of Civilizations,' but Also of Empires» http://news.newamericamedia.org/news/view_article.html?article_id=9fbac7d26a8db6cde99a29ada645b612

⁶⁴ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 118.

⁶⁵ Kay Sean, «Globalisation, Power and Security» *Security Dialogue*, τόμ. 35, τεύχ. 9, 2004.

⁶⁶ Nye Joseph, «Power and Foreign Policy», *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, σελ. 9-24.

⁶⁷ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 22.

στρατολογήσουν νέα μέλη στους κόλπους τους. Ο Walid Phares, ειδικός σε θέματα αντιτρομοκρατίας, γράφει στο τελευταίο του βιβλίο, «The War for Ideas» πως τα όπλα δεν είναι αρκετά πλέον, αλλά χρειάζεται πόλεμος σε επίπεδο ιδεών, έναν πόλεμο που η Δύση κινδυνεύει να χάσει⁶⁸.

Η πληροφορία είναι δύναμη και σήμερα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του πλανήτη έχει πρόσβαση στην πληροφόρηση⁶⁹. Η προώθηση της θετικής εικόνας ενός κράτους γίνεται όλο και πιο σημαντική, δεδομένης της εξάπλωσης της δημοκρατίας που επιτρέπει την πρόσβαση στην πληροφορία για τους πολίτες του και επομένως τη διαμόρφωση κοινής γνώμης. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, μία αποτελεσματική «δημόσια διπλωματία».

Η δημόσια διπλωματία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία για την εφαρμογή της ήπιας ισχύος, ή αλλιώς, την ισχύ επί της άποψης⁷⁰. Αποτελεί το σύνολο των πηγών της ήπιας ισχύος. Οι πηγές αυτές προκύπτουν από τις αρχές ενός οργανισμού ή μίας χώρας μέσω του πολιτισμού της, από τις πρακτικές και πολιτικές της στο εσωτερικό και τη νομιμότητα των πράξεών της σε σχέση με τους άλλους. Επίσης, η δημόσια διπλωματία δεν έχει ως αποδέκτη μόνο κυβερνήσεις, αλλά και τις κοινωνίες των άλλων κρατών⁷¹.

Η ήπια ισχύς σήμερα: Το «αφήγημα»

Όπως έχει γίνει ήδη αντιληπτό, η αυξανόμενη σημασία της ήπιας ισχύος σήμερα έγκειται ακριβώς στην υιοθέτηση λεξιλογίου όπως «διεθνής κοινή γνώμη» και «διεθνής κοινότητα», λόγω του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης. Για τον λόγο αυτόν, ο Nye υποστηρίζει πως το «αφήγημα» είναι αυτό που σήμερα παίζει τον σημαντικότερο ρόλο στην παγκόσμια πολιτική σκηνή: «χρειαζόμαστε ένα νέο αφήγημα για να κατανοήσουμε την ισχύ στον 21^ο αιώνα. Δεν είναι μονάχα η υπεροχή στον πόλεμο, παρόλο που ο πόλεμος επιμένει. Το ζήτημα δεν είναι μονάχα ποιανού ο στρατός νικάει, αλλά και ποιανού το αφήγημα κερδίζει. Επιπλέον, πρέπει να

⁶⁸ Βλ. <http://thewarofideas.net/>

⁶⁹ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 105.

⁷⁰ Melissen Jan (ed.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, σελ. 4.

⁷¹ Nye Joseph Jr, «Public Diplomacy and Soft Power» στο *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, τεύχ. 616, Μάρτιος 2008.

συλλογιστούμε πολύ με όρους αφηγήματος και ποιανού το αφήγημα θα είναι πιο αποτελεσματικό»⁷².

Στο τελευταίο του βιβλίο, σχετικά με το «μέλλον της ισχύος», ο Nye αντιλαμβάνεται την αλλαγή της ισχύος στην παγκόσμια σκακιέρα, με μετατόπιση και διάχυση αυτής⁷³. Η μετατόπιση, γράφει, γίνεται προς την Ανατολή (με βασικότερο παράγοντα την Κίνα), και η διάχυση γίνεται λόγω της δραματικής προόδου της τεχνολογίας, σε μη-κρατικούς και διεθνικούς δρώντες που ξεπερνούν τον έλεγχο των κρατών και, γι' αυτόν το λόγο, χρειάζεται συνεργασία μεταξύ τους. Υποστηρίζει πως για να αποφευχθεί ο πόλεμος, το αίτιο του οποίου, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, είναι ο φόβος λόγω της αύξησης της ισχύος μίας άλλης δύναμης, θα πρέπει να μην «φοβηθεί» η Αμερική, αλλά να εργαστεί σε επίπεδο «ήπιας ισχύος», ώστε να αλλάξει την «εικόνα» που έχει δώσει στην παγκόσμια κοινή γνώμη έως σήμερα (με πράξεις όπως παντελής αδιαφορία για το Συμβούλιο Ασφαλείας όσον αφορά την εισβολή στο Ιράκ, ηγεμονικές - αλαζονικές συμπεριφορές κ.λπ.). «Για να παραφράσουμε τον Φρανκλίνο Ρούζβελτ, το μεγαλύτερο πράγμα που πρέπει να φοβόμαστε είναι ο ίδιος ο φόβος. Δεν χρειάζεται να φοβόμαστε την άνοδο της Κίνας ή την επιστροφή της Ασίας. Και εάν διαθέτουμε [κατάλληλες] πολιτικές [...] θα καταφέρουμε να ελέγξουμε αυτήν την διαδικασία»⁷⁴. Αυτό που συμβαίνει αυτήν την στιγμή, λέει ο Nye, είναι ένας πόλεμος για το ποιανός το «αφήγημα» θα επικρατήσει. Γίνεται όμως φανερό στον λόγο του η χειραγώγηση των διεθνών θεσμών μέσω κατάλληλων πολιτικών, που δεν απέχει από το ρεαλιστικό παράδειγμα.

Σύμφωνα με τον Joseph Nye, η διάχυση και εξάπλωση των πληροφοριών τα τελευταία χρόνια έχει αποδυναμώσει τη δυνατότητα του κράτους να αντιμετωπίσει μόνο του τις νέες απειλές του 21^{ου} αιώνα και χρειάζεται αξιόπιστες συμμαχίες. Οι τελευταίες θα είναι αντιληπτές πλέον και ως δίκτυα, επίσημα και μη. Ο Nye υποστηρίζει ότι «το να βρίσκεται κάποιος στο κέντρο ενός δικτύου μπορεί να αποτελεί πηγή ισχύος, αλλά η ισχύς που ρέει από αυτό το είδος διασύνδεσης δεν είναι εκείνη που παράγει αποτελέσματα. Τα δίκτυα δεν ελέγχονται ή εξουσιάζονται, αλλά μάλλον γίνονται αντικείμενο διαχείρισης ή ενορχήστρωσης»⁷⁵. Με έναν παραλληλισμό, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως πέρα από τα εθνικά της

⁷² Ομιλία του Nye στην διεθνή οργάνωση συνεδρίων TED Global 2010, με τίτλο 'Global Power Shifts' http://www.ted.com/talks/joseph_nye_on_global_power_shifts.html

⁷³ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, Public Affairs, Νέα Υόρκη, 2011.

⁷⁴ Ομιλία του Nye στην διεθνή οργάνωση συνεδρίων TED Global 2010, με τίτλο 'Global Power Shifts' http://www.ted.com/talks/joseph_nye_on_global_power_shifts.html

⁷⁵ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, Public Affairs, Νέα Υόρκη, 2011, σελ. 217.

συμφέροντα, αυτό που επιδιώκει η Τουρκία στη Μέση Ανατολή είναι αυτή η «διαχείριση», ή ηγεμόνευση της περιοχής για την εξυπηρέτηση εθνικών συμφερόντων και παράλληλα την απόκτηση κύρους στην υπόλοιπη διεθνή κοινότητα.

Οι όποιες αδυναμίες της έννοιας της ήπιας ισχύος, έχουν οδηγήσει στην κριτική της (όπως θα εξεταστεί παρακάτω) αλλά και σε προσπάθειες για ομαλοποίησή της και εξεύρεση μηχανισμών για την άσκησή της⁷⁶, φτάνοντας μέχρι την απόπειρα κατασκευής θεωρίας⁷⁷. Ορισμένοι, επεκτείνουν τα μέσα για την εφαρμογή της: «Τα κράτη πρέπει να μπορούν να επικοινωνούν με το στοχευμένο κοινό σε κάτι που προσιδιάζει με λειτουργική αγορά ιδεών. Δεύτερον, οι διαθέσεις του κοινού θα πρέπει να είναι επιρρεπείς σε αλλαγή. Τρίτον, οι διαθέσεις του στόχου πρέπει να έχουν αιτιατή επίδραση σε ένα αποτέλεσμα στην διεθνή πολιτική που προωθεί τα συμφέροντα του κράτους το οποίο προσπαθεί να εφαρμόσει την ήπια ισχύ»⁷⁸.

Στην πορεία, η έννοια της ήπιας ισχύος άρχισε να εφαρμόζεται και σε κράτη εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως η Βραζιλία, η Κίνα, ακόμη και το Ιράν! Ως αποτέλεσμα της χρήσης της αναφορικά με μη Δυτικά κράτη αλλά και λόγω της συνεργασίας της με άλλες επιστήμες, η αρχική σύλληψη της ήπιας ισχύος επεκτάθηκε και διευρύνθηκε. Σήμερα οι επενδύσεις, το εμπόριο, η οικονομική ενίσχυση αλλά και η διπλωματία θεωρούνται επίσης μορφές «ήπιας ισχύος», ξεφεύγοντας από την αρχική σύλληψη του Nye περί αρχών, ιδανικών και μοντέλων⁷⁹. Η εφαρμογή της θρησκείας, η οποία θα εξεταστεί στην παρούσα εργασία ως εργαλείο ήπιας ισχύος, απορρέει από αυτήν την λογική.

⁷⁶ Rothman Steven B., «Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power?» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, σελ. 49-64.

⁷⁷ Kroenig Matthew, McAdam Melissa & Weber Steven, «Taking Soft Power Seriously» στο *Comparative Strategy*, τόμ. 29, τεύχ. 5, 2010.

⁷⁸ Ο.π.

⁷⁹ Kurlantzick Joshua, *Charm Offensive How China's Soft Power Is Transforming the World*, New Haven, Yale University Press, 2007, σελ. 6.

ΗΓΕΣΙΑ: Σκληρή + Ήπια = Έξυπνη ισχύς

Η πραγματικότητα, όμως, των Διεθνών Σχέσεων οδήγησε τον Nye σε αναθεώρηση των αρχικών του απόψεων. Για το λόγο αυτόν, η έννοια της προσέλκυσης ως μέσου άσκησης επιρροής και ισχύος επί τρίτων συνεχίστηκε, βελτιώθηκε και αναπτύχθηκε από τον Καθηγητή του Χάρβαρντ και εξελίχθηκε στην «Έξυπνη Ισχύς», ένα μείγμα, δηλαδή, σκληρής και ήπιας ισχύος ως εργαλείου αποτελεσματικότερης στρατηγικής από τα κράτη.

Πρόκειται για μία συνταγή με πολιτικές σκοπιμότητες που σκοπό είχε να αντιστρέψει το κλίμα του αυξανόμενου αντί-Αμερικανισμού μετά την Προεδρία του George W. Bush και έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως από την τωρινή Κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Όταν η Χίλαρι Κλίντον περιέγραψε την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Ομπάμα, εξέφρασε την προτίμησή της υπέρ της έξυπνης ισχύος, η οποία «θα χρησιμοποιήσει όλα τα εργαλεία από την εργαλειοθήκη της εξωτερικής πολιτικής»⁸⁰. Ο Nye παραδέχεται πως η φράση εύκολα γίνεται σλόγκαν γιατί «κανείς δεν θέλει να είναι χαζός»⁸¹. Βασισμένος στην έξυπνη ισχύ, ο Nye αφιέρωσε έπειτα βιβλίο στην αποτελεσματική ηγεσία⁸², χρησιμοποιώντας και πάλι στοιχεία ρεαλισμού (φόβος για τον ηγέτη) και φιλελευθερισμού (έμπνευση).

Κριτική

Η εμφάνιση της ήπιας ισχύος στις διεθνείς σχέσεις προκάλεσε υποστηρικτές, όπως είδαμε παραπάνω, αλλά και πολλούς αντιπάλους. Η ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας φανερώνει μία εκτεταμένη κριτική που επικεντρώνεται σε διάφορους τομείς σχετικά με την ήπια ισχύ. Διαφορετικές σχολές σκέψης την αντιμετωπίζουν υπό διαφορετική οπτική και η κριτική δεν επικεντρώνεται μονάχα στο εννοιολογικό επίπεδο, αλλά επιτίθεται στην μεθοδολογία και την ασάφεια της έννοιας.

⁸⁰ Ομιλία του Nye στην διοργάνωση συνεδρίων του TED Global 2010: http://www.ted.com/talks/joseph_nye_on_global_power_shifts.html

⁸¹ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 210.

⁸² Nye Joseph S. Jr, *Ηγεσίες που Πρωτοπορούν*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2009.

1. Σε ποια σχολή ανήκει;

Το ρεαλιστικό παράδειγμα εστιάζει στο έθνος-κράτος ως τη βασική μονάδα των διεθνών σχέσεων που, εν απουσία ρυθμιστικής εξουσίας στο διεθνές σύστημα, στοχεύουν στη μεγιστοποίηση της ασφάλειας και της ανεξαρτησίας τους⁸³. Ακόμη και οι διεθνείς θεσμοί αντιμετωπίζονται ως εργαλεία για την προώθηση των εθνικών συμφερόντων. Επίσης, στο άναρχο και ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα, η εξισορρόπηση των αντιπάλων είναι πρωταρχικό μέλημα των κρατών, εσωτερικά (αμυντική προετοιμασία) και εξωτερικά (συμμαχίες, εξισορροπητικοί ελιγμοί, άξονες)⁸⁴. Κατά κάποιον τρόπο, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η «ήπια ισχύς» εντάσσεται στα εργαλεία που αποφέρουν στα κράτη ισχυρές συμμαχίες ώστε να μην συναντούν αντιδράσεις κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεών τους (βλ. πόλεμος στο Ιράκ και άρνηση της Τουρκίας να παραχωρήσει στρατιωτικές βάσεις). Ο Kenneth Waltz ορίζει την ήπια ισχύ ως «την ικανότητα να επηρεάζεις τον άλλον περισσότερο απ' ότι μπορεί να σε επηρεάσει εκείνος»⁸⁵.

Η έννοια της ήπιας ισχύος όπως έχει εξελιχθεί από τον Nye, ελάχιστα παρεκκλίνει από το κλασικό ρεαλιστικό μοντέλο των διεθνών σχέσεων. Ο Nye ασχολείται εξάλλου με την διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών στο διεθνές σύστημα αλλά χρησιμοποιεί μία «ήπια» έννοια του πειθαναγκασμού για να αντιμετωπίσει σύγχρονες απειλές που προκύπτουν από διεθνικούς μη κρατικούς δρώντες, όπως τα τρομοκρατικά δίκτυα. Δεν αρνείται την πρωταρχική σημασία της στρατιωτικής ισχύος για την αντιμετώπιση των απειλών, αλλά αντλεί από ιστορικά παραδείγματα «ήττας» των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως την εισβολή στο Ιράκ, τα οποία ερμηνεύει με όρους «έλλειψης ήπιας ισχύος» και διάλυση της εικόνας τους στην διεθνή «κοινή γνώμη».

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ακαδημαϊκοί εκτός της κλασικής ρεαλιστικής σχολής ισχυρίζονται πως η έννοια της ισχύος έχει αλλάξει μορφή λόγω αναδυόμενων φαινομένων όπως τα διεθνή τρομοκρατικά δίκτυα και οι παγκόσμιοι οικονομικοί οργανισμοί και φόρουμ, όπως το G20. Για την ανάλυση αυτών, παραβλέπεται η διακρατικότητα και γίνεται εστίαση στον διεθνισμό τους. Όμως «η

⁸³ Πλατιάς Αθανάσιος Γ., *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 28.

⁸⁴ Ο.π., σελ. 31.

⁸⁵ Σε ομιλία του στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Μάιος 2011.

παγκοσμιοποίηση δεν έχει αλλάξει ριζικά τις θεμελιώδεις πτυχές των διεθνών σχέσεων, αλλά έχει αλλάξει τα μέσα και τα κανάλια για την άσκηση της ισχύος»⁸⁶.

Οι οπαδοί της φιλελεύθερης σχολής των διεθνών σχέσεων υποστηρίζουν πως η εξάπλωση της δημοκρατίας και η οικονομική αλληλεξάρτηση μπορεί να επιφέρει την «παγκόσμια ειρήνη» και το «τέλος της ιστορίας». Ο Joseph Nye που ξεκίνησε από αυτήν την σχολή σκέψης και έχει συγγράψει έργα με τον Robert Keohane για την «σύνθετη αλληλεξάρτηση» δεν απορρίπτει το ρεαλισμό, όπως καταδεικνύεται από το τελευταίο του έργο, αλλά υποστηρίζει αυτό που ονομάζει «φιλελεύθερο ρεαλισμό»⁸⁷. Όπως γράφει, οι Ηνωμένες Πολιτείες θα χρειαστεί να κατανοήσουν πώς θα ασκήσουν εξουσία μαζί και πάνω σε άλλα κράτη⁸⁸. Η στρατιωτική ισχύς και οι συμμαχίες για την επίτευξη ισορροπίας ισχύος παραμένει η σημαντικότερη στο διεθνές σύστημα, αλλά η χειραγώγηση της πληροφορίας, ή όπως γράφει «η συνεργασία, οι θεσμοί και η επιδίωξη κοινών αγαθών από τα οποία θα ωφεληθούν όλοι» είναι επίσης αναγκαία.

Σε βιβλίο τους το 1977, οι Keohane και Nye υποστήριξαν πως οι διεθνείς σχέσεις ως σύνθετη αλληλεξάρτηση απειλούν το ρεαλιστικό μοντέλο. Δεν αντιμετωπίζουν την παγκοσμιοποίηση ως πηγή σύγκρουσης συμφερόντων των εθνών-κρατών, αλλά ευκαιρία για συνεργασία και οφέλη για όλους (ακόμη κι αν αυτά διατηρούν την σχετική ισχύ των κρατών στα ίδια επίπεδα). Οι παραδοσιακές μορφές ισχύος, όπως τα στρατιωτικά μέσα, θα έχουν όλο και μικρότερη αξία, εν όψει μακροχρόνιων οφελών που θα προέρχονται από την συνεργασία⁸⁹. Σύμφωνα με τον Gallarotti, η ήπια ισχύς θεωρείται υποσύνολο της νεοφιλελεύθερης λογικής που προωθεί την σύγκλιση των συμφερόντων των εθνών.⁹⁰

Παρόλα αυτά, τα βιβλία του Nye φανερώνουν μία ρεαλιστική οπτική για τις διεθνείς σχέσεις. Παρά την ενασχόλησή του με την αλληλεξάρτηση στο παρελθόν⁹¹, ο λόγος του στην πορεία γίνεται όλο και περισσότερο ρεαλιστικός. Το 2008,

⁸⁶ Kay Sean, «Globalisation, Power and Security» *Security Dialogue*, τόμ. 35, τεύχ. 9, 2004.

⁸⁷ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 213.

⁸⁸ Ο.π., σελ. 214.

⁸⁹ Robert Keohane and Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston, Little, Brown, 1977.

⁹⁰, όπως αναφέρεται στο Checkel, J.T., όπως αναφέρεται στο Kearn David W., «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

⁹¹ Βλ. για παράδειγμα, Robert Keohane and Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (Boston: Little, Brown, 1977).

υπερασπιζόμενος και πάλι την Αμερικανική ηγεμονία, ο Nye γράφει στο «Recovering American Leadership»⁹²:

Αυτή τη στιγμή, οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι απίθανο να αντιμετωπίσουν πρόκληση στην υπεροχή τους απέναντι στα άλλα κράτη, εκτός εάν λειτουργήσουν με υπεροψία, που θα βοηθήσει τους άλλους να ξεπεράσουν τις διαφορές τους και συνεργαστούν. Η μεγαλύτερη απειλή για τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι να μάθουν να εργάζονται με άλλα κράτη για να ελέγξουν καλύτερα τους μη-κρατικούς δρώντες που θα μοιράζονται όλο και περισσότερο τη σκηνή με τους κρατικούς. Ο τρόπος με τον οποίο θα ελέγχεται η κατώτερη σκακιέρα σε ένα τρισδιάστατο παιχνίδι και το πώς θα αλληλοενισχύονται η σκληρή με την ήπια ισχύ αποτελούν το κλειδί των προκλήσεων της εξωτερικής πολιτικής για την αμερικανική ηγεσία.

2. Μία όχι και τόσο «καινούρια έννοια»

Ο Nye παραδέχεται πως η ουσία της έννοιας που εισήγαγε δεν είναι καινούρια. Αναφέρει τον Λάο Τσε, τον Φρειδερίκο τον Μεγάλο της Πρωσίας, τον Μακιαβέλι και τον Έντουαρντ Καρ ως ιστορικά παραδείγματα ηγετών και διανοουμένων που αναφέρονται σε κάποιον τρόπο ήπιας ισχύος στα έργα και τις πράξεις τους⁹³.

Σημαντικό στοιχείο αποτελεί επίσης το γεγονός ότι ο Nye αναφέρει πως, για την υιοθέτηση της έννοιας, βασίστηκε στο «δεύτερο πρόσωπο της ισχύος», όπως παρουσιάστηκε το 1963 από τους Peter Bachrach και Morton Baratz⁹⁴. Η μελέτη του άρθρου των δύο ακαδημαϊκών μπορεί να φωτίσει εκτός από το ιστορικό, και το ακαδημαϊκό και θεωρητικό πλαίσιο της ήπιας ισχύος. Στο άρθρο⁹⁵ τους, οι Bachrach και Baratz γράφουν για ένα «δεύτερο πρόσωπο της ισχύος», που δεν εξαρτάται μονάχα από τους υλικούς πόρους ενός κράτους αλλά από την φήμη του ως ισχυρό. Υποστηρίζουν πως η μέτρηση της ισχύος που προέρχεται μονάχα από την λήψη αποφάσεων, παραβλέπει την ισχύ που προέρχεται από την χειραγώγηση επί των

⁹² Nye Joseph S. Jr, «Recovering American Leadership», *Survival*, τόμ. 50, τεύχ. 1, 2008, 55-68, σελ.62.

⁹³ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 81, 82.

⁹⁴ Nye Joseph Jr, «Public Diplomacy and Soft Power», στο *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, τεύχ. 616, Μάρτιος 2008.

⁹⁵ Bachrach P., Baratz M. S., «Two Faces of Power» στο *The American Political Science Review*, τόμ. 56, τεύχ. 4, Δεκέμβριος 1962, σσ. 947-952.

ζητημάτων που τίθενται εξαρχής και λαμβάνονται γι' αυτά αποφάσεις: «Φυσικά, ισχύς ασκείται όταν ο Α συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων που επηρεάζουν τον Β. Ισχύς όμως ασκείται και όταν ο Α αφιερώνεται στη δημιουργία ή ενίσχυση κοινωνικών και πολιτικών αξιών και θεσμικών πρακτικών που περιορίζουν το φάσμα της πολιτικής διαδικασίας που είναι συγκριτικά αβλαβή για τον Α. Εφόσον ο Α επιτυγχάνει να το κάνει αυτό, ο Β εμποδίζεται, πρακτικά, από το να φέρει στην επιφάνεια οποιοδήποτε ζήτημα που μπορεί να αποβεί σοβαρά καταστρεπτικό για τις επιθυμίες του Α». Σε όλο το σκεπτικό των Bachrach και Baratz φαίνεται η χειραγώγηση που μπορεί να ασκήσει ο Α στον Β μέσω της «δημιουργίας της ατζέντας». Στη συνέχεια, παραθέτουν τον Καθηγητή Schattschneider: «όλα τα είδη πολιτικής οργάνωσης έχουν μία προκατάληψη υπέρ της εκμετάλλευσης κάποιων ειδών σύγκρουσης και της καταπίεσης κάποιων άλλων γιατί οργάνωση σημαίνει κινητοποίηση προκαταλήψεων. Ορισμένα θέματα οργανώνονται μέσα και ορισμένα έξω από την πολιτική».

Στο τελευταίο βιβλίο του, «The Future of Power», ο Nye αναφέρεται σε τρία πρόσωπα της ισχύος. Το πρώτο πρόσωπο της ισχύος είναι του Dahl, και η ικανότητα ενός δρώντα να κάνει τους άλλους να κάνουν αυτό που είναι ενάντια στις αρχικές επιθυμίες και στρατηγικές τους. Το δεύτερο πρόσωπο της ισχύος των Bachrach και Baratz είναι η κατασκευή της ατζέντας με την οποία ένας δρων περιορίζει τις επιλογές των άλλων με αποκλεισμό των στρατηγικών τους. Όπως γράφει, «Το δεύτερο πρόσωπο της ισχύος είναι η κατασκευή ή πλαισίωση της ατζέντας στην οποία ένας δρων αποκλείει τις επιλογές των άλλων με αποκλεισμό των στρατηγικών τους. Εάν αυτή η κατασκευή της ατζέντας είναι ενάντια στις επιθυμίες τους, πρόκειται για σκληρή ισχύ· εάν γίνει αποδεκτή ως νομιμοποιημένη, πρόκειται για τεκμήριο ήπιας ισχύος». Το τρίτο πρόσωπο της ισχύος του Lukes αναφέρεται στην διαμόρφωση των προτιμήσεων των άλλων, ώστε κάποιες στρατηγικές να μην λαμβάνονται καν υπόψη⁹⁶. Για παράδειγμα, αναφέρει το κλείσιμο ορισμένων ιστοσελίδων των «απίστων» από την κυβέρνηση της Σαουδικής Αραβίας.

⁹⁶ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 91, 129, 131.

3. Εύρος και Εφαρμογή

Όσον αφορά το εύρος και το πλαίσιο εφαρμογής της ήπιας ισχύος, κάποιοι υποστηρίζουν πως για να εφαρμοστεί με επιτυχία, χρειάζεται παρόμοιες κοινωνικές δομές, επομένως στην ευρύτερη «Δύση» μπορεί να παρατηρηθεί κάποιου είδους έλξη ενός κράτους προς ένα άλλο, αλλά όχι εκτός αυτού του πεδίου⁹⁷. Εδώ, θα πρέπει να σημειώσουμε πως ο Nye γράφει ότι η κουλτούρα κάποιου μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο ήπιας ισχύος, εκεί όπου είναι ελκυστική⁹⁸.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο για την παρούσα εργασία αποτελεί η παρατήρηση του Kearn για τον κόσμο εκτός των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ευρώπης. Γράφει πως εκτός της Δύσης, ο κόσμος είναι πιο άναρχος και, εν απουσία ισχυρών θεσμών για να συγκρατούν τα κράτη, ο φόβος της ανταγωνιστικότητας είναι μεγαλύτερος και η ήπια ισχύς παίζει χαμηλότερο ρόλο: «Σε έναν τέτοιο κόσμο, θα περίμενε κανείς η ήπια ισχύς να έχει χαμηλότερη επιρροή κατά τις αλλαγές στην ισορροπία της ισχύος γιατί τα κράτη θα είναι πολύ επιφυλακτικά σχετικά με τις δυνατότητες της αναδυόμενης δύναμης». Όπως γράφει ο Jervis, «στον Τρίτο κόσμο όπου μπορεί να μην υπάρχει δίλημμα ασφαλείας, υπάρχουν προβλήματα ασφαλείας. Επειδή τα κράτη μπορούν να παράξουν αμυντικά συστήματα που δεν απειλούν τους άλλους, το δίλημμα μπορεί να μην λειτουργήσει. Όμως επειδή η επίθεση έχει πλεονέκτημα, η επιθετικότητα είναι πιθανή, και ίσως εύκολη»⁹⁹. Σε αυτόν τον κόσμο των ισχυρών επιφυλάξεων, ύποπτη φαίνεται οποιαδήποτε αναδυόμενη δύναμη. Όπως γράφει ο Kearn, «η αναδυόμενη δύναμη θα επιδιώξει να εναγκαλιστεί τα ιδανικά και τις αξίες του συστήματος, ώστε να καθησυχάσει τους γείτονές της, αλλά αυτό θα είναι εξαιρετικά δύσκολο ακριβώς επειδή δεν υπάρχει το υποκείμενο περιβάλλον κοινών αξιών»¹⁰⁰.

Χρησιμοποιώντας αυτήν την κριτική, υποστηρίζουμε πως ο λόγος εφαρμογής στοιχείων ήπιας ισχύος της Τουρκίας προς την Μέση Ανατολή, χρησιμοποιώντας την

⁹⁷ Kearn David W., «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

⁹⁸ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 11.

⁹⁹ Robert Jervis, «Cooperation Under the Security Dilemma», στο *World Politics*, τόμ. 30, τεύχ. 2, Ιανουάριος 1978, σελ. 167-214.

¹⁰⁰ Kearn David W. «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, σελ. 76.

θηρσκεία ως νομιμοποιητική βάση, βασίζεται σε αυτήν ακριβώς την παραδοχή. Η Τουρκία, χρησιμοποιώντας τους πολιτισμικούς δεσμούς με τις γύρω χώρες της Μέσης Ανατολής, επιδιώκει να επιδείξει πρακτικές «καλής γειτονίας», με διπλωματικές ενέργειες μεσολαβητικού χαρακτήρα, οικονομικές συνεργασίες και άλλα επικοινωνιακά τεχνάσματα που θα εξομαλύνουν τις σχέσεις με τους γείτονές της που για μεγάλο χρονικό διάστημα τη θεωρούσαν αποκλειστικό σύμμαχο της Δύσης. Η Μέση Ανατολή, όπως θα φανεί παρακάτω, αποτελεί ένα υποσύστημα κρατών με πολλές διαφορές μεταξύ τους και σίγουρα ισχυρά εθνικά συμφέροντα, όμως υπάρχει κάποια ενοποιητική βάση που η Τουρκία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί.

Συνεχίζοντας με την κριτική, ο Ying Fan γράφει: «μία χώρα διαθέτει πολλούς διαφορετικούς δρώντες. Σε κάποιους αρέσει η έλξη και σε κάποιους όχι. Το εάν η έλξη θα οδηγήσει στην ικανότητα επιρροής πολιτικής της χώρας – στόχου εξαρτάται από το ποιες ομάδες στην χώρα την βρίσκουν ελκυστική και πόσο έλεγχο ασκούν στην διαμόρφωση πολιτικής. Δεύτερον, η διαμόρφωση πολιτικής σε επίπεδο κρατών είναι πολύ πιο περίπλοκη από το προσωπικό επίπεδο: έχει διαφορετικές δυναμικές που δίνουν έμφαση σε λογικούς συλλογισμούς. Αυτό αφήνει λίγο χώρο για συναισθηματικά στοιχεία, επομένως περιορίζει πολύ τα αποτελέσματα της ήπιας ισχύος. Δεδομένης της φύσης της ήπιας ισχύος, όντας μη ελεγχόμενη και απρόβλεπτη, θα ήταν αδύνατο να χειριστεί κανείς ήπια ισχύ με οργανωμένο και συντονισμένο τρόπο, όπως πρότεινε ο Nye.¹⁰¹

Ένα άλλο ζήτημα που έχει προκύψει στην βιβλιογραφία σχετίζεται με το τι ακριβώς περιλαμβάνει η εν λόγω έννοια. Σε σχέση με την αρχική σύλληψη, το μοντέλο ήπιας ισχύος μετεξελίχθηκε. Όταν ο Nye πρωτοπαρουσίασε τον όρο «ήπια ισχύς», χρησιμοποίησε έναν πιο περιορισμένο ορισμό, παραμερίζοντας τις επενδύσεις, την βοήθεια και την επίσημη διπλωματία, δηλαδή πιο σκληρές μορφές επιρροής¹⁰². Στο τελευταίο του βιβλίο, ο Nye αναφέρει: «Η κουλτούρα, οι αξίες και οι πολιτικές δεν αποτελούν τις μοναδικές πηγές ήπιας ισχύος. [...] οι οικονομικές πηγές μπορούν να παραγάγουν συμπεριφορά ήπιας αλλά και σκληρής ισχύος»¹⁰³. Απασχολούμενος με την Κίνα, ο Kurlantzick χρησιμοποιεί και τις οικονομικές

¹⁰¹ Ying Fan, «Soft Power: Power of Attraction or Confusion?», *Place Branding and Public Diplomacy* τόμ. 4, τεύχ. 2, 2008, σσ. 147-158.

¹⁰² Kurlantzick Joshua, όπως αναφέρεται στον Hunter, Alan, «China and Soft Power», κείμενο εργασίας, Centre for Peace and Reconciliation Studies, Coventry University, Οκτώβριος 2008.

¹⁰³ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 85.

επενδύσεις ως πηγές ήπιας ισχύος¹⁰⁴ ενώ σε ένα άλλο σχετικό βιβλίο γίνεται λόγος για «διπλωματία του κλίματος» και οικονομικό φιλελευθερισμό, μεταξύ άλλων¹⁰⁵.

Όμως η «ήπια ισχύς» έχει αποκτήσει και διαφορετικά νοήματα, στενότερου, αλλά και ευρύτερου χαρακτήρα. Ο Nye στο βιβλίο του λέει, «Ορισμένοι αναλυτές αντιμετωπίζουν την ήπια ισχύ μονάχα ως την λαϊκή πολιτισμική κουλτούρα»¹⁰⁶, αλλά υπάρχουν ακόμη πιο ευρύτερες χρήσεις της έννοιας, όπως για παράδειγμα εκείνη που αφορά την ενθάρρυνση των επιχειρήσεων από τις Κυβερνήσεις για ανάληψη περιβαλλοντικής ευθύνης ή προχωρώντας ακόμη περισσότερο: «η "ήπια ισχύς" δεν κατέχεται μονάχα από την Κυβέρνηση. Όπως έχει παρατηρήσει ο Nye και άλλοι, όλοι οι οργανισμοί έχουν την δυνατότητα να ασκήσουν ηγεσία και επίδραση, αντανακλώντας στον σεβασμό και την προσοχή που έχουν κερδίσει, και την ενυπάρχουσα ελκυστικότητα των αρχών τους. Έτσι, [...] το εταιρικό προφίλ μιας επιχείρησης [...] θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημαντικό κομμάτι της ίδιας της δυνατότητάς της να ασκήσει «ήπια ισχύ»¹⁰⁷.

Κάποιοι εστιάζουν στην φιλανθρωπία, άλλη στη διπλωματία, ενώ άλλοι εξισώνουν την ρητορική με την πειθώ και τον ορισμό της ατζέντας. Αυτή η ευρεία χρήση της έννοιας «έχει οδηγήσει σε μια φράση - ατάκα για κάθε μορφή επιρροής εκτός της χρήσης στρατιωτικής δύναμης»¹⁰⁸.

Ο ιστορικός Niall Ferguson, στο άρθρο του «Think Again: Power»¹⁰⁹ υποβαθμίζει την έννοια της «ήπιας ισχύος» ως απλώς την κυριαρχία των McDonalds και της Britney Spears που στον ισλαμικό κόσμο δεν έχουν καταφέρει ακόμη να μετακινήσουν την κοινή γνώμη προς μία πιο θετική εικόνα για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Υποστηρίζει, μάλιστα, πως η Βρετανική Αυτοκρατορία είχε προσπαθήσει να κάνει το ίδιο στις περιοχές της Κοινοπολιτείας, αλλά τα πιο «αγγλικοποιημένα» μέρη είναι εκείνα που ανέπτυξαν πρώτα εθνικιστικό λόγο. Ο Nye στο βιβλίο του

¹⁰⁴ Kurlantzick Joshua, *Charm Offensive How China's Soft Power Is Transforming the World*, New Haven, Yale University Press, 2007.

¹⁰⁵ Βλ. για παράδειγμα, Mingjiang Li (επιμ.), *Soft Power: China's Emerging Strategy in International Politics*, Lexington Books, United Kingdom, 2009.

¹⁰⁶ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 11.

¹⁰⁷ βλ. Hohnen Paul, «Governmental 'Soft Power' Options - How governments can use the 'soft power' art of encouragement and persuasion to advance corporate engagement on social and environmental issues», κείμενο εργασίας, Ιούλιος 2007.

¹⁰⁸ Rothman Steven B., «Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power?», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

¹⁰⁹ Ferguson Niall, «Think Again: Power», στο *Foreign Policy*, Ιανουάριος / Φεβρουάριος 2003.

απορρίπτει την κριτική, υπερασπιζόμενος πως «κάνει το λάθος να εξισώνει την ήπια ισχύ με τις πολιτιστικές πηγές που μερικές φορές την βοηθούν να παραχθεί»¹¹⁰.

Τέλος, κάποιοι υποστηρίζουν πως μονάχα η «σκληρή ισχύς» αποτελεί ισχύ και πως η ήπια αναφέρεται μονάχα στην επιρροή¹¹¹.

4. Η αμφιλεγόμενη «έλξη»

Η έλξη αποτελεί τον κυριότερο τρόπο με τον οποίο ένα κράτος προσπαθεί να αυξήσει την ήπια ισχύ του. Σύμφωνα με τον Nye, «Η ήπια ισχύς δεν είναι ίδια με την απλή επιρροή. Εξάλλου, η επιρροή εδράζεται και στην σκληρή ισχύ των απειλών και ανταμοιβών. Και η ήπια ισχύς είναι κάτι περισσότερο από την πειθώ ή την δυνατότητα να συγκινείς τους ανθρώπους με ένα επιχείρημα, αν και πρόκειται για ένα σημαντικό μέρος αυτής. Πρόκειται και για την ικανότητα να ελκύεις, και η έλξη οδηγεί συχνά στην συγκατάθεση. Με απλά λόγια, σε όρους συμπεριφοράς, η ήπια ισχύς είναι ισχύς της έλξης. Σε όρους πόρων, οι πηγές της ήπιας ισχύος είναι οι πόροι που παράγουν αυτήν την έλξη»¹¹². Όμως εάν η ήπια ισχύς είναι κάτι περισσότερο από την επιρροή, τότε η επίδραση στην συμπεριφορά του άλλου κράτους θα είναι απαραίτητως έμμεση: «Ακριβώς επειδή η ήπια ισχύς εργάζεται μέσω των συμφερόντων και προτιμήσεων των κρατών, τα αποτελέσματά της είναι έμμεσα και υλοποιούνται μονάχα μακροπρόθεσμα»¹¹³.

Από την άλλη πλευρά, «ενώ η έλξη για την κουλτούρα, τα ιδανικά και τις πολιτικές ταιριάζει λογικά με την έννοια της ήπιας ισχύος, ο Nye μετακινείται από την έλξη ως δύναμη έως την έλξη ως δράση ή το επιθυμητό αποτέλεσμα μιας εσκεμμένης επιλογής πολιτικής. Η επικέντρωση γίνεται από την επιρροή στα ενδιαφέροντα και τις επιθυμίες στην απευθείας χειραγώγηση της συμπεριφοράς»¹¹⁴. Τελικά, «οι προσπάθειες για ανάπτυξη 'πολιτικών ήπιας ισχύος' μοιάζουν άτοπες εξ ορισμού. Ενώ φαίνεται λογική η διατήρηση της ήπιας ισχύος των Ηνωμένων Πολιτειών όταν σχεδιάζουν πολιτικές, η έννοια γίνεται καλύτερα αντιληπτή με την

¹¹⁰ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 11.

¹¹¹ Murphy James Bernard, «Perspectives on power» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

¹¹² Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 11.

¹¹³ Kearn David W., «The hard truths about soft power» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, 65-85, σελ. 81.

¹¹⁴ Ο.π., σελ. 73.

έννοια της μελέτης διαφορετικών εναλλακτικών που θα δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στις πιθανές συνέπειες»¹¹⁵.

Σε μια πολύ καλή κριτική της έννοιας της έλξης και της ήπιας ισχύος, ο Hall¹¹⁶ αντικρούει ένα προς ένα τα μέσα ήπιας ισχύος που αναφέρει ο Nye (κουλτούρα, εσωτερικοί θεσμοί και εξωτερική πολιτική). Υποστηρίζει εν συντομία πως τα πολιτισμικά αγαθά στα οποία αναφέρεται ο Nye δεν αποτελούν πάντα πηγές έλξης αλλά ακόμη κι έτσι, αυτή δεν μεταφέρεται εύκολα στην εξωτερική πολιτική ενός κράτους, πως οι πολιτικοί θεσμοί στο εσωτερικό σχετίζονται με την πολιτική ταυτότητα και δεν αποτελούν σταθερά για ανάλυση και πως η ρητορική σχετικά με την εξωτερική πολιτική ενός κράτους μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα αλλά και να το εγκλωβίσει μελλοντικά σε κινήσεις που θα πρέπει υποχρεωτικά να ακολουθήσει, ακόμη κι αν δεν το συμφέρουν. Αλλιώς, θα οδηγήσει στην υποκρισία που αναφέρει και ο Nye ως στοιχείο μείωσης δημοτικότητας της Αμερικής: «η αντιληπτή υποκρισία είναι ιδιαίτερος διαβρωτική για την ισχύ που βασίζεται σε προαναγγελλόμενες αξίες»¹¹⁷.

5. Ασάφεια

Μία άλλη κριτική έγκειται στα ασαφή κάποιες φορές όρια των εννοιών της σκληρής και της ήπιας ισχύος. Αυτό που δεν έχει καταστεί ακόμη ξεκάθαρο είναι η σημασία των πηγών σκληρής ισχύος στην έλξη ενός κράτους (άρα και στην ήπια ισχύ του) αλλά και το ζήτημα της μεταβολής της σχετικής σκληρής ισχύος.

Ο David Kern γράφει πως χωρίς μία συγκεκριμένη ποσότητα πηγών σκληρής ισχύος, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαθέτει ένα κράτος μεγάλη ποσότητα ήπιας ισχύος. Η ελκυστικότητα μπορεί να περιλαμβάνει ιδεολογία, θεσμούς, κανόνες και αξίες, και/ή κουλτούρα, όμως τελικά η «επιτυχία» ενός κράτους εξαρτάται κυρίως από τις υλικές πηγές της ισχύος, γεγονός που φαίνεται και από το γεγονός πως ο Nye στα βιβλία του γράφει πως η τεχνολογία είναι αυτό που θαυμάζει και ελκύει

¹¹⁵ Kern David W., «The hard truths about soft power», *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, 65-85, σελ. 82.

¹¹⁶ Hall, Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category» στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, 2010.

¹¹⁷ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 55.

περισσότερο τα υπόλοιπα κράτη προς το αμερικανικό μοντέλο¹¹⁸. Παραμένει μάλιστα το ερώτημα εάν αυτό το μοντέλο γίνεται αντικείμενο θαυμασμού ή φόβου.

Σε συνέχεια της συζήτησης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο μιας Καναδής πολιτικής αναλύτριας που παρουσιάζει την σύγχυση στην πολιτική σκηνή της χώρας της που προκλήθηκε από όρους ξενόφερτους στην Καναδική πολιτική κουλτούρα, όπως η «ήπια ισχύς». Η συγγραφέας του άρθρου εξετάζει το αρχικό μοντέλο του Nye στο πρώτο του βιβλίο *Bound to Lead* (1990) και βρίσκει πως ο ορισμός των «πηγών» της ισχύος είναι εκείνος που συμβάλλει σημαντικά στην σύγχυση.

Βασιζόμενη στις στρατιωτικές δυνάμεις, που σύμφωνα με τον Nye μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε όλο το φάσμα της ισχύος, από την σκληρή έως την ήπια ισχύ, η Καναδή γράφει πως στο μοντέλο του Nye, οι πόροι/πηγές της ισχύος μπορούν να ταυτιστούν με την συμπεριφορά (ως πηγές εξαναγκασμού): «Με την τάση των Αμερικανών να βλέπουν τα στρατιωτικά αποκτήματα ως απτά όργανα εξαναγκασμού, δεν ήταν δύσκολο να εντοπιστούν τέτοιες υλικές ή «σκληρές» πηγές στα άκρα της ισχύος που απορρέει από την συμπεριφορά. Έτσι, τους ήταν εύκολο να μιλούν ταυτόχρονα για την ισχύ που προέρχεται από τις σκληρές, στρατιωτικές πηγές και την σκληρή ισχύ λόγω συμπεριφοράς ως απλώς "σκληρή ισχύ"¹¹⁹. Εν ολίγοις, η υιοθέτηση ξενόφερτης ορολογίας προκάλεσε αναστάτωση και μπέρδεμα σε ακαδημαϊκούς και πολιτικούς σχετικά με την χρήση των στρατιωτικών δυνάμεων του Καναδά και εάν ανήκαν στην σκληρή ή ήπια πλευρά της ισχύος.

6. Η ήπια ισχύς ασκείται από την ηγεμονική δύναμη

Σύμφωνα με τον Nye, η ήπια ισχύς αποτελεί πραγματικά μία μορφή ισχύος που αν ασκηθεί σωστά και επιδέξια, μπορεί να αποτελέσει πολύ πιο αναίμακτη και οικονομικά αποδοτική μέθοδο διατήρησης της πρωτοκαθεδρίας από τις Η.Π.Α. για τις επόμενες δεκαετίες και «εάν ένας ηγέτης αντιπροσωπεύει αξίες που οι άλλοι επιθυμούν να ακολουθήσουν, θα κοστίζει λιγότερο το να ηγείται».¹²⁰ Όπως φαίνεται και στο βιβλίο του «*The Powers To Lead*»¹²¹, (Ηγεσίες που πρωτοπορούν), ο Nye

¹¹⁸ Kearn David W., «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, σελ. 74.

¹¹⁹ Dr. Smith-Windsor, Brooke A., «Hard Power, Soft Power Reconsidered» στο *Canadian Military Journal*, Φθινόπωρο 2000.

¹²⁰ Nye, Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 6.

¹²¹ Nye, Joseph S. Jr, *Ηγεσίες που Πρωτοπορούν*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009.

έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της ηγεσίας στην διεθνή πολιτική (αντλώντας στοιχεία και από την περίπτωση των επιχειρήσεων), επειδή κύρια ενασχόλησή του είναι η συνέχιση της πρωτοκαθεδρίας των Ηνωμένων Πολιτειών στον κόσμο.

Επικριτές της ήπιας ισχύος εστιάζουν ακριβώς στο γεγονός πως η ήπια ισχύς μπόρεσε να αναπτυχθεί ως θεωρία στο ηγεμονικό κράτος του διεθνούς συστήματος το οποίο, κρατώντας τα ηνία παγκοσμίως σε στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο, προσπαθεί να εξαπλώσει με έναν ήπιο τρόπο και χωρίς να συναντήσει αντιδράσεις, την δική του εκδοχή για το «παγκόσμιο κοινό καλό»¹²². Μία ηγεμονική δύναμη, εξ ορισμού οργανώνει το σύστημα ώστε να υπηρετεί τα συμφέροντά της, δημιουργώντας θεσμούς και εργαζόμενη για την ανάπτυξη θεσμών συμπεριφοράς που τελικά ωφελούν άλλα κράτη, ενώ εξυπηρετούν τα συμφέροντά της¹²³. Ο Morgenthau γράφει ότι ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός αποτελεί τον πιο αποτελεσματικό τρόπο ιμπεριαλισμού. Δεν στοχεύει στην κατάκτηση εδάφους ή τον έλεγχο της οικονομικής ζωής, αλλά στην κατάκτηση και έλεγχο των μυαλών των ανθρώπων, ως εργαλείο για την αλλαγή της σχέσης ισχύος μεταξύ των κρατών. Επίσης, «μαλακώνει τον εχθρό, προετοιμάζει το έδαφος για στρατιωτική εισβολή ή οικονομική διείσδυση»¹²⁴.

Έτσι, γράφει ο David Kearn, η ήπια ισχύς μπορεί να γίνει αντιληπτή ως τα ιδεολογικά και κανονιστικά στοιχεία που εξυπηρετούν στην μετάδοση των μηνυμάτων ανάμεσα στα κράτη που ηγούνται και εκείνα που ακολουθούν. «Μεγάλες ποσότητες ήπιας ισχύος και υψηλά επίπεδα έλξης προς την κουλτούρα, τα ιδανικά και τις αξίες ανάμεσα στα κράτη του συστήματος θα μειώσουν την δυσκολία και το κόστος της διαχείρισης του συστήματος, όπως οι θεσμικές δομές που δημιουργούνται από τον ηγεμόνα θα δέσουν περισσότερο τα κράτη στο επιθυμητό σύστημα»¹²⁵.

Επίσης, ο Todd Hall λέει ότι «οι προσεγγίσεις της ήπιας ισχύος αντλούν από προϋπάρχουσες διαθέσεις των δρώντων να βλέπουν τις δικές τους αξίες και πολιτικούς στόχους υπό ευνοϊκό φως»¹²⁶. Παρόλο που η ιδέα της ήπιας ισχύος έχει χρησιμοποιηθεί και από άλλα κράτη, ενισχύεται η διαπίστωση πως αυτό έγινε με τα κράτη να βλέπουν τις δικές τους αξίες ως ελκυστικές. «Με άλλα λόγια, οι απαντήσεις

¹²² Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 221.

¹²³ Gilpin Robert, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

¹²⁴ Morgenthau Hans J., *Politics Among Nations*, Peking University Press, 2005, σελ. 74.

¹²⁵ Kearn David W., «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011, 65-85, σελ. 76.

¹²⁶ Hall Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category», στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, 2010, 189-211, σελ. 195.

των πολιτικών δρώντων στην Ευρώπη και την Ασία στα επιχειρήματα της ήπιας ισχύος δεν έχουν αμφισβητήσει την ίδια την ήπια ισχύ, αλλά έχουν αντικαταστήσει την δική τους κουλτούρα, τα συστήματα αξιών και τις πολιτικές εναλλακτικές τους ως τα πιο ελκυστικά, είτε περιφερειακά είτε διεθνώς»¹²⁷.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να αναφέρουμε δύο στοιχεία που συνδέονται με την παρούσα εργασία: α) το βιβλίο του Νταβούτογλου περί «Εναλλακτικών Κοσμοθεωριών» (Ποιότητα, Αθήνα 2011) που αντιμάχεται την Δυτική πολιτική κουλτούρα και αντιπαραβάλλει την ισλαμική θεώρηση του κόσμου ως αντίπαλο δέος¹²⁸, και β) την θεώρηση της Τουρκίας ως δρώντα με ηγεμονικές τάσεις στο περιφερειακό υποσύστημα της Μέσης Ανατολής, που εφαρμόζει «ήπια ισχύ», έχοντας ήδη αρκετά μεγάλη στρατιωτική δύναμη.

7. Μεθοδολογικό πρόβλημα

Προχωρώντας στην κριτική κατά της ήπιας ισχύος και της ασάφειάς της, ορισμένοι ακαδημαϊκοί καταλήγουν ακόμη και να προτείνουν νέους όρους για να την καταστήσουν πιο συγκεκριμένη και μετρήσιμη. Ο Todd Hall ισχυρίζεται πως η ήπια ισχύς είναι εργαλείο πολιτικής πρακτικής αλλά δεν εμπίπτει στην «κατηγορία ανάλυσης», όπως λέει, δηλαδή δεν προσφέρεται για ακαδημαϊκή χρήση.

Επίσης, ένα άλλο πρόβλημα που προκύπτει στην μέτρησή της είναι πως πρέπει, όπως λέει ο Nye, να καταφεύγει ο αναλυτής στις προθέσεις πίσω από κάθε κίνηση του κράτους για να μπορέσει να την εντάξει στην σκληρή ή ήπια ισχύ. Μάλιστα, χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της Τουρκίας και την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο συγγραφέας θέτει το ερώτημα κατά πόσο αυτή η κίνηση προερχόταν από οικονομικά θέλητρα ή από την έλξη της Τουρκίας για τις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως γράφει, «οι δημοσιογράφοι και οι ιστορικοί πρέπει να αναζητήσουν

¹²⁷ Hall Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category», στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, 2010, 189-211, σελ. 196.

¹²⁸ «... κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι, έπειτα από ένα ορισμένο στάδιο εκβιομηχάνισης και εκσυγχρονισμού, οι μουσουλμανικές μάζες ως σύνολο θα υιοθετήσουν δυτικούς τρόπους σκέψης και ζωής και αυτό γιατί στην πραγματικότητα το όλο πρόβλημα είναι κάτι παραπάνω από πρόβλημα σταδίου εξέλιξης. Η εν λόγω αντίδραση θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα ότι στην πραγματικότητα το Ισλάμ γίνεται αντιληπτό ως κοσμοθεωρία εναλλακτική προς τη δυτική φιλοσοφικοπολιτική παράδοση και όχι υπό το πρίσμα της 'ιδεολογικής αδιαλλαξίας του Ισλάμ έναντι του Δυτικού κόσμου σήμερα' (Crone & Hinds, 1986: 110), καθώς οι Μουσουλμάνοι μπορεί εξίσου καλά να κατηγορήσουν τη Δύση για 'ιδεολογική αδιαλλαξία', στο Νταβούτογλου Αχμέτ, *Εναλλακτικές Κοσμοθεωρίες*, Ποιότητα, Αθήνα, 2011, σελ. 21.

τις ρίζες των συγκεκριμένων διαδικασιών για να αποφανθούν σχετικά με την αιτιότητα»¹²⁹.

8. Εναλλακτική Ορολογία

Ο Hall πέρα από την κριτική που ασκεί στην ήπια ισχύ, προτείνει εναλλακτικά τρεις ονομασίες ισχύος που κατά την άποψή του αντιπροσωπεύουν καλύτερα την έννοια του Nye και επίσης είναι μετρήσιμοι παράγοντες: *θεσμική ισχύς*, ως «τις επιλογές που διαθέτουν τα κράτη ως δρώντες σύμφωνα με την συμμετοχή τους και την σχετική τους θέση σε συγκεκριμένους διεθνείς οργανισμούς που τους επιτρέπουν να ασκήσουν επιρροή μέσα σ' αυτούς (τους οργανισμούς)», *ισχύς μέσω της υπόληψης*, δηλαδή «τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένες φήμες παρέχουν στα κράτη επιρροή σε συγκεκριμένα πεδία δράσης» και *ισχύς της αντιπροσώπευσης*, δηλαδή «την ικανότητα των κρατών να πλαισιώνουν θέματα, να προωθούν τις δικές τους ερμηνείες και συνειδητά να διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις των άλλων. Οι πηγές και τα εργαλεία της αντιπροσωπευτικής ισχύος συμπεριλαμβάνουν την δημόσια διπλωματία, την προπαγάνδα και τον έλεγχο της πληροφόρησης»¹³⁰.

Οι τρεις τελευταίοι όροι εισάγουν την συζήτηση περί προπαγάνδας. Όμως ο Καθηγητής του Harvard διαφωνεί: «...οι σκεπτικιστές που αντιμετωπίζουν τον όρο 'δημόσια διπλωματία' ως απλό ευφημισμό για την προπαγάνδα, χάνουν το νόημα. Η απλή προπαγάνδα συχνά χάνει σε αξιοπιστία και επομένως είναι αντι-παραγωγική ως δημόσια διπλωματία. Ούτε είναι η δημόσια διπλωματία απλώς δημόσιες σχέσεις. Η μετάδοση πληροφοριών και το «πούλημα» μιας θετικής εικόνας είναι μέρος αυτής, όμως η δημόσια διπλωματία περιλαμβάνει επίσης το χτίσιμο μακροχρόνιων σχέσεων που δημιουργούν ένα περιβάλλον που καθιστά ικανές τις Κυβερνητικές πολιτικές»¹³¹.

Όμως η ήπια ισχύς αποτελεί μία μορφή προπαγάνδας, καθώς η έννοια χρησιμοποιείται σήμερα με ουδέτερο περιεχόμενο, σε αντίθεση με το παρελθόν που ήταν μονάχα αρνητικό. Όπως γράφει ο Jan Mellisen: «Δύο σημαντικά στοιχεία της προπαγάνδας είναι το ιστορικό βάρος και η λαϊκή αντίληψή της ως χειραγώγηση και εξαπάτηση της ξένης κοινής γνώμης. Η προπαγάνδα γίνεται κοινώς αντιληπτή ως

¹²⁹ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, σελ. 86.

¹³⁰ Hall Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category» στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, 2010.

¹³¹ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York, Public Affairs, 2004, σελ. 117.

έννοια με αρνητική σημασιολογία, που ενισχύεται από μνήμες των Ναζί και της Κομμουνιστικής προπαγάνδας και, προσφάτως, από τις επονομαζόμενες ψυχολογικές επιχειρήσεις στις μετα-Ψυχροπολεμικές συγκρούσεις»¹³².

Επίσης, μπορεί κανείς να μιλήσει για διαβαθμίσεις της προπαγάνδας. Οι επικοινωνιολόγοι μιλούν για μαύρη, γκρίζα και λευκή προπαγάνδα. Η πρώτη αναφέρεται σε υλικό που προέρχεται από άγνωστη πηγή, ώστε ο αποδέκτης να μην γνωρίζει από πού προέρχεται ή αναγνωρίζει λανθασμένα την πηγή¹³³ και διαδίδει ψέματα και κατασκευασμένες πληροφορίες. Η λευκή προπαγάνδα είναι κυρίως η προπαγάνδα που προέρχεται από μία ξεκάθαρα αναγνωρίσιμη πηγή και η πληροφορία τείνει να είναι ακριβής¹³⁴ και η γκρίζα κάπου μεταξύ των δύο¹³⁵. Ο επικοινωνιολόγος Ντένις ΜακΚουέιλ γράφει πως η μαύρη προπαγάνδα είναι παραπλανητική, εκφοβιστική και αδίστακτη, ενώ η λευκή είναι ήπια και με επιλεκτική χρήση της αλήθειας¹³⁶.

Συμπεράσματα Κριτικής

Η έννοια της «ήπιας ισχύος» ακούγεται όλο και περισσότερο σε πολιτικούς, κυβερνητικούς και ακαδημαϊκούς κύκλους και έχει διευρυνθεί τόσο σε τοπικό επίπεδο διεθνώς αλλά και σε εννοιολογικό περιεχόμενο. Ξεφεύγοντας από την «γενέτειρά» της, τις Ηνωμένες Πολιτείες, έχει εξαπλωθεί ως όρος από τον Καναδά¹³⁷ στην Βραζιλία¹³⁸ και από Κίνα¹³⁹ στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹⁴⁰.

¹³² Melissen Jan (επιμ.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, σελ. 17.

¹³³ Taylor Philip M., *Munitions of the Mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era*, Third Edition, Manchester University Press, Palgrave, Manchester and New York, 2003, σελ. 225.

¹³⁴ Taylor Philip M., *Munitions of the Mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era*, Third Edition, Manchester University Press, Palgrave, Manchester and New York, 2003, σελ. 222.

¹³⁵ Alleyne Mark D., *Global Lies? Propaganda, the UN and World Order*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

¹³⁶ ΜακΚουέιλ, Ντένις, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σελ. 511.

¹³⁷ Dr. Smith-Windsor, Brooke A., «Hard Power, Soft Power Reconsidered» στο *Canadian Military Journal*, Φθινόπωρο 2000.

¹³⁸ Amorim Celso, «The Soft Power Power» στο *Foreign Policy (συνέντευξη με την Susan Glasser)*, τόμ. 183, τεύχ. D, 2010.

¹³⁹ Kurlantzick Joshua, *Charm Offensive How China's Soft Power Is Transforming the World*, New Haven, Yale University Press, 2007.

¹⁴⁰ βλ. Krastev Ivan και Leonard Mark, *New World Order- The Balance of Soft Power and the Rise of Herbivorous Powers*, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, 2007.

Είναι πλέον κοινώς παραδεκτό πως η ήπια ισχύς όχι μόνο δεν αποτελεί επαρκή συνθήκη για την ισχύ ενός κράτους ή ένωσης κρατών, αλλά έχει και αμφίσημα αποτελέσματα: «το παράδοξο της ισχύος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ότι η ισχύς της μπορεί να βασίζεται σε έναν βαθμό στην αντίληψη της αδυναμίας της. Το γεγονός ότι κανείς δεν ενδιαφέρεται να εξισορροπήσει την Ε.Ε. μπορεί να προέρχεται –τουλάχιστον εν μέρει- από την αντίληψη ότι η Ε.Ε. αδυνατεί να «σταθεί στα πόδια της». Επιπλέον, η μείωση της ήπιας ισχύος της Ε.Ε. στην πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., την Τουρκία και τα Βαλκάνια δείχνει ότι η «ηπιότητα» μακροπρόθεσμα μπορεί να προκαλέσει συμπάθεια, αλλά όχι απαραίτητα σεβασμό. Ενώ η νομιμοποίηση είναι αυξανόμενα σημαντικός παράγοντας στην διεθνή πολιτική, η Ε.Ε. δεν πρέπει να κάνει το λάθος να μπερδεύει την δημοτικότητα με την ισχύ»¹⁴¹.

Από την άλλη πλευρά, όπως γράφει ο Josef Joffe, υπάρχει «και η κατάρα της ήπιας ισχύος». Όσον αφορά τα κράτη, η υπερβολική σκληρή ισχύς καταλήγει να προκαλεί αντίσταση ενώ η υπερβολική ήπια ισχύς, να διαστρεβλώνει μυαλά από την οργή¹⁴².

Από την ενασχόληση όμως των ακαδημαϊκών και την χρήση της από πολιτικούς ακόμη και στην Τουρκία, γεγονός παραμένει πως η έννοια της «ήπιας ισχύος», και παρά την μετεξέλιξή της σε «έξυπνη», έχει παραμείνει στο προσκήνιο των συζητήσεων σε πολιτικό και ακαδημαϊκό επίπεδο από την αρχική παρουσίασή της το 1990 έως σήμερα. Ακόμη κι αν πρόκειται για μία μονάχα καλή ρητορική, είναι μία που έχει εισβάλει στους κύκλους των διεθνών σχέσεων και αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για την αποδοχή ή απόρριψη επιχειρημάτων.

Σε διεθνές επίπεδο, η αλαζονεία των Ηνωμένων Πολιτειών τους στέρησε την νομιμοποίηση του πολέμου στο Ιράκ, γεγονός που οδήγησε σε διάλυση της εικόνας τους, άρνηση βοήθειας σε θέματα στρατιωτικών θεμάτων από κράτη όπως η Τουρκία και επιπλέον κόστος για τις ίδιες στο ζήτημα της ανοικοδόμησής του¹⁴³. Τα κράτη χρειάζονται την συμμαχία και συνεργασία με άλλα για λόγους εθνικού συμφέροντος, αλλά για τον Nye, η συνεργασία αυτή έχει διαβαθμίσεις, λόγω έλξης ή απώθησης¹⁴⁴.

¹⁴¹ Krastev Ivan και Leonard Mark, *New World Order- The Balance of Soft Power and the Rise of Herbivorous Powers*, Policy Brief, European Council on Foreign Relations, 2007.

¹⁴² Άρθρο στο περιοδικό των New York Times, 14 Μαΐου 2006, από το Josef Joffe, *Überpower: The Imperial Temptation of America*, W.W. Norton & Company, Inc., 2006.

¹⁴³ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, σελ. 27 και 127.

¹⁴⁴ Ο.π., σελ. 29.

Επίσης, η εξάπλωση της τεχνολογίας καθιστά όλο και δυσκολότερη την διακυβέρνηση αφυπνισμένων κοινωνιών. Το παράδειγμα των αραβικών εξεγέρσεων που βρίσκονται σε εξέλιξη αποδεικνύουν τα παραπάνω.

Η χρήση επομένως ενός αποτελεσματικού «αφηγήματος» είναι σήμερα επιβεβλημένη. Όσον αφορά τις Ηνωμένες Πολιτείες, για να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους στο διεθνές σύστημα θα χρειαστεί να συνδυάσουν την στρατιωτική και τεχνολογική υπεροχή με μια θετική εικόνα που θα ελκύει τα υπόλοιπα κράτη στο άρμα τους, καθώς ειδικά στις μέρες μας, η διεθνής συγκυρία απαιτεί από εκείνες αποτελεσματική διαχείριση της παγκόσμιας κρίσης. Σύμφωνα με τον Nye, χρειάζεται όραμα για την μελλοντική διεθνή τάξη πραγμάτων, και θα πρέπει οι Ηνωμένες Πολιτείες να εστιάσουν στην προώθηση του «κοινού καλού», αλλά και ενός νέου «αφηγήματος» που θα περιγράφει τον κόσμο του 21^{ου} αιώνα, με εκείνες πρωτοπόρες¹⁴⁵.

Σύμφωνα με τον Nye, ένας «Μετα-Αμερικανικός Κόσμος» δεν είναι πιθανός σύντομα. Όμως και ο Fareed Zakaria, στο γνωστό βιβλίο του, γράφει: «Υπάρχει ακόμη ισχυρή αγορά για Αμερικανική ισχύ, τόσο για γεωπολιτικούς όσο και για οικονομικούς λόγους. Αλλά ακόμη πιο σημαντικό είναι πως υπάρχει ιδεολογική ζήτηση γι' αυτήν. «Κανείς στην Ασία δεν θέλει να ζήσει σε έναν Κινεζικό κόσμο. Δεν υπάρχει κανένα Κινεζικό όνειρο στο οποίο προσβλέπουν οι λαοί, εξηγεί ο Simon Tay, ακαδημαϊκός από την Σιγκαπούρη. Ένας πρώην πρόεδρος της Βραζιλίας, ο Fernando Henrique Cardoso, έχει ισχυριστεί ότι αυτό που πραγματικά ο κόσμος θέλει από την Αμερική δεν είναι να προσφέρει ένα εμπορικό προνόμιο εδώ κι εκεί, αλλά να επιβεβαιώσει τα ίδια τα ιδανικά της. Αυτός ο ρόλος, ως η χώρα που θα καθορίσει τα παγκόσμια ιδανικά, παραμένει ένας ρόλος που μονάχα η Αμερική μπορεί να παίξει. Υπό αυτή την έννοια, η ήπια ισχύς της Αμερικής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την σκληρή ισχύ της. Όμως ένας συνδυασμός και των δύο είναι εκείνος που θα της δώσει έναν μοναδικό ρόλο στην παγκόσμια τάξη».¹⁴⁶

Στην παρούσα εργασία, θα γίνει μία προσπάθεια εφαρμογής της έννοιας της ήπιας στην περίπτωση της Τουρκίας και τις ηγεμονικές φιλοδοξίες της στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Στο περιφερειακό υποσύστημα της Μέσης Ανατολής, με διαφορές

¹⁴⁵ Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011.

¹⁴⁶ Zakaria Fareed, *The Post-American World*, W. W. Norton & Company, New York, 2008, σελ. 234-235.

αλλά και κοινά στοιχεία, η Τουρκία γίνεται αντιληπτή ως αναδύομενη δύναμη που διαθέτει ισχυρή στρατιωτική δύναμη αλλά χρησιμοποιεί τακτικές «ήπιας ισχύος» με σκοπό την προώθηση του εθνικού της συμφέροντος.

Η κυβέρνηση του ΑΚΡ, με πρωτοπόρους τον Πρωθυπουργό Ερντογάν και τον υπουργό Εξωτερικών Νταβούτογλου, διαμόρφωσαν μία νέα εποχή για την τουρκική εξωτερική πολιτική που απομακρύνεται (έστω φαινομενικά) από τους παραδοσιακούς συμμάχους της στην Δύση και αποπειράται να εκμεταλλευτεί κάθε κοινό δεσμό με τις γειτονικές περιοχές προς όφελός της. Ένα από τα εργαλεία εξωτερικής πολιτικής της φαίνεται πως είναι η χρήση της θρησκείας (Ισλάμ) προς διευκόλυνση οικονομικής διείσδυσης και απόκτηση πολιτικής ισχύος στην περιοχή.

Στην περίπτωση της εργασίας μας, έχουμε μία κατάσταση κατά την οποία ένα κράτος μοιράζεται τα υποκείμενα συμφέροντα και στόχους ενός ηγετικού κράτους, ενώ οι προτιμήσεις ή στρατηγικές του είναι αμφιλεγόμενες ή υποανάπτυκτες. Επίσης, οι Κυβερνώντες υποανάπτυκτων κρατών που επιθυμούν απελευθέρωση του εμπορίου, μπορούν να «πουλήσουν» ευκολότερα στο εσωτερικό τις πολιτικές τους, «δείχνοντας» ένα άλλο κράτος που έχει επιτύχει με τις ανάλογες τακτικές¹⁴⁷. Το τουρκικό μοντέλο που εξετάζουμε στην εργασία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε αυτήν ακριβώς την οικονομική ανάπτυξη και παράλληλα την πολιτισμική συγγένεια με τους Άραβες της Μέσης Ανατολής.

¹⁴⁷ Kern David W., «The hard truths about soft power», στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Β. Συντελεστές της Ισχύος και Πολιτισμός

Η πιο συνηθισμένη κατηγοριοποίηση των συντελεστών της ισχύος γίνεται σε υλικούς ή αντικειμενικούς, σε λειτουργικούς και υποκειμενικούς συντελεστές. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η γεωγραφία (έκταση, μορφολογία, γειτνίαση και κλίμα), ο πληθυσμός, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές και οι ένοπλες δυνάμεις. Στους λειτουργικούς συντελεστές, ανήκουν το πολιτικό σύστημα, η διοίκηση του κράτους, η στρατιωτική κινητοποίηση και η θέση του κράτους (η πολιτική, οικονομική και στρατηγική του τοποθέτηση) στο διεθνές σύστημα. Τέλος, στους υποκειμενικούς συντελεστές ανήκει η ηγεσία και το κύρος του κράτους, που προκύπτει από την φήμη/δόξα και την ιστορία του¹⁴⁸.

Σε βιβλίο του το 2001 ο Αχμέτ Νταβούτογλου, νυν υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, παρουσίαζε μία στρατηγική εξωτερικής πολιτικής που βασιζόταν σε «μηδενικά προβλήματα» με τους γείτονες και μία πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική. Υποστήριζε πως η Τουρκία διαθέτει πολλές ταυτότητες που την συνδέουν με τις γύρω περιφέρειές της. Για τον λόγο αυτό, θα μπορούσε να ακολουθήσει μία εξωτερική πολιτική η οποία, λόγω αυτών των πολλαπλών ταυτοτήτων, θα μπορούσε να αποφέρει σημαντικά οφέλη στην Τουρκία, εκμεταλλευόμενη τους «κοινούς δεσμούς» με τις γύρω περιοχές.

Η εξίσωση της ισχύος που προτείνει ο Νταβούτογλου συνίσταται στα παρακάτω εργαλεία και πηγές ισχύος¹⁴⁹:

Ισχύς = (Σταθερά Δεδομένα + Δυναμικά Δεδομένα) x (Στρατηγική Νοοτροπία x Στρατηγικός Σχεδιασμός x Πολιτική Βούληση),

όπου:

Σταθερά Δεδομένα = Ιστορία + Γεωγραφία + Πληθυσμός + Πολιτισμός

Δυναμικά Δεδομένα = Οικονομική Ικανότητα + Τεχνολογική Ικανότητα + Στρατιωτική Ικανότητα

¹⁴⁸ Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 147-186.

¹⁴⁹ Πηγή: Αχμέτ Νταβούτογλου, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 48.

Παρατηρείται η διαφορά ανάμεσα στους συντελεστές ισχύος του Νταβούτογλου και εκείνους της προηγούμενης κατηγοριοποίησης: γίνεται φανερό πως ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών δίνει μεγάλη έμφαση στον πολιτισμό, δηλαδή στα ψυχολογικά, κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά στοιχεία τα οποία «εδράζονται επί ενός κόσμου αξιών που παράγονται από ένα συγκεκριμένο ανθρώπινο στοιχείο (πληθυσμός), σε έναν συγκεκριμένο χώρο (γεωγραφία) και σε ένα δεδομένο χρονικό διάστημα (ιστορία) με την ταυτότητα που κατέχει και την αίσθηση του ανήκειν. Έτσι, ο πολιτισμός αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο που συνδέει τα σταθερά δεδομένα της ισχύος στα δυναμικά δεδομένα»¹⁵⁰.

Το 1994, και εργαζόμενος ως ακαδημαϊκός, ο Νταβούτογλου εξέδωσε το βιβλίο με τίτλο «Πολιτισμικός Μετασχηματισμός και ο Μουσουλμανικός Κόσμος». Σύμφωνα με τον Τζένκινς, στο έργο του αυτό ο Νταβούτογλου υπερασπιζόταν την άποψη πως «παρά την τεχνολογική και οικονομική υπεροχή του Δυτικού κόσμου, ο Μουσουλμανικός παρέμενε ηθικά ανώτερος και τελικά θα γινόταν ο 'καθοριστικός πολιτισμός' του κόσμου, μόλις θα κατάφερνε να μετατρέψει τις αρχές του σε ένα κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο»¹⁵¹.

Το 1994 εξέδωσε επίσης την διδακτορική διατριβή του περί Εναλλακτικών Θεωριών (Ποιότητα, Αθήνα, 2011) σχετικά την επιρροή της Ισλαμικής θρησκείας στην πολιτική θεωρία (με συνέπειες και στην λειτουργία της οικονομίας). Καταλήγει λοιπόν κανείς στο συμπέρασμα πως η αντίληψη για τον κόσμο και κατ' επέκταση για τα κράτη και τις μεταξύ τους σχέσεις είναι εντελώς διαφορετική από τις αντιλήψεις στον «Δυτικό» κόσμο.

Αυτή όμως η διαφορά δεν οδηγεί απαραίτητα στην Σύγκρουση των Πολιτισμών¹⁵². Εξάλλου, σύμφωνα με την ρεαλιστική σχολή των διεθνών σχέσεων, ο αγώνας για επιβίωση και αύξηση της ισχύος των κρατών αποτελεί πρωταρχικό μέλημά τους. Η εξωτερική πολιτική του Νταβούτογλου εντάσσεται σε αυτήν τη σχολή και στόχο έχει την προάσπιση και μεγιστοποίηση του εθνικού συμφέροντος. Όπως θα φανεί παρακάτω, δομικές αιτίες του διεθνούς συστήματος βοήθησαν στην αλλαγή στάσης της Τουρκίας προς μία πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική με στόχο την «Τουρκία 2023». Για τις ανάγκες αυτού του αναπτυξιακού σχεδίου, η Κυβέρνηση

¹⁵⁰ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009,σελ. 57.

¹⁵¹ Jenkins Gareth, «On the edge - The AKP shifts Turkey's political Compass» στο *Jane's Intelligence Review*, Αύγουστος 2010.

¹⁵² Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009,σελ. 841.

ΑΚΡ προωθεί συνεργασίες εκτός από τον αραβικό κόσμο της Μέσης Ανατολής, και με χώρες της Ευρασίας και των Βαλκανίων αλλά και σύσφιξη σχέσεων με την Ρωσία και άλλα κράτη με τα οποία δεν έχει κατ' ανάγκη κοινούς πολιτισμικούς δεσμούς, αλλά κινείται με γνώμονα το εθνικό συμφέρον. Ακόμη και ο Θουκυδίδης καταλύει το πολιτισμικό επιχείρημα όταν αναφέρει συμμαχίες με «βαρβάρους» στον λόγο του Αρχιδάμου: «κανείς δεν μπορεί να μας κατηγορήσει εάν, θύματα της επιβουλής των Αθηναίων και για να σωθούμε, επιδιώξουμε συμμαχίες, όχι μόνο με Έλληνες, αλλά και με βαρβάρους»¹⁵³.

Ο Νταβούτογλου είναι πραγματικά ρεαλιστής στην ανάλυσή του για την σχέση της Τουρκίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Παρ' όλα αυτά, δίνει έμφαση στην πολιτισμική ιστορία του τουρκικού λαού ως έντονο στοιχείο παρά την προσπάθεια εκδυτικισμού της χώρας από τον Ατατούρκ. Ο πρώην ακαδημαϊκός επιθυμεί να δει συμφιλιωμένη την Τουρκία με το Οθωμανικό (και κατ' επέκταση ισλαμικό) της παρελθόν ώστε, με δυναμική ψυχολογία να μπορέσει να φθάσει στην θέση που, σύμφωνα με τον Νταβούτογλου, της αξίζει στην διεθνή πολιτική σκηνή. Εξάλλου, όπως σημειώνει ο Νταβούτογλου, η Τουρκία κατέχει μία ξεχωριστή γεωγραφική θέση (ως γέφυρας πολιτισμών) και αντλώντας από την ιστορία της, διαθέτει μία κοσμοαντίληψη που κατέχει πολιορκητική θέση στο παγκόσμιο γίγνεσθαι¹⁵⁴.

Παρατηρώντας την ορολογία που χρησιμοποιείται στο «Στρατηγικό Βάθος» του Νταβούτογλου, συναντά κανείς τους όρους «γεωπολιτισμός» (5 φορές), «γεωστρατηγική» (13 φορές), «γεωοικονομία» (5 φορές), και «γεωγραφία» (περισσότερες από 40 φορές), «γεωπολιτική» (πάνω από 70 φορές) και «γεωγραφική αντίληψη» (4 φορές) κ.λπ., ενώ περισσότερες από 85 φορές αναφέρονται φράσεις με πρώτο συνθετικό το Ισλάμ (ισλαμικός πολιτισμός, ισλαμική ταυτότητα, ισλαμισμός, κ.λπ.). Οι έννοιες αυτές αποτελούν τους βασικούς άξονες του βιβλίου του συγγραφέα. Βασισμένες σε αυτήν την παρατήρηση έχουν γραφτεί κριτικές όπως το ότι αποτελεί «γεωπολιτική ανάλυση» ή ότι στο βιβλίο έχει παραμεριστεί η έννοια της θρησκείας, όμως η πραγματικότητα μετά το 2002 δείχνει πως ο Νταβούτογλου ξεκίνησε άμεσα προσπάθειες για σύσφιξη επαφών με τον ισλαμικό κόσμο¹⁵⁵, μέχρι που κατάφερε μετά από ισχυρές πολιτικές πιέσεις η Τουρκία να ορίσει το 2004 στη θέση του

¹⁵³ Θουκυδίδου Ιστορία, Α 82.

¹⁵⁴ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 835.

¹⁵⁵ βλ. Jenkins Gareth, «On the edge - The AKP shifts Turkey's political Compass» στο *Jane's Intelligence Review*, Αύγουστος 2010.

Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκευσης τον Τούρκο Εκμελεντίν Ιχσάνογλου¹⁵⁶.

Το Ισλάμ, πέρα από την θεολογική και πνευματική του διάσταση, αποτελεί μία κοσμοθεωρία και έναν τρόπο ζωής. Ελέγχει κάθε πτυχή της ζωής του πιστού, από τα πιο απλά και καθημερινά στοιχεία, όπως το φαγητό ή η προσευχή (ακόμη και με ποιους θα συναναστρέφεται). Φυσικά, αυτό δεν σημαίνει πως κάθε Μουσουλμάνος είναι θρησκευόμενος και ακολουθεί πιστά το Κοράνι, αλλά μάλλον εξαρτάται από τα πολιτισμικά και ιστορικά χαρακτηριστικά κάθε ξεχωριστής κοινωνίας και χώρας όπου διαβιεί. Εφόσον λοιπόν η θρησκεία, και μάλιστα το Ισλάμ, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την καθημερινή ζωή των πιστών ή την κουλτούρα του περιβάλλοντός του, εντάσσεται στην κοσμοθεωρία του.

Δεδομένης της εσωτερικής κρίσης της Τουρκίας όσον αφορά την σύγκρουση Κεμαλιστών και Ισλαμιστών, με επίκεντρο τις πολιτικές του κυβερνώντος κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (την άνοδο, κατά γενική ομολογία, του πολιτικού ισλάμ στην γείτονα), καθώς και τα προηγούμενα στοιχεία ισχύος στην εξίσωση του Νταβούτογλου, στην παρούσα εργασία ενδιαφέρει το πώς αξιοποιείται η ταυτότητα της θρησκείας (εν προκειμένω του Ισλάμ) στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας προς την Μέση Ανατολή. Επίσης, βασιζόμαστε στον ισχυρισμό του Νταβούτογλου (βλ. σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας) πως η Τουρκία χρησιμοποιεί πλέον ήπια ισχύ, βασισμένη στην ρητορική και σε άλλες πράξεις, ως εργαλείο. Εξακολουθεί βέβαια, όπως λέει, η Τουρκία να είναι περήφανη για την στρατιωτική της ισχύ, αλλά μία ισορροπία σκληρής και ήπιας ισχύος είναι η ιδανική φόρμουλα¹⁵⁷.

¹⁵⁶ Jenkins Gareth, «On the edge - The AKP shifts Turkey's political Compass» στο *Jane's Intelligence Review*, Αύγουστος 2010 και «OIC 'Elects' First Turkish Secretary-General» 16 Ιουνίου 2004 <http://www.turks.us/article.php?story=20040616070259914&mode=print>

¹⁵⁷ Ομιλία Νταβούτογλου στα γραφεία του Ιδρύματος SETA, Ουάσινγκτον, Δεκέμβριος 2009.

Θρησκεία και θρησκευτική ήπια ισχύς

Παρά τις αλλαγές στο διεθνές σύστημα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου, λίγοι ακαδημαϊκοί έχουν ασχοληθεί σοβαρά με το ζήτημα της θρησκείας στις διεθνείς σχέσεις. Ο Jonathan Fox από το Πανεπιστήμιο Bar Ilan, ισχυρίζεται πως η θρησκεία έχει πολλαπλές εκδηλώσεις και επιπτώσεις στο διεθνές σύστημα, αλλά οι αναλυτές δεν την λαμβάνουν υπόψη¹⁵⁸.

Με το ζήτημα της θρησκείας στις διεθνείς σχέσεις έχουν αρχίσει να ασχολούνται τα πανεπιστήμια Πρίνστον¹⁵⁹, Χάρβαρντ¹⁶⁰, Georgetown¹⁶¹, υπάρχει το Religion & Foreign Policy Initiative στο Centre on Foreign Relations¹⁶² ενώ πρόσφατα το Pew Research Centre (το οποίο δημοσιεύει συχνά αποτελέσματα δημοσκοπήσεων σχετικά με τη θρησκεία) δημοσίευσε έρευνα σχετικά με την σχέση της θρησκευτικότητας εν όψει των εκλογών του 2012 στις Ηνωμένες Πολιτείες¹⁶³.

Επιπλέον, όλο και περισσότεροι πολιτικοί ασχολούνται με την επίδραση της θρησκείας στην εξωτερική πολιτική. Εκτός από τον Tony Blair, που έχει δώσει σειρά διαλέξεων με θέμα «Πίστη και Παγκοσμιοποίηση», η Madeleine Albright είναι μία από τους πολιτικούς που έχουν συγγράψει βιβλίο για τον ρόλο της θρησκείας στην Αμερικανική εξωτερική πολιτική¹⁶⁴.

Ένας ορισμός όμως της θρησκείας ήταν πάντοτε προβληματικός. Ο Martin E Marty, Καθηγητής Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο με βραβεία με το όνομά του, όπως αναφέρεται σε άρθρο του Jeffrey Hanes, καταγράφει 17 διαφορετικούς ορισμούς, και καταλήγει πως δεν θα καταλήξουν ποτέ οι ακαδημαϊκοί σε έναν ορισμό.

Σύμφωνα με τον Jeffrey Hanes, μπορεί να γίνει κατανοητή η θρησκεία ως «1. Σώμα ιδεών και απόψεων, όπως η θεολογία και ο ηθικός κώδικας, 2. Ως ένα είδος επίσημου οργανισμού, όπως η «εκκλησία» και 3. Ως μία κοινωνική ομάδα, όπως ένας

¹⁵⁸ Fox Jonathan, «The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality», *Politique Etrangère*, τόμ. 71, τεύχ. 4, Χειμώνας 2006.

¹⁵⁹ <http://www.princeton.edu/~lisd/projects/PORDIR/index.html>

¹⁶⁰ http://belfercenter.ksg.harvard.edu/project/57/religion_in_international_affairs.html

¹⁶¹ <http://berkeleycenter.georgetown.edu/programs/globalization-religions-and-the-secular>

¹⁶² <http://www.cfr.org/about/outreach/religioninitiative/index.html>

¹⁶³ <http://www.people-press.org/2011/11/03/the-generation-gap-and-the-2012-election-3/>

¹⁶⁴ Βλ. Albright Madeleine, *The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God, and World Affairs*, HarperCollins, Νέα Υόρκη, 2006.

θεσμός που βασίζεται στην πίστη»¹⁶⁵. Η θρησκεία επηρεάζει τον κόσμο με δύο βασικούς τρόπους: το τι λέει και το τι κάνει. Ο πρώτος σχετίζεται με την θεολογία και ο δεύτερος με την σημασία της θρησκείας ως κοινωνικό φαινόμενο και στοιχείο ταυτότητας, που εκδηλώνεται με διάφορους θεσμικούς τρόπους.¹⁶⁶

Για τους σκοπούς της εργασίας μας, θα αντιλαμβανόμαστε την θρησκεία με όρους του Χάντινγκτον: «Ένας πολιτισμός είναι η υψηλότερη ομαδοποίηση από άποψη κουλτούρας των ανθρώπων και το ευρύτερο επίπεδο πολιτιστικής ταυτότητας που έχουν οι λαοί για να διαχωρίζει τους ανθρώπους από τα άλλα είδη. Καθορίζεται από κοινά αντικειμενικά στοιχεία, όπως γλώσσα, ιστορία, θρησκεία, συνήθειες, θεσμοί και από τον υποκειμενικό αυτοπροσδιορισμό των ανθρώπων»¹⁶⁷. Εκείνος εισήγαγε το πολιτιστικό επιχείρημα των διεθνών σχέσεων και σε αυτόν αναφέρεται και ο Νταβούτογλου στα βιβλία του σχετικά με τους πολιτισμούς παγκοσμίως.

Ο Hedley Bull, μιλώντας για την απάτη του «παγκόσμιου χωριού», έχει γράψει πως: «είναι επίσης ξεκάθαρο πως η συρρίκνωση της παγκόσμιας σφαίρας, ενώ έχει φέρει κοινωνίες σε κάποιον βαθμό αμοιβαίας κατανόησης και αλληλεπίδρασης, περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν, δεν δημιουργεί από μόνη της ενότητα στις αντιλήψεις... Η ανθρωπότητα γίνεται όλο και περισσότερο ενοποιημένη αλλά και κατακερματισμένη»¹⁶⁸. Ιστορικά όμως, οι διεθνολόγοι υποβαθμίζουν τον ρόλο της θρησκείας καθώς, σύμφωνα με τον Jonathan Fox, μονάχα 6 από τα 1.600 άρθρα που δημοσιεύτηκαν από το 1980 έως το 1999 περιελάμβαναν την θρησκεία ως σημαντικό στοιχείο¹⁶⁹.

Άλλοι, αντιλαμβανόμενοι το κενό στην βιβλιογραφία, έχουν αρχίσει να εμφανίζουν τυπολογίες για τον ρόλο της θρησκείας στην εξωτερική πολιτική. «Η θρησκευτική κληρονομιά μιας χώρας μπορεί να επηρεάσει ολόκληρο τον προσανατολισμό της στην εξωτερική πολιτική και το ποιες χώρες είναι σύμμαχοι ή εχθροί, αλλά το πώς συμβαίνει αυτή η επίδραση, το εύρος της επίδρασης και το πώς

¹⁶⁵ Haynes Jeffrey, *Causes and Consequences of Transnational Religious Soft Power*, Πρακτικά Συνεδρίου PCA, 2010.

¹⁶⁶ Ο.π.

¹⁶⁷ Huntington Samuel P, *The clash of civilizations?*, *Foreign Affairs*, New York, καλοκαίρι 1993.

¹⁶⁸ Όπως αναφέρεται στο Bassam Tibi, «Religious Extremisms or Religionization of Politics?» στο Frisch – Inbar, *Radical Islam and International Security*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 2008, σελ. 15.

¹⁶⁹ Fox Jonathan «Integrating Religion into International Relations Theory» στο Jeffrey Hanes (επιμ.), *Routledge Handbook of Religion and Politics* Routledge, Νέα Υόρκη, σελ. 275.

αλληλοεπηρεάζονται οι εσωτερικές πολιτικές δομές και ομάδες είναι ακόμη ελάχιστα αντιληπτό»¹⁷⁰.

Η Θρησκεία στις Διεθνείς Σχέσεις

Οι Petito και Hatzopoulos γράφουν πως η απόρριψη της θρησκείας φαίνεται να είναι γραμμένη στον γενετικό κώδικα των Διεθνών Σχέσεων, καθώς τα κυρίαρχα στοιχεία της πρακτικής των διεθνών σχέσεων εγκαθιδρύθηκαν με το τέλος των Θρησκευτικών Πολέμων της πρώιμης σύγχρονης Ευρώπης. Έτσι, η θρησκεία ιδιωτικοποιήθηκε και «ο πλουραλισμός ανάμεσα στα κράτη και η μη ανάμειξη γεννήθηκαν και λατρεύτηκαν ως οι νέες ιερές αρχές της αναδυόμενης Βεσφαλιανής τάξης»¹⁷¹.

Οι Sandal & Patrick, σε μία προσπάθεια να εντάξουν την θρησκεία στην κλασική ρεαλιστική σχολή των διεθνών σχέσεων, αναφέρουν τους Morgenthau και Niehburn που δίνοντας βάση στην ανθρώπινη φύση, μπορεί να ισχυριστεί κανείς την θέση της θρησκείας σε αυτήν. Ο Morgenthau έγραψε στην πρώτη του αρχή του πολιτικού ρεαλισμού πως «η πολιτική κυβερνάται από αντικειμενικούς νόμους που έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση» και ο Niebuhr πως «κάθε ομάδα, κάθε υποκείμενο, έχει επεκτατικές επιθυμίες που έχουν τις ρίζες τους στο ένστικτο της επιβίωσης και σύντομα επεκτείνονται πέραν αυτού. Η επιθυμία για επιβίωση, γίνεται επιθυμία για ισχύ». Επίσης, αναφέρουν τον Martin White που στην διεθνή κοινωνία επιθυμεί να λάβει σοβαρά υπόψη τα θρησκευτικά δόγματα, τις κουλτούρες και τους πολιτισμούς¹⁷². Πιο πρόσφατα, ο Jervis γράφει πως ο ρεαλισμός δίνει έμφαση στην αμοιβαία σχέση μεταξύ ταυτότητας και σύγκρουσης, και πως «οι κοινωνικοί ψυχολόγοι γνωρίζουν από καιρό ότι οι αντιλήψεις –και παρανοήσεις– ανάμεσα στους λαούς συχνά δημιουργούνται από συγκρούσεις, καθώς η εσωτερική ενότητα κερδίζεται βλέποντας τον άλλον ως Άλλο»¹⁷³. Η θρησκεία βοηθάει σε αυτήν την κατεύθυνση.

¹⁷⁰ Warner Carolyn M. & Walker Stephen G. «Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis» στο *Foreign Policy Analysis*, τόμ. 7, 2011, 113–135.

¹⁷¹ Hatzopoulos Pavlos & Petito Fabio, *Religion in IR – The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, σελ. 2.

¹⁷² Sandal Nukhet A. & James Patrick, Religion and International Relations theory, *European Journal of International Relations*, 17: 3, 2011.

¹⁷³ Όπως αναφέρεται στο Sandal Nukhet A. & James Patrick, Religion and International Relations theory, *European Journal of International Relations*, 17: 3, 2011, σελ. 9.

Οι Petito & Hatzopoulos ασχολούνται επίσης με το ερώτημα εάν η θρησκεία που εκδηλώνεται σε πολιτικό επίπεδο είναι πραγματικά θρησκεία, και εάν η Ιρανική κυβέρνηση, η Αμερικανική άκρα δεξιά ή η Αλ Κάιντα είναι πραγματικά θρησκευτικά φαινόμενα ή εάν οι πολιτικές εκδηλώσεις της θρησκείας περιλαμβάνουν μία διαστρέβλωση του θρησκευτικού χαρακτήρα και επομένως απαιτείται εννοιολογικός διαχωρισμός ανάμεσα στην θρησκεία και την πολιτικοποιημένη θρησκεία¹⁷⁴.

Τα θρησκευτικά φαινόμενα, γράφουν οι Sandal & Patrick, θα πρέπει να ερευνώνται είτε ως ανεξάρτητες (αιτίες), είτε ως ενδιάμεσες (ως σύνδεσμος ανάμεσα στην αιτία και την παρατήρηση) είτε ως εξαρτημένες μεταβλητές (ως «προϊόντα» μη θρησκευτικών αιτιών), σημειώνοντας πως ακόμη και ως αιτία, δεν σημαίνει πως είναι η μοναδική ενός γεγονότος¹⁷⁵.

Στην περίπτωση της εργασίας μας, η θρησκεία αντιμετωπίζεται ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής, δηλαδή ως ενδιάμεση μεταβλητή ανάμεσα στην Κυβέρνηση ΑΚΡ και τα αποτελέσματα που θέλει να επιτύχει σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο με την Μέση Ανατολή. Μολονότι θα γίνει λόγος και για τα «εσωτερικά» αίτια προσέγγισης με τη Μέση Ανατολή, η θρησκεία δε γίνεται αντιληπτή αποκλειστικά ως η αιτία της μεταστροφής της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Κάποιοι υποστηρίζουν πως το επιχείρημα του Χάντινγκτον αποτελεί αυτό-εκπληρούμενη προφητεία, εφόσον μάλιστα είναι τόσο ευρύ που δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί¹⁷⁶. Διάφορες μελέτες όμως¹⁷⁷, όπως και η σημερινή πραγματικότητα, αποδεικνύουν τα όρια του πολιτισμικού επιχειρήματος με συνεργασίες κρατών διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, για λόγους εθνικού συμφέροντος.

Ο Jonathan Fox γράφει πως η Δύση, βασισμένη στην οικονομία, την αποικιοκρατία, τον εθνικισμό και την ισχύ, αναμένει από τα υπόλοιπα κράτη να δρουν με βάση κοσμικά αίτια, αλλά η 11^η Σεπτεμβρίου δείχνει πως οι Μουσουλμάνοι συνεχίζουν να βλέπουν τον κόσμο μέσα από το πρίσμα της θρησκείας και οι επιθέσεις, όπως αυτές της Αλ Κάιντα είναι κινητοποιημένες από θρησκευτικές διαφορές αιώνων¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Hatzopoulos Pavlos & Petito Fabio, *Religion in IR – The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη, 2003, σελ. 12.

¹⁷⁵ Sandal Nukhet A. & James Patrick, «Religion and International Relations theory», *European Journal of International Relations*, τόμ. 17, τεύχ. 3, 2011.

¹⁷⁶ Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σελ. 81.

¹⁷⁷ Βλ. Shaffer Brenda, (επιμ.), *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, MIT Press, 2006.

¹⁷⁸ Fox Jonathan, *Integrating religion into international relations theory*, στο *Routledge Handbook of Religion and Politics* (επιμ.) Jeffrey Hanes, Routledge, New York, σελ. 273.

Θρησκεία και ήπια ισχύς

Ακόμη λιγότεροι είναι οι ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα της θρησκείας ως ήπια ισχύς¹⁷⁹. Ο Nye, στο βιβλίο του το 2004, αναφέρει ελάχιστα το θέμα των θρησκευτικών κινήματων που διέθεταν ήπια ισχύ¹⁸⁰ και, όταν το κάνει, αναφέρεται κυρίως στην Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, ενώ όσον αφορά τα πολιτισμικά αγαθά, αναφέρει εκείνα που συνδέονται με την κοσμικότητα, όπως οι κινηματογραφικές ταινίες και το «γρήγορο φαγητό».

Ο Nye γράφει πως οι Κυβερνήσεις συναγωνίζονται για αξιοπιστία¹⁸¹ και πως «όταν οι πολιτικές μας φαίνονται νομιμοποιημένες στα μάτια των άλλων, η ήπια ισχύς μας αυξάνεται»¹⁸². Σύμφωνα με τον Jonathan Fox, «η θρησκεία παρέχει νομιμοποίηση¹⁸³, επηρεάζει την κοσμοθεωρία των ηγετών και των πληρεξουσίων τους, επιτρέπει σε θρησκευτικές συγκρούσεις να μεταφέρονται πέρα από τα σύνορα, ενώ μέσω διεθνικών φαινομένων που σχετίζονται με την θρησκεία, συνδέονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την τρομοκρατία»¹⁸⁴.

Η θρησκεία μπορεί να παρέχει νομιμοποίηση σε Κυβερνήσεις καθώς και συγκεκριμένες πολιτικές που ακολουθούν Κυβερνήσεις. Ως νομιμοποίηση μπορεί να οριστεί «η κανονιστική πίστη από έναν δρώντα ότι ένας κανόνας ή θεσμός πρέπει να ακολουθείται». Το να πείσεις κάποιον άλλον ότι η επιλογή της πολιτικής σου είναι νομιμοποιημένη, είναι το να τον πείσεις ότι έχεις δίκιο, ίσως ηθικά, και ότι πρέπει να υπερασπιστεί τις πολιτικές και τις πράξεις σου που βασίζονται σε αυτές τις πολιτικές, ή τουλάχιστον να μην αντιδρούν σε αυτές¹⁸⁵.

Για να μελετηθεί η περίπτωση της Τουρκίας στην Μέση Ανατολή και η επιρροή της με βάση την θρησκεία, θα πρέπει να εξεταστεί το περιφερειακό υποσύστημα της περιοχής και τα στοιχεία που επιτρέπουν να το αντιμετωπίσουμε με ένα είδος ομαδοποίησης.

¹⁷⁹ Jeffrey Hanes, *Religion and Foreign Policy*, στο *Routledge Handbook of Religion and Politics* (ed) Jeffrey Hanes, Routledge, New York, σελ. 296.

¹⁸⁰ Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004, σελ. 94.

¹⁸¹ Ο.π., σελ. 104.

¹⁸² Ο.π., σελ. X.

¹⁸³ Όπως θα δούμε, η θρησκευτική ταυτότητα έχει απήχηση στους λαούς της Μέσης Ανατολής και παρέχει νομιμοποίηση και το «ελεύθερο» για σύσφιξη οικονομικών σχέσεων με την Τουρκία.

¹⁸⁴ Fox Jonathan, «The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality» στο *Politique Etrangère*, τόμ. 71, τεύχ. 4, χειμώνας 2006, σελ. 2.

¹⁸⁵ Fox Jonathan, «Integrating religion into international relations theory», στο Hanes, Jeffrey (επιμ.) *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Routledge, Νέα Υόρκη, σελ. 277.

Συμπεράσματα

Έγινε φανερό πως η θρησκεία απασχολεί όλο και περισσότερο τους επιστήμονες των διεθνών σχέσεων και της πολιτικής. Για την θρησκεία ως εργαλείο ήπιας ισχύος λίγα έχουν γραφτεί, ειδικά από τον Nye, ο οποίος όταν πρωτο-εμφάνισε την έννοια δεν είχε παραδείγματα συμπεριφορών κρατών όπως έχουμε στις μέρες μας. Επίσης, ο Nye και άλλοι επιστήμονες¹⁸⁶ ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την θρησκευτική ήπια ισχύ που απορρέει από τη θρησκευτική ιδιότητα ενός οργανισμού.

Στην παρούσα εργασία, και παρόλο που θα γίνει αναφορά στο εσωτερικό του κράτους της Τουρκίας και τις προσπάθειες του ΑΚΡ να «ισλαμοποιήσουν» τη χώρα, όπως υποστηρίζουν μελετητές, αντιμετωπίζεται η θρησκεία ως εργαλείο ήπιας ισχύος, με την έννοια ότι χρησιμοποιείται ως εργαλείο προσέγγισης με τη Μέση Ανατολή και άντλησης οικονομικών και άλλων «καρπών» από τη συνεργασία αυτή.

Δεν υπάρχει δηλαδή η θρησκευτική ήπια ισχύς της Σουνιτικής Σαουδικής Αραβίας, για παράδειγμα, ως έδρα του Ισλάμ, όπως αναφέρει ο Lawrence Rubin στην τυπολογία μορφών ήπιας ισχύος στην περιοχή¹⁸⁷, ή του Ιράν, που ταυτίζεται στη συνείδηση των Μουσουλμάνων με τον Σιιτισμό και ασκεί επιρροή στα κράτη με Σιιτικές μειονότητες¹⁸⁸. Υπάρχει όμως μία έντονη θρησκευτική διάσταση στον ακτιβισμό της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή, παράλληλα με μία, όπως καταγράφεται από Τούρκους και ξένους παρατηρητές, μία απόπειρα εγκαθίδρυσης μίας όλο και ισχυρότερης θέσης για το Ισλάμ στην εσωτερική πολιτική σκηνή.

Όλο και περισσότερο, τα κράτη του αναδύονται στο διεθνές σύστημα αλλά και αυτά που προϋπήρχαν ως μεγάλες δυνάμεις αναθεωρούν σχετικά με τη θρησκεία και τον ρόλο της έστω ως εργαλείο πειθούς του κοινού ή δικαιολόγησης πολεμικών συρράξεων. Η τρομοκρατία του 2001 αποτελεί το καταλυτικό γεγονός που έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της θρησκείας και του πολιτισμού ως αιτία σύγκρουσης, επομένως την ανάγκη «συζήτησης» με βάση τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Πέρα από την πολιτισμική διπλωματία, στην εργασία ασχολούμαστε με την θρησκευτική

¹⁸⁶ Όπως η Gozaydin στην Τουρκία που ασχολείται με την Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων.

¹⁸⁷ Rubin Lawrence «*A Typology of Soft Powers in Middle East Politics*», The Dubai Initiative, Δεκέμβριος 2010.

¹⁸⁸ Βλ. για παράδειγμα, Hanes Jeffrey, «Causes and Consequences of Transnational Religious Soft Power», Συνέδριο IPSA, Φεβρουάριος 2011 και Kemp Geoffrey «Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power, and the Nuclear Factor», Νοέμβριος 2005.

ρητορική και άλλου είδους «ακτιβισμούς» με θρησκευτικό περίβλημα από την τουρκική ηγεσία με σκοπό σύσφιξης σχέσεων με τους Άραβες γείτονές της, αλλά και το Ισλάμ στην οικονομία.

Ακολουθεί ένα κεφάλαιο αφιερωμένο στη Μέση Ανατολή και τον ρόλο της θρησκείας στην περιοχή, ώστε να γίνει αντιληπτό το γιατί και το πώς ο Ερντογάν απευθύνεται στους Άραβες με τον συγκεκριμένο τρόπο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΡΑΙΑ

Η Μέση Ανατολή

Για να υποστηριχθεί ότι η Τουρκία χρησιμοποιεί την θρησκεία ως μέσο ήπιας ισχύος στην Μέση Ανατολή, θα χρειαστεί να γίνει μία αναφορά στα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά της περιοχής, τα οποία πρώτον την καθιστούν ικανό πεδίο δράσης της Τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και δεύτερον την καθιστούν κατά κάποιο τρόπο ομοιογενή όσον αφορά συγκεκριμένες πτυχές σε πολιτισμικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για την άσκηση ήπιας ισχύος σε όλη ταυτόχρονα την περιοχή.

«Το 1517 οι Οθωμανοί κατάφεραν την ολοκληρωτική νίκη τους εναντίον των Μαμελούκων και για τετρακόσια χρόνια, η Συρία και η Αίγυπτος αποτελούσαν τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύντομα, οι περιοχές των Βερβέρων μέχρι τα σύνορα με το Μαρόκο αποδέχθηκαν την οθωμανική κυριαρχία, και με την οθωμανική κατάκτηση του Ιράκ από το Ιράν το 1534, όλος σχεδόν ο αραβόφωνος κόσμος βρισκόταν υπό την κατοχή των Οθωμανών»¹⁸⁹.

Στη συνέχεια, οι Μεγάλες Δυνάμεις κάθε εποχής βρίσκονταν στην περιοχή, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Η κατάκτηση της Αιγύπτου το 1798 από τον Βοναπάρτη¹⁹⁰ ακολουθήθηκε από την ανάμειξη των Βρετανών και των Ρώσων, όμως σύμφωνα με τους Efraim & Inari Karsh, «παρά το χάσιμο των πριγκιπάτων του Δούναβη από την Ρωσία και την προδοσία του Ναπολέοντα στο Tilsit, οι Οθωμανοί κατάφεραν να τις ανακτήσουν με μεγάλη επιτυχία. Το 1809 επανέκτησαν τις εγγυήσεις των Βρετανών για τις κτήσεις τους και τα πριγκιπάτα του Δούναβη»¹⁹¹.

Μετά την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι κυρίαρχες δυνάμεις διείσδυσης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής έγιναν η Βρετανία, η Γαλλία και σε μικρότερο βαθμό, η Ιταλία, η Σοβιετική Ένωση και η Γερμανία¹⁹². Στον αραβικό κόσμο, ο σχηματισμός κρατών δεν ήταν εύκολη υπόθεση. «Μονάχα στην αραβική χερσόνησο επιβίωσε η αραβική ανεξαρτησία: στα βόρεια ορεινά τμήματα της

¹⁸⁹ Lewis Bernard, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 2002, σελ. 176.

¹⁹⁰ Ο.π., σελ. 183.

¹⁹¹ Karsh Efraim & Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789 – 1923*, Harvard University Press, Λονδίνο, 1999, σελ. 17.

¹⁹² Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 197.

Υεμένης, στην άνυδρη heartland και την Hijaz όπου ένας γηγενής ιδρυτής κράτους, ο Ibn Saud, χρησιμοποίησε την ισλαμική ταυτότητα για να σφυρηλατήσει νέο κράτος»¹⁹³.

Σύμφωνα με τους Buzan & Woever, οι μεγάλες δυνάμεις αναμείχθηκαν πολύ στην Μέση Ανατολή, με αύξηση της στρατιωτικής της δυνατότητας, κυρίως με μεταφορά όπλων και άλλες φορές φέρνοντας τις δικές τους δυνάμεις. Άλλαξαν την ισορροπία ισχύος και διατήρησαν αυταρχικά καθεστώτα, όμως αυτό δεν άλλαξε την δυναμική ασφάλειας σε περιφερειακό επίπεδο¹⁹⁴.

Σύμφωνα με τον Καθηγητή Hinnebusch, «Η Μέση Ανατολή έχει διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό από το διεθνές σύστημα, ή πιο συγκεκριμένα, από τις μεγάλες δυνάμεις που εξουσιάζουν τον ανεπτυγμένο της 'πυρήνα'»¹⁹⁵. Οι Buzan & Woever αντιμετωπίζουν την Μέση Ανατολή ως περιφερειακό υποσύστημα ασφάλειας και γράφουν πως η ιστορία της Μέσης Ανατολής «μπορεί σε μεγάλο βαθμό να ειπωθεί με όρους κρατών και διακρατικών δυναμικών ασφάλειας, με μία δόση μη-κρατικών δρώντων»¹⁹⁶. Υποστηρίζουν πως η περιοχή της Μέσης Ανατολής, επιφανειακά μονάχα αποτελείται από σύγχρονα κράτη που προέκυψαν από την από-αποικιοποίηση, τα οποία μάλιστα είναι αρκετά αδύναμα.

Οι συγγραφείς «βλέπουν» μία αλληλεξάρτηση, όσον αφορά την ασφάλεια, στην περιοχή που εκτείνεται από το Μαρόκο μέχρι το Ιράν, και περιλαμβάνει όλα τα αραβικά κράτη, ακόμη και το Ισραήλ και το Ιράν, ενώ δεν περιλαμβάνεται η Κύπρος, το Σουδάν και το Κέρας της Αφρικής. Η Τουρκία παρεμβάλλεται ανάμεσα στην Ασία και την Ευρώπη. Οι συγγραφείς γράφουν πως «η μονωτική δράση της Τουρκίας έχει ενισχυθεί από το γεγονός ότι, παρόλο που κάποτε κυριαρχούσε στον Αραβικό κόσμο (ως η heartland της Οθωμανικής αυτοκρατορίας), από το 1920 και έπειτα έστρεψε την πλάτη της στο παρελθόν για να επιδιώξει το Ατατουρκικό όραμα για το μέλλον της»¹⁹⁷.

Στην εργασία θα εξεταστεί η μεταστροφή και πάλι, όπως γίνεται αντιληπτή, της Τουρκίας προς τον Αραβικό κόσμο της Μέσης Ανατολής. Για τις ανάγκες της

¹⁹³ Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ. 18.

¹⁹⁴ Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 200.

¹⁹⁵ Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ. 14.

¹⁹⁶ Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 186.

¹⁹⁷ Ο.π., σελ. 187.

εργασίας, θα ορίσουμε την Μέση Ανατολή ως τον χώρο της ανατολικής Μεσογείου που ορίζεται ως Λεβάντε (Ισραήλ, Παλαιστίνη, Λίβανος, Ιορδανία, Συρία), την αραβική χερσόνησο, το Ιράκ και την Αίγυπτο. Δεν θα εξεταστεί στο Ιράν, το οποίο αποτελεί ειδική περίπτωση τόσο σε σχέση με τα υπόλοιπα μουσουλμανικά κράτη της περιοχής επειδή δεν είναι αραβικό, όσο και σε σχέση με την ίδια την ιστορία του με την Τουρκία. Μικρές αναφορές στο Ιράν θα γίνουν στα συμπεράσματα.

Συνδεδετικά Στοιχεία

Παρά τις διαφορές ανάμεσα στα κράτη της Μέσης Ανατολής, λόγω ιστορίας και γεωγραφίας, που επέτρεψαν σε κάθε ένα να διαμορφωθεί και να αναπτυχθεί με διαφορετικό τρόπο, υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία που επιτρέπουν κάποιου είδους αλληλεξάρτηση και ομοιότητα, και σε μερικές περιπτώσεις επιτρέπουν μία σχετική γενικοποίηση, όσον αφορά την εν λόγω περιοχή, γεγονός όμως που πρέπει να αντιμετωπίζεται με προσοχή προς αποφυγή υπεραπλουστεύσεων. Τα σημαντικότερα στοιχεία που συνδέουν τους λαούς της Μέσης Ανατολής είναι η γλώσσα, η αραβική φυλετική ομοιότητα και η θρησκεία.

Γλώσσα

Η γλώσσα αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο της Μέσης Ανατολής. Από το Μαρόκο μέχρι το Ιράκ ομιλούνται διάλεκτοι που προέρχονται από την επίσημη αραβική γλώσσα, την γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο το Κοράνι, την οποία κάθε Άραβας γνωρίζει, μέσω του Ιερού Βιβλίου του και την χρησιμοποιεί σε κάθε επίσημη δραστηριότητα, όπως είναι η δημοσιογραφία και η λογοτεχνία. Ο Φουάντ Ατζαμί γράφει πως η ποίηση αποτελεί ένα συνδεδετικό στοιχείο της περιοχής, ακόμη και σε περιοχές όπου δεν ομιλείται η αραβική όπως η Τουρκία και το Ιράν: «Η ποίηση, έχει ειπωθεί, ό,τι ήταν (και είναι) για τους Άραβες, ό,τι η φιλοσοφία για τους Έλληνες, η νομοθεσία για τους Ρωμαίους και η καλλιτεχνία για τους Πέρσες: το θησαυροφυλάκιο και η αγνότερη έκφραση του ιδιαίτερου πνεύματός τους»¹⁹⁸.

¹⁹⁸ Kamrava Mehran, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 2005, σελ. 1.

Ενδιαφέρον αποτελεί και το συμπέρασμα του Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Cambridge, Yasir Suleiman, σχετικά με την αραβική γλώσσα και τον αραβικό εθνικισμό. Αναφέρει πως σύμφωνα με ορισμένους ισλαμιστές, τα αραβικά δεν πρέπει να συνδέονται με εθνικισμούς κρατών εάν δεν είναι μουσουλμανικά, ενώ άλλοι δέχονται την χρήση τους σε τοπικούς εθνικισμούς, μόνο για να καταλήξουν σε ισλαμική ενότητα¹⁹⁹. Ο Suleiman, αναφέροντας Σούρες από το Κοράνι, υπογραμμίζει την αναβαθμισμένη θέση της γλώσσας στο Ισλάμ²⁰⁰.

Φυλετική ταυτότητα

Ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιοχής είναι η φυλετική και εθνοτική ταυτότητα. Η σημαντικότερη φυλετική ομάδα είναι η αραβική, παρόλο που υπάρχουν σημαντικές κυψέλες άλλων ομάδων, όπως στο Ιράν και στην Τουρκία, όπου επικρατούν οι Πέρσες και οι Τούρκοι²⁰¹. Με εξαίρεση την Αίγυπτο και την Τυνησία που είναι κράτη ομογενή φυλετικά, «οι περισσότερες κοινωνίες στην Μέση Ανατολή χαρακτηρίζονται ακόμη από δεσμούς φυλετικούς, εθνικούς και σεκταριστικές ως πηγές ταυτότητας και πίστης»²⁰². Ο Khaled Fattah γράφει πως στον Αραβικό κόσμο, η ύπαρξη και διαβίωση εν μέσω φυλετικών ομάδων δεν αποτελεί τρόπο ζωής, αλλά ταυτότητα που ενυπάρχει στην πολιτισμική ψυχολογία και την πολιτική²⁰³.

¹⁹⁹ Suleiman Yasir *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003, σελ. 230.

²⁰⁰ Ο.π., σελ. 43.

²⁰¹ Kamrava Mehran, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 2005, σελ. 2.

²⁰² Khoury Philip S. & Joseph Kostiner (επιμ.) *Tribes and State Formation in the Middle East*, Berkeley, University of California Press, 1990 σελ. 147.

²⁰³ Fattah Khaled «*Tribes & Tribalism in the Arab Spring*, *Centre for Mediterranean*», Middle East & Islamic Studies, 26 Οκτωβρίου 2011 www.cemmis.edu

Το Ισλάμ

Παρόλο που η πλειοψηφία παγκοσμίως των Μουσουλμάνων κατοικεί εκτός της Μέσης Ανατολής, η περιοχή έχει συνδεθεί στον κοινό νου με το Ισλάμ. Η Ινδονησία αποτελεί το μεγαλύτερο μουσουλμανικό κράτος ενώ δεν βρίσκεται στην περιοχή, όμως ανάμεσα σε Μουσουλμάνους και μη, κυριαρχεί η πεποίθηση πως η Μέση Ανατολή αποτελεί το λίκνο του Οίκου του Ισλάμ²⁰⁴.

Το δυνατότερο, επομένως, συνδετικό στοιχείο της περιοχής, θα έλεγε κανείς πως είναι η θρησκεία. Χαρακτηριστικά, ο Νταβούτογλου μιλάει στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος» για γεωπολιτισμική ολοκλήρωση της περιοχής, με την ταύτιση της Μέσης Ανατολής με το Ισλάμ²⁰⁵. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το Ισλάμ δεν αποτελεί μονάχα μία θρησκεία, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στην Δύση, αλλά αποτελεί ένα σύστημα αξιών και συνηθειών που εμφανίζεται σε όλο το εύρος της ζωής του πιστού και σχετίζεται με μία μεγάλη γκάμα καθημερινών δραστηριοτήτων και μία γενικότερη κοσμοθεώρηση.

Σε πρακτική βάση, εκτός από το γονάτισμα για προσευχή πάντα προς τη Μέκκα και την υποχρεωτική νηστεία του Ραμαζανιού, μια απλή απαρίθμηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το Κοράνι περιλαμβάνει την κατανάλωση ή μη συγκεκριμένου φαγητού, την αποχή από το αλκοόλ, την νύψη για την προσευχή, το ποια/ποιον μπορεί να παντρευτεί κανείς, η ένδυση της γυναίκας, φτάνοντας μέχρι την υποχρεωτική καταβολή φόρου υπέρ των φτωχών. Φθάνει, δε, μέχρι τον καθορισμό των εμπορικών και οικονομικών συναλλαγών με αποτέλεσμα το ισλαμικό τραπεζικό σύστημα (που απώτερο σκοπό έχει «να συμβάλει δυναμικά στην επίτευξη των κυριότερων κοινωνικο-οικονομικών στόχων του Ισλάμ»²⁰⁶ με τις ιδιαιτερότητές του (οι πέντε αρχές που το διέπουν είναι η απαγόρευση του τόκου, της κερδοσκοπίας, των ανήθικων επενδύσεων, η επιβολή του ζακάτ ως μηχανισμού εξασφάλισης των βασικών οικονομικών αναγκών όλων των Μουσουλμάνων και τέλος ενός

²⁰⁴ Brown L. Carl, *Religion and State: The Muslim Approach to Politics*, Columbia University Press, New York, 2000, σελ. 10.

²⁰⁵ Νταβούτογλου Αχμέτ *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 495.

²⁰⁶ Chapra Umer M., όπως αναφέρεται στο Kabir Hassan M. & Lewis Mervyn K., *Handbook of Islamic banking*, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom, 2007, σελ. 2.

θρησκευτικού συμβουλίου ως μηχανισμού εξασφάλισης της τήρησης του Ισλαμικού νόμου – Σαρία)²⁰⁷.

Οι πέντε στύλοι της ισλαμικής θρησκείας είναι η μαρτυρία ότι δεν υπάρχει θεός εκτός από τον Αλλάχ και ότι ο Μωάμεθ είναι ο Απόστολος του Αλλάχ, η προσευχή, η νηστεία, η ελεημοσύνη και το προσκύνημα στην Μέκκα²⁰⁸. Τα καθήκοντα του Μουσουλμάνου περιλαμβάνουν κι άλλες υποχρεώσεις, όπως είναι ο αγώνας για εσωτερική καθαρότητα από την αμαρτία και έπειτα η προσπάθεια εξωτερικής βελτίωσης του κόσμου, σύμφωνα με το θέλημα του Θεού, δηλαδή η τζιχάντ. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ισλαμικής θρησκείας (κυρίως όσον αφορά την Σουνιτική παράδοση, βλ. παρακάτω) είναι πως δεν διαθέτει κλήρο με την δυτική έννοια του όρου. Ακόμη και οι νομοδιδάσκαλοι (ουλεμά) δεν θεωρούνται ανώτεροι σε σχέση με τους υπόλοιπους Μουσουλμάνους. «Άντρες και γυναίκες, φίλοι και γείτονες –όλοι έχουν αμοιβαία δικαιώματα και υποχρεώσεις στα πλαίσια του Ισλάμ. Όλοι μπορούν να βρίσκουν την ελευθερία, χωρίς να θυσιάζουν την ασφάλεια, σ' αυτόν τον κόσμο και τον επόμενο. Δεν είναι απλώς μία πίστη: είναι ένας τρόπος ζωής»²⁰⁹.

Οι κανόνες σχετικά με την διαγωγή των μουσουλμάνων πηγάζουν απευθείας από τις Σούρες του Κορανίου ή τις προφορικές Παραδόσεις (Χαντίθ) του Μωάμεθ που κατεγράφησαν πολύ αργότερα. Δημιουργούνται όμως πολλές φορές διαφοροποιήσεις στην ερμηνεία τους που εξαρτάται από την κατά γράμμα ή εσωτερική ερμηνεία του κειμένου. Αυτό, σε συνδυασμό με τις διαφορετικές ιστορικές και γεωγραφικές συνθήκες, επέτρεψε την δημιουργία διαφορετικών ρευμάτων μέσα στο Ισλάμ.

Δόγματα και Αδελφότητες στο Ισλάμ

Στο Ισλάμ ενυπάρχουν πολλές και διάφορες σχολές θεολογίας, φιλοσοφίας και πολιτικής σκέψης. Οι σημαντικότερες είναι οι Σούφι (μυστικιστικό τάγμα), οι Σουνίτες (χωρίζονται σε τέσσερις σχολές: Χαναφί, Σαφ'ί, Χανμπαλί και Μαλικί και περιλαμβάνουν τους Ασαρίτες = Δεκαδιστές, θεολογική σχολή), οι Σίιτες (δεύτερη

²⁰⁷ Kabir Hassan M. & Lewis Mervyn K., *Handbook of Islamic banking*, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom, 2007, σελ. 39 – 41.

²⁰⁸ Γιαννουλάτος, Αναστάσιος *Ισλάμ: Θρησκευσιολογική Επισκόπηση*, Εκδ. Ακρίτας, 2006, σελ. 247.

²⁰⁹ Goldschmidt Jr. Arthur, Davidson Lawrence, *A Concise History of the Middle East*, 9th Edition, Westview Press, 2010, σελ. 47.

μεγαλύτερη σχολή μετά τους Σουνίτες), οι Χαριτζίτες (που τελικά δολοφόνησαν τον Αλί), οι Αζαρίτες (παρακλάδι των προηγούμενων), οι Μου'ταλίτες (θεολογική σχολή που υποστήριζε την λογική αντί της παράδοσης) και οι Γουλάτ, μειονότητα με υπερβολικές απόψεις για την θεότητα ορισμένων πρώτων Σιτών Ιμάμηδων²¹⁰.

Ανάμεσα στους δύο πρώτους εντοπίζονται οι σημαντικότερες διαφορές που ακόμη και σήμερα προκαλούν εσωτερικά προβλήματα στην Μέση Ανατολή. Οι Σίιτες είναι πιστεύουν πως ο ξάδελφος του Μωάμεθ, Αλή, έπρεπε να διαδεχτεί τους χαλίφηδες μετά τον Προφήτη, δηλαδή κατά σειρά τον Αμπού Μπακρ, τον Ομάρ και τον Ουθμάν. Ο Μουαβίγια αντέδρασε στην ενθρόνιση του Αλή και ίδρυσε την δυναστεία των Ομεϊядών. Αργότερα, ο γιος του Αλή, Χουσεΐν, επαναστάτησε εναντίον του Γιαζίντ, γιου του Αλή, αλλά ηττήθηκε στη Μάχη της Καρμπάλα²¹¹. Η ήττα αυτή αναπαρίσταται δραματικά έως σήμερα στο Ιράν, στο Λίβανο και τα άλλα κράτη όπου κατοικούν Σίιτες.

Οι υπόλοιποι Μουσουλμάνοι, οπαδοί των χαλίφηδων όπως ανήλθαν στην εξουσία, ονομάζονται Σουνίτες (Sunna = Ορθός Δρόμος) και αποτελούν το 80% περίπου των πιστών. Μία σημαντική διαφορά τους σε σχέση με τους Σίιτες είναι πως μετά την ερμηνεία των ιερών κειμένων και την δημιουργία τεσσάρων σχολών (την Σχολή του Χαναφισμού, του Μαλικισμού, του Σαφισμού και του Χανπαλισμού)²¹². Έκτοτε η προσωπική ερμηνεία απαγορεύεται στον Σουνιτισμό. Οι Σίιτες, αντίθετα, πιστεύουν πως η προσωπική ερμηνεία μπορεί να εξασκείται από τον Ιμάμη και πως ο αρχηγός της Κοινότητας των Πιστών πρέπει να προέρχεται από τον Θεό, τον Προφήτη ή τον προηγούμενο Ιμάμη²¹³.

Οι Σίιτες αποτελούν το 10-15% των Μουσουλμάνων και βρίσκονται όλοι στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Οι ίδιοι λένε πως όπου υπάρχει πετρέλαιο, πάνω του βρίσκονται και αυτοί, περιλαμβανομένης της Σαουδικής Αραβίας²¹⁴. Εκτός του Ιράν, κατοικούν κυρίως στο Μπαχρέιν και το Ιράκ. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Juan

²¹⁰ Dabashi Hamid *Shi'ism: A Religion of Protest*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2011, σελ. 338-343.

²¹¹ Βλ. *Encyclopedia of the Modern Middle East & North Africa (second edition)*, Thomson Gale, 2004, σελ. 2052 (λήμμα SHI'ISM).

²¹² Για συνοπτική εισαγωγή στο Ισλάμ, βλ.

<http://www.mei.edu/Library/IntroductiontoIslam/IntroductiontoIslamSchoolsofThoughtinIslam/tabid/379/Default.aspx>

²¹³ Υπάρχουν και πολλά άλλα τάγματα στο Ισλάμ, όπως οι Χαριζίτες (στο Ομάν και την Αφρική), οι Βαχαμίτες (στην Σαουδική Αραβία), οι Δρούζοι (στον Λίβανο), οι Αλεβίδες/ Αλαουίτες (που απαντώνται κυρίως στην Συρία) αλλά και μυστικιστικές αδελφότητες όπως οι Σούφι και οι Μάχντι (βλ. π.χ. Clyde, Mark *Islam: A Primer*, CRS Report for Congress, 2003).

²¹⁴ «*The Revival of Shia Islam*», Pew Forum event transcript, 24/07/2006.

Cole, «εκτός του Ιράν, η πολιτική των Σιτών είναι πολιτική ανακάλυψης τρόπων ισχυροποίησης των συμφερόντων τους στην ανάπτυξη εθνών-κρατών που δεν έχουν Σιτικές ελίτ ως επικεφαλής. [...] αυτό που ο κόσμος έχει αντιληφθεί ως ακτιβισμό και μαχητικότητα των Σιτών μετά το 1975 ουσιαστικά είναι η εκδήλωση των προσπαθειών τους για πολιτική αντιπροσώπευση στα διάφορα κράτη ως εθνική και θρησκευτική κοινότητα, καθώς από πειθήνιοι υπήκοοι, έφτασαν να είναι πολίτες»²¹⁵. Συνοπτικά, από θεολογική σκοπιά, ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος δίνει τις διαφορές μεταξύ Σιτών και Σουνιτών²¹⁶, και αυτές ανευρίσκονται

- στην φύση του ηγέτη της ισλαμικής κοινότητας (για τους Σουνίτες, ο χαλίφης πρέπει ουσιαστικά να προστατεύει και να εφαρμόζει τη Σαρία, ενώ για τους Σίτες έχει πιο πνευματικό ρόλο με ικανότητες ερμηνείας των κειμένων),
- στην αντίληψη για τους μάμηδες (οι Σίτες εναποθέτουν πλήρως την εμπιστοσύνη τους στους μάμηδες και απευθύνονται στον Αλί ως σε θεότητα, προσθέτοντας επιπλέον ρήση στο «ισλαμικό πιστεύω»: Δεν υπάρχει έτερος θεός πλην του Θεού και προφήτης αυτού είναι ο Μωάμεθ ... και ο Αλή είναι ο φίλος του Θεού),
- Σε διαφορές όσον αφορά την θεολογία και την συμπεριφορά (ο μάμης είναι «θείω δικαίω» διάδοχος του Αλή στην σειρά για την ηγεσία της κοινότητας των πιστών),
- Σε διαφορές σε λατρευτικές τελετές, όπως η 'Ashura, κατά την οποία γίνεται μνημόνευση του θανάτου του Χουσεΐν, γιου του Αλή, με δραματική αναπαράσταση της μάχης της Καρμπάλα και
- Στην σημασία που αποδίδουν οι Σίτες στο μαρτύριο.

Το τελευταίο στοιχείο περιγράφεται αναλυτικά στο βιβλίο για τον Σιτισμό ως θρησκεία «διαμαρτυρίας» και κύρια θέση του συγγραφέα πως «ο Σιτισμός αποτελεί ταυτόχρονα μία γιορτινή αλλά και μανιώδης περίσταση για την μνημόνευση ενός γενεσιουργού μύθου δολοφονίας, με τρόπους όλο και περισσότερο επιλήσιμους»²¹⁷.

Ο Vali Nasr, ειδικός σε θέματα που άπτονται του Σιτικού Ισλάμ, γράφει πως οι θρησκευτικές διαφορές Σουνιτών και Σιτών επιδεινώνουν την διαμάχη μεταξύ

²¹⁵ Cole Juan, *Sacred Space and Holy War: The Politics, Culture and History of Shi'ite Islam*, Tauris, London, 2002, σελ. 173.

²¹⁶ Γιαννουλάτος Αναστάσιος, *Ισλάμ: Θρησκευτολογική Επισκόπηση*, Εκδ. Ακρίτας, 2006, σελ. 348 – 356.

²¹⁷ Dabashi Hamid, *Shi'ism: A Religion of Protest*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2011, σελ. 310.

τους αλλά ουσιαστικά πρόκειται για προσπάθεια πολιτικού ελέγχου²¹⁸. Ένα παράδειγμα της μεταξύ τους αντιπαλότητας είναι ο λόγος του Σαουδάραβα βασιλιά Φεϊζάλ στον Αραβικό Σύνδεσμο: «Μην κοιτάτε την Χεζμπολά. Μην ακούτε την Χεζμπολά. Αυτοί είναι Σίτες. Αυτοί είναι αιρετικοί. Δεν μιλούν εκ μέρους του αραβικού κόσμου. Δεν μπορούν να λύσουν το αραβο-ισραηλινό ζήτημα»²¹⁹. Ακόμη και μέσα στους Σίτες απαντώνται διάφορες αδελφότητες, όπως οι Ισμαηλίτες, οι Εβδομηστές και οι Δωδεκαδιστές²²⁰.

Η Τουρκία είναι μία Σουνιτική, κυρίως, χώρα που, όπως θα αναφέρουμε παρακάτω, προσπαθεί να λειτουργεί διπλωματικά στον αραβικό κόσμο, προσεγγίζοντας πότε τους Σουνίτες και πότε το Ιράν (Σίτες). Την επαύριο της αραβικής άνοιξης και ενώ συνεχίζεται η καταστολή των εξεγερθέντων στη Συρία,²²¹ Λιβανέζικη εφημερίδα αναφέρει τον φόβο της Τουρκίας για «ψυχρό πόλεμο» μεταξύ Σιτών και Σουνιτών. Παρά τις δογματικές διαφορές τους, σε επίπεδο κρατών, Σουνίτες και Σίτες αντιμάχονται για θέματα συμφέροντος, όμως όπως θα γίνει αντιληπτό στα συμπεράσματα της εργασίας, οι δογματικές διαφορές μπορούν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στην ήπια ισχύ της Τουρκίας.

Το Πολιτικό Ισλάμ

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, και ιδιαίτερα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001, οι διεθνολόγοι άρχισαν να ασχολούνται ιδιαίτερα με το Πολιτικό Ισλάμ, τις εκφάνσεις του και το εάν αποτελεί απειλή για την ασφάλεια και τον πολιτισμό της Δύσης. Η συζήτηση αυτή έχει απασχολήσει κυρίως όσους αναλύουν τον πολιτισμό και την κοινωνική συνοχή, καθώς και το ζήτημα της κοσμικότητας ή μη στο εσωτερικό ενός κράτους. Η 11^η Σεπτεμβρίου, έδωσε νέα ώθηση στο επιχείρημα του Σ. Χάντινγκτον περί σύγκρουσης πολιτισμών, προήγαγε το «πολιτισμικό επιχείρημα» σε επίπεδο διεθνών σχέσεων και εισήγαγε την έννοια «πολιτικό Ισλάμ» στο λεξιλόγιο όσων ερευνούν τα

²¹⁸ Nasr Vali, *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future*, W.W. Norton, 2006, <http://www.carnegiecouncil.org/resources/transcripts/5400.html>

²¹⁹ «*The Revival of Shia Islam*», Pew Forum event transcript, 24/07/2006.

²²⁰ Dabashi Hamid *Shi'ism: A Religion of Protest*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2011, σελ. 338-343.

²²¹ Άρθρο «Η Άγκυρα φοβάται για Ψυχρό Πόλεμο Μεταξύ Σουνιτών και Σιτών», *L'Orient Le Jour*, 04/01/2012 (στα γαλλικά).

κράτη (κυρίως) της Μέσης Ανατολής και τις σχέσεις τους με τα υπόλοιπα του διεθνούς συστήματος²²².

Σύμφωνα με τον Καθηγητή Bassam Tibi, το πολιτικό Ισλάμ χωρίζεται στον τζιχαντισμό και τον θεσμοθετημένο ισλαμισμό²²³. Σε βιβλίο του γράφει: «Το Ισλάμ είναι μία πίστη. Με αυτή την έννοια, δεν υποστηρίζει οποιαδήποτε πράξη που μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξτρεμιστική. Μπορεί να υπάρξει μία αντίληψη της θρησκείας που οδηγεί στον φανατισμό, αλλά αυτό διαφέρει από τον Ισλαμισμό [...] Το ζήτημα είναι η ενσωμάτωση της πίστης στις κοινωνικές πραγματικότητες σε μία συνεχή διαδικασία της επισημοποίησης της θρησκείας στην πολιτική και της πολιτικοποίησης της θρησκείας. Υπό αυτή την έννοια, η θρησκεία θεωρείται η βάση πολιτικής τάξης. Στην σημερινή μορφή του πολιτικού Ισλάμ, η διαδικασία αυτή οδηγεί στην επιβολή της Σαρία και την τζιχαντοποίηση της πίστης, με το επιχείρημα ότι αποτελεί επιστροφή στην παράδοση»²²⁴.

Όπως πηγάζει από τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, η μουσουλμανική κοινωνία αναπτύσσει πολύ έντονα την έννοια της ενότητας και κοινότητας. Σύμφωνα με τον Carl Brown, υπάρχει μία ξεκάθαρη σχέση μεταξύ της πρώιμης Μουσουλμανικής πολιτικής θεωρίας και της μεταγενέστερης αντίληψης για το κράτος και την πολιτική κοινότητα, σε συνδυασμό με την φυσική τάση των θρησκειών της Βίβλου να «εξιδανικεύουν» τις πρώτες σχηματιζόμενες θρησκευτικές κοινότητες. Ο Brown συνεχίζει πως εν απουσία δομημένου κλήρου, δεν υπήρξε ξεκάθαρη θεσμική πρωτοβουλία που θα εξομάλυνε τις διαφορές ανάμεσα στη θρησκευτική πίστη και την πολιτική πρακτική²²⁵.

Για τον Μουσουλμάνο κάτοικο οποιασδήποτε χώρας, η θρησκεία είναι κομμάτι της ταυτότητάς του και έτσι δεν μπορεί να διαχωριστεί από την συμπεριφορά του, σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Η άρρηκτη αυτή σύνδεση κοινωνίας και πολιτείας με το Ισλάμ που έρχεται σε αντίθεση με την Χριστιανική Δύση ερμηνεύεται θεολογικά ως εξής: στην Χριστιανική Βίβλο υπάρχει η ρήση «Αποδότε τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ» (Λουκ. Κ' 25), ενώ στο Ισλάμ δεν

²²² Από την συζήτηση δεν έμεινε εκτός και ο Αχμέτ Νταβούτογλου, που στα έργα του διαγράφεται έντονο το πολιτισμικό επιχείρημα και το «ανατολικό παράδειγμα» σε αντιδιαστολή με το δυτικό.

²²³ Bassam Tibi, *Political Islam, World Politics and Europe: Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad*, Routledge, New York, 2008, σελ. 10.

²²⁴ Tibi Bassam, «Religious Extremisms or Religionization of Politics?» στο Frisch – Inbar, «*Radical Islam and International Security: Challenges and Responses*», Routledge, London, New York, 2008, σελ. 12.

²²⁵ Brown L. Carl «*Religion and State: The Muslim Approach to Politics*», Columbia University Press, New York, 2000, σελ. 52.

υπάρχει κάτι ανάλογο. Η ρήση αυτή φανερώνει πως στον Χριστιανισμό μπορεί να δικαιολογηθεί το κοσμικό κράτος, ενώ στο ισλαμικό, ο Μουσουλμάνος, που οφείλει να τηρεί πιστά την θρησκεία του σε όλα τα επίπεδα της ζωής του, δεν μπορεί να την αποχωριστεί στην δημόσια σφαίρα.

Ισλάμ και Διεθνείς Σχέσεις

Επειδή η εργασία ανήκει στο ερευνητικό πεδίο των διεθνών σχέσεων, θα παρουσιαστεί στη συνέχεια η θεώρηση του κόσμου και κάποιου είδους «θεωρία διεθνών σχέσεων» σύμφωνα με το Ισλάμ. Το γεγονός ότι οι μουσουλμάνοι έχουν διαφορετική κοσμοθεωρία που αγγίζει το πολιτικό επίπεδο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι τα ισλαμικά κράτη ή αυτά με πλειοψηφία μουσουλμάνων έχουν διαρκή στόχο να διεξάγουν πολέμους εναντίον των «απίστων».

Η ιστορία διαθέτει πολλά παραδείγματα γεγονότων που επιβεβαιώνουν πως τα συμφέροντα των κρατών οδηγούν πολλές φορές και σε συνεργασία με κράτη με πλειοψηφία άλλων θρησκειών εναντίον «φίλιων» ισλαμικών κρατών. Για παράδειγμα, κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο πολέμησαν άραβες εναντίον των Οθωμανών, ενώ στον πόλεμο Ιράκ – Ιράν, Σίιτες συγκρούστηκαν με τους Σουνίτες μέσα Ιράκ. Από μία άλλη οπτική, μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως η ταυτότητα δεν είναι κάτι δεδομένο και στατικό αλλά αλλάζει ανάλογα με τις συνθήκες ως προς το πώς αντιλαμβάνεται ένας λαός ή έθνος ή κράτος τον εαυτό του απέναντι στους άλλους. Επομένως είναι απαραίτητη η κατανόηση του κόσμου σύμφωνα με τους Μουσουλμάνους, καθώς αποτελεί συνδετικό στοιχείο που ενδεχομένως χρησιμοποιείται από την Τουρκία στην προσπάθειά της για εφαρμογή «ήπιας ισχύος».

Όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις, θα πρέπει να γίνει αναφορά στην πολιτική θεωρία που πηγάζει από το Ισλάμ και αποτελεί το πρίσμα μέσα από το οποίο αντιλαμβάνονται τις διεθνείς εξελίξεις όσοι την ασπάζονται και επιθυμούν να ενεργήσουν χρησιμοποιώντας την. Σε ένα συγκεντρωτικό άρθρο σχετικά με την θεωρία διεθνών σχέσεων και το Ισλάμ, απαντάται η εξής διάκριση: «Σύμφωνα με Ισλαμικές πηγές και παραδόσεις, το Ισλάμ εκφράζει την αρχή των διεθνών σχέσεων ανάμεσα στα κράτη ανάλογα με τις σχέσεις ανάμεσα στους πιστούς (mu'minin) και τους mu'ahidun, δηλαδή εκείνους με τους οποίους δεν έχουν συνάψει συνθήκη

(‘ahd). Επιπλέον, αυτές οι σχέσεις χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, τους muHaribin με τους οποίους βρίσκονται σε συνεχή πόλεμο, τους ahl al-‘ahd (δηλαδή εκείνους που έχουν συνθηκολογήσει με το Ισλάμ) και τους ahl dhimma, δηλαδή τις ανεχόμενες, σεβαστές και προστατευόμενες μη μουσουλμανικές μειοψηφίες υπό ισλαμική εξουσία, στις οποίες προσφέρεται προστασία και ειρηνικές σχέσεις σε αντάλλαγμα της αποδοχής της μουσουλμανικής εξουσίας και το τίμημα της jizya (φορολογίας). Βασισμένοι στις παραπάνω κατηγορίες, οι Μουσουλμάνοι διανοούμενοι χωρίζουν τον κόσμο στα δύο: τον Οίκο του Ισλάμ (dar la-Islam) και τον Οίκο του Πολέμου ή τα μη-Μουσουλμανικά εδάφη που τίθενται εχθρικά προς τους Μουσουλμάνους»²²⁶. Όσον αφορά την σημερινή σημασία των Οίκων του Ισλάμ και του Πολέμου, η διαφοροποίηση εξαρτάται από το εάν υπάρχει μειοψηφία μουσουλμάνων σε κάποιο κράτος και εάν μπορούν να εφαρμόσουν την Σαρία, δηλαδή τον Ισλαμικό νόμο.

Συμπερασματικά, όμως, για την αντιπαράθεση των δύο Οίκων, χαρακτηριστική και χρήσιμη για την παρούσα εργασία είναι η πρόταση στο άρθρο πως «το ζήτημα της ισχύος ή της εξουσίας δικαιολογείται από τον εξουσιάζοντα, και οι εξουσιάζοντες χρησιμοποιούν το Ισλάμ για να δικαιολογήσουν την θέση και τον ρόλο τους»²²⁷. Όσον αφορά τους νομοδιδάσκαλους, όπως γράφει, αποτελούν μία άλλη μορφή εξουσίας που όμως αναγκάζεται να υποχωρεί μπροστά στην πολιτική. Το ότι η ισλαμική παράδοση χρησιμοποιείται στον πολιτικό λόγο των πολιτικών στην Μέση Ανατολή δεν αποτελεί έκπληξη. Η θρησκευτική φιλοσοφία χρησιμοποιείται από Άραβες διανοούμενους και πολιτικούς πολλές φορές επιλεκτικά και με διαστρεβλωμένο τρόπο²²⁸.

Ο Bassam Tibi γράφει πως, ενώ στη Δύση το Βεστφαλιανό κράτος δεν ταιριάζει με την παραπάνω διχοτόμηση, για τον Ισλαμικό κόσμο, αυτός ακόμη υπάρχει, γεγονός που εκφράζει την απουσία ολοκληρωμένης αναθεώρησης των διεθνών σχέσεων από τους Μουσουλμάνους, οδηγούμενοι έτσι σε μία κρίση ταυτότητας που χρησιμοποιεί μία αναθεωρημένη έννοια της τζιχάντ, που ονομάζεται τζιχαντισμός (jihadism)²²⁹. Στο άρθρο «Rethinking International Relations Theory in Islam: Toward a More Adequate Approach» ο συγγραφέας γράφει για νέες

²²⁶ Bsoul Labeeb, «Theory of International Relations and Islam», *Middle East Digest*, Φθινόπωρο 2007, σελ. 71-96.

²²⁷ Ο.π., σελ. 89.

²²⁸ Για παράδειγμα, βλ. άρθρο Lahoud, Nelly «Tradition (turāth) in contemporary Arabic political discourse», *Middle East Critique*, τόμ. 13, τεύχ. 3, σελ. 313 – 333.

²²⁹ Bassam Tibi, *Political Islam, World Politics and Europe: Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad*, Routledge, New York, 2008, σελ. 46.

προσεγγίσεις της Ισλαμικής θρησκείας που πρέπει να εφαρμοστούν στην σύγχρονη πραγματικότητα. Αντλώντας από σούρες του Κοραανίου, υποστηρίζεται πως το Ισλάμ είναι μία θρησκεία ειρήνης όσον αφορά τις διεθνείς σχέσεις και δικαιολογεί την χρήση βίας μονάχα όταν απειλούνται ζωές και περιουσίες Μουσουλμάνων ή όταν γίνεται επίθεση στα εδάφη τους²³⁰.

Η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής των χωρών της Μέσης Ανατολής μπορεί να ερμηνευτεί με βάση τα τρία επίπεδα ανάλυσης. Σύμφωνα με τον Hinnebusch, βασίζεται σε πολλούς παράγοντες: περιφερειακούς (γεωπολιτική γειτονία), στο διεθνές σύστημα (εξάρτηση –σε επίπεδο οικονομίας και ασφάλειας) και το εσωτερικό (ταυτότητα)²³¹. Στο τελευταίο επίπεδο εδράζεται η θρησκεία. Ο συγγραφέας υποστηρίζει πως «η επιρροή της ταυτότητας δεν είναι, φυσικά, ομοιόμορφη. Όπου υπάρχουν υψηλά επίπεδα δημόσιας κινητοποίησης και χαμηλά επίπεδα εδραίωσης κρατικών θεσμών, οι ελίτ είναι πιο επιρρεπείς στην παν-αραβική ή παν-ισλαμική άποψη περί εξωτερικής πολιτικής. Επειδή η υπερ-εθνική ταυτότητα είναι συνήθως όργανο των αντιπολιτευτικών δυνάμεων ή των δυνάμεων ανατροπής από αντίπαλα κράτη, οι ελίτ του status quo έχουν το κίνητρο να χρησιμοποιήσουν κρατο-κεντρικές ταυτότητες συμβατές με την κρατική κυριαρχία και να επιδιώξουν υψηλά επίπεδα κρατικών δομών που ενισχύουν την αυτονομία τους από παρόμοιες πιέσεις. Παρόλα αυτά, όπου οι αναθεωρητικές κοινωνικές δυνάμεις κυριαρχούν στα κράτη, μπορούν να σφυρηλατήσουν και να χρησιμοποιήσουν υπερ-εθνικές ταυτότητες στην υπηρεσία της εξωτερικής πολιτικής»²³².

Τα παραπάνω σχετίζονται άμεσα με την παρούσα εργασία. Στην περίπτωση της Τουρκίας, το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης θεωρείται πως κατέχει μία αναθεωρητική ιδεολογία, σύμφωνα με την προηγούμενη θέση της Τουρκίας στην Μέση Ανατολή και χρησιμοποιεί το Ισλάμ ως υπερ-εθνική ιδεολογία για ιδίον όφελος. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας θα διερευνηθεί ο βαθμός στον οποίον πετυχαίνει τους σκοπούς του.

²³⁰ Abo-Kazleh Mohammad, «Rethinking International Relations Theory in Islam: Toward a More Adequate Approach» στο *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, τόμ. 5, τεύχ. 4, χειμώνας 2006.

²³¹ Όσον αφορά την ταυτότητα, ο συγγραφέας γράφει πως παρόλο που κάποια αραβικά κράτη πείστηκαν για λόγους οικονομικής εξάρτησης ή για λόγους ασφαλείας να αναπτύξουν σχέσεις με το Ισραήλ, αυτές δεν έχουν καμία νομιμοποίηση σε κοινωνικό επίπεδο. Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ. 91-92.

²³² Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ. 93.

Στοιχεία Διαφοροποίησης: Εθνικισμός

Σύμφωνα με τους Buzan & Woever, η ιστορία της Μέσης Ανατολής μπορεί να ιδωθεί ως η ιστορία της Ευρώπης αντίστροφα, με την έννοια ότι ενώ η Ευρώπη προσπάθησε να δημιουργήσει μία κοινή συλλογική ταυτότητα για να υπερκεράσει τους εθνικισμούς, στην Μέση Ανατολή έγινε προσπάθεια ανοικοδόμησης ισχυρών εθνών-κρατών για να περιορίσουν τα αισθήματα παν-αραβισμού και παν-ισλαμικών πεποιθήσεων²³³.

Η ιστορία, γεωγραφία και ιδιαίτερη κουλτούρα κάθε σημερινού κράτους της Μέσης Ανατολής επηρέασε τους λαούς μέσα στα σύνορά του, πέρα από τα συνδεδεμένα στοιχεία που εξετάστηκαν παραπάνω. Το βασικότερο στοιχείο διαφοροποίησης έγκειται στο στοιχείο εθνικισμού και εθνικής υπερηφάνειας που γίνεται αντιληπτό κατά τις πολιτικές αποφάσεις των Κυβερνήσεων της Μέσης Ανατολής, με τους ανταγωνισμούς και συγκρούσεις τους, που έχουν βαθιές ιστορικές μνήμες.

Πριν τον πρώτο πόλεμο του Κόλπου, ο τότε Υπουργός Εξωτερικών του Ιράκ, Τάρεκ Αζίζ φέρεται να είπε πως στον Αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών James Baker πως «...όταν ξεσπάσει πόλεμος μεταξύ μας Αραβικής και Μουσουλμανικής χώρας από την μία πλευρά και ξένες δυνάμεις, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, και άλλα ξένα έθνη, από την άλλη, οι πολεμιστές δεν θα σκέφτονται ότι θα αγωνιστούν για να υπερασπιστούν τις αποφάσεις των Η.Ε... Ο πολεμιστής στην περιοχή μας δεν πολεμάει παρά μονάχα όταν τον διατάζει κάποιος. Σίγουρα πολεμάει για τις πεποιθήσεις του... Λόγω των δεσμών σας με το Ισραήλ, θέλω να σας πω, με κάθε ειλικρίνεια ότι εάν ξεκινήσετε στρατιωτική δράση εναντίον Αραβικής χώρας, θα αντιμετωπίσετε ένα εχθρικό συναίσθημα στην περιοχή, από πολλά ακόμη Μουσουλμανικά κράτη»²³⁴.

Η παραπάνω ρήση δίνει έμφαση στους κοινούς δεσμούς των αραβικών χωρών και παραπέμπει ενδεχομένως στην Σύγκρουση των Πολιτισμών, όμως η πραγματικότητα δεν δικαίωσε τον Ιρακινό Υπουργό. Σύμφωνα με κοινές παραδοχές, οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου χρησιμοποίησαν τον «αθώο» αραβικό εθνικισμό για να «καταβροχθίσουν το κουφάρι» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, να σπάσουν την ιστορική ενότητα της περιοχής και να

²³³ Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 2.

²³⁴ Karsh Efraim & Inari *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789 – 1923*, Harvard University Press, London, 1999, σελ. 1.

προκαλέσουν μία ασθένεια που φθάνει μέχρι τις μέρες μας²³⁵. Σύμφωνα με τον Kramer, η αραβική εξέγερση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι κατόρθωμα ξένων ενθουσιωδών και ρομαντικών ατόμων²³⁶, υπονοώντας έναν «καλώς εννοούμενο» Οριενταλισμό²³⁷. Σύμφωνα με τους Karsh & Karsh όμως η κατάσταση στην Μέση Ανατολή και οι εθνικισμοί της έχουν την ρίζα τους σε αντιπαλότητες των δρώντων εντός της περιοχής, σε μία προσπάθεια να υπερισχύσει ο ένας του άλλου. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν πως ο Χουσεΐν Ιμπν Αλί της Χασεμιτικής οικογένειας και διοικητής της Μέκκας προσκάλεσε την Βρετανία στην διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την παράδοση μεγάλου τμήματος των εδαφών της σε αυτόν ενώ, εξ αρχής, οι Οθωμανοί ήταν αυτοί που οδήγησαν εαυτούς στην καταστροφή, συμμαχώντας με την Γερμανία στον Πόλεμο²³⁸.

Ο αραβικός εθνικισμός εκφράστηκε κυρίως στην Αίγυπτο με τον Νάσερ και στη Συρία και το Ιράκ με το σοσιαλιστικό κόμμα της Αναγέννησης (Ba'ath), της οικογένειας Άσαντ και του Σαντάμ Χουσεΐν αντιστοίχως, παρά τις μεταξύ τους διαφορές. Μετά την απελευθέρωση των Αράβων από την Οθωμανική αυτοκρατορία, και μετά το τέλος της αποικιοκρατίας στην περιοχή, εμφανίστηκαν τα πρώτα εθνικιστικά κινήματα.

Η δεκαετία του '50 έφερε στην εξουσία εθνικιστές στην Αίγυπτο, την Συρία, το Ιράκ, την Υεμένη και την Αλγερία, Κυβερνήσεις που λόγω διαφθοράς οδήγησαν γρήγορα στην αντιπολίτευση των Ισλαμιστών και έκτοτε μία αντιπαράθεση μεταξύ τους, αν και αρχικά οι υποστηρικτές του ρεύματος ενσωμάτωναν στην ιδεολογία τους και το Ισλάμ²³⁹.

Σύμφωνα με τον Hinnebusch, τα καταπιεστικά καθεστάτα που δημιουργήθηκαν μετά την αποικιοκρατία, ελλείπει δημοκρατικής νομιμοποίησης ή και παραδοσιακής νομιμότητας, χρησιμοποίησαν τον αραβισμό με σκοπό παν-αραβικά σχήματα, την εχθρότητα προς την επιρροή της Δύσης και τον ζήλο για το

²³⁵ Karsh Efraim & Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789 – 1923*, Harvard University Press, London, 1999, σελ. 2.

²³⁶ Kramer Martin *The Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East*, Transaction Publishers, New Jersey, 2009, σελ. 4.

²³⁷ Εννοούμε πως ενώ ο Edward Said έγραψε για τον Οριενταλισμό που από γενιά σε γενιά μεταφέρει λανθασμένες εντυπώσεις για τους Άραβες, ο συγγραφέας εδώ γράφει για ξένους συγγραφείς και ποιητές που εξύψωσαν τους Άραβες, φουσκώνοντας το εθνικιστικό αίσθημα έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο βιβλίο γίνεται κριτική στον Οριενταλισμό και στους κριτικούς του πως παρέλειψαν τα παραπάνω, δηλαδή την φανατική εκδήλωση συμπαράστασης των ξένων στους «σκοπούς» των Αράβων.

²³⁸ Karsh Efraim & Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789 – 1923*, Harvard University Press, London, 1999, σελ. 3.

²³⁹ <http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/02/200852519420197834.html>

Παλαιστινιακό ζήτημα. Παρόλα αυτά, η αποτυχία τους καλλιέργησε το έδαφος για την χρήση του πολιτικού ισλάμ ως «υπερ-εθνική» ιδεολογία που, «όπως ο Αραβισμός, προσέδιδε νομιμότητα στα καθεστώτα, σε υπεράσπιση της περιφερειακής αυτονομίας έναντι της κυριαρχίας των δυτικών»²⁴⁰.

Ο αραβικός εθνικισμός, ή αραβισμός, αποτελεί την πολιτική έκφραση διαφόρων θεωρητικών όπως των Rashid Rida, Abd al Rahman al Kawakbi, Tahir al Jaza'iri και Abd al Hamid al Zahrawi²⁴¹. Σημαντική προσωπικότητα αποτελεί ο Sati' al Husri, πρώιμος θεωρητικός του αραβικού εθνικισμού, Οθωμανός υπήκοος, που επηρεασμένος από Γερμανούς διανοούμενους καλλιέργησε την ιδέα του αραβικού εθνικισμού, στη βάση της κοινής γλώσσας και ιστορίας και όχι της θρησκείας²⁴². Άλλα ονόματα είναι αυτά των Michel Aflaq (ιδρυτή του Κόμματος Μπα'αθ), Qustantin Zurayq, Edmond Rabath και Zaki al Arsuzi²⁴³. Όπως παρατηρεί κανείς από τα ονόματα, πολλοί από τους θεωρητικούς του αραβικού εθνικισμού ήταν Χριστιανοί.

Σύμφωνα με τους Buzan & Woever, ο αραβικός εθνικισμός έχει προκαλέσει περισσότερες ενδο-αραβικές συγκρούσεις παρά συνεργασίες, καθώς υπάρχουν διαμάχες για την ερμηνεία του αραβισμού, για την ηγεσία του αραβικού κόσμου, πέρα από τις συγκρούσεις για τα εδάφη, τα ύδατα και την ιδεολογία ή τα συμφέροντα μεταξύ φυλών και μοναρχιών, παρόλο που οι ενδοαραβικές διαμάχες είναι λιγότερες από αυτές μεταξύ Αράβων και άλλων φυλών. Παρόλα αυτά, «η Συρία συνεργάστηκε με το μη-αραβικό Ιράν όταν βρισκόταν σε πόλεμο με το Ιράκ, η Ιορδανία και η Συρία έχουν επιτεθεί στους Παλαιστίνιους παρά την γενική αραβική εχθρότητα κατά του Ισραήλ, η Συρία κατέχει μία σημαντική μερίδα του Λιβάνου και έχει απειλήσει πολλές φορές για χρήση βίας εναντίον της Ιορδανίας»²⁴⁴.

Σύμφωνα με τον Anthony Barnett, η κουλτούρα και οι αρχές της κρατικής εξουσίας έχουν κερδίσει έδαφος σε σχέση με τα παν-αραβικά ιδεώδη, παρά την ρητορική που εξαπολύουν οι Άραβες ηγέτες για να υπονομεύσουν την εσωτερική νομιμότητα των άλλων, κάνοντας έκκληση στον αραβικό «δρόμο»²⁴⁵. Στο γεγονός

²⁴⁰ Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ.21.

²⁴¹ <http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/02/200852519420197834.html>

²⁴² Dawisha Adeed, *Arab Nationalism in the 20th Century – From Triumph to Despair*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2003, σελ. 69.

²⁴³ Ο.π., σελ. 51.

²⁴⁴ Barry Buzan & Ole Woever (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 190.

²⁴⁵ Όπως αναφέρεται στο Buzan, Barry & Woever, Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 195.

αυτό βασίζεται σε μεγάλο βαθμό και η υπόθεση εργασίας της έρευνάς μας, καθώς υποστηρίζεται πως ο Ερντογάν απευθύνεται κυρίως στον «δρόμο», καθώς δεν έχει παρατηρηθεί, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, κάποια συγκεκριμένη πολιτική στάση των Αράβων που δείχνει πως προσαρτώνται στο άρμα της Τουρκίας.

Μέχρι σήμερα, ούτε ο ισλαμισμός ούτε ο αραβισμός έχουν επικρατήσει εντελώς σε κάποια χώρα της Μέσης Ανατολής αλλά μία πιθανή συνεργασία μεταξύ τους μπορεί να έχει κάποιο αποτέλεσμα²⁴⁶.

Η εξέγερση της Συρίας εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1925 αποτελεί το εναρκτήριο λάκτισμα του αραβικού εθνικισμού. «Για τους θεωρητικούς του αραβικού εθνικισμού, οι Άραβες αποτελούν έθνος με την ευρωπαϊκή έννοια του όρου, περιλαμβανομένων όλων εκείνων που μέσα σε συγκεκριμένα σύνορα, μιλούν αραβικά και διατηρούν την μνήμη του παρελθόντος αραβικού μεγαλείου»²⁴⁷.

²⁴⁶ <http://www.aljazeera.com/focus/arabunity/2008/02/200852519420197834.html>

²⁴⁷ Lewis Bernard, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 2002, σελ. 9.

Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης και τα ιδρύματά του (κρατο-κεντρικά και θρησκευτικά στοιχεία)

Η Μέση Ανατολή μπορεί να ιδωθεί ως μία περιφέρεια του πλανήτη, εντός του οποίου λειτουργούν οργανισμοί γεωπολιτικών σκοπών, με θρησκευτική όμως ταυτότητα (ή έστω χρησιμοποιώντας την ως προκάλυμμα). Ο Paul Aarts, ειδικός σε θέματα περιφερισμού στην σύγχρονη Μέση Ανατολή, αναφέρει τρία υπο-περιφερειακούς οργανισμούς, το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC), την Αραβική Ένωση του Μάγκρεμπ (AMU) και το Αραβικό Συμβούλιο Συνεργασίας (ACC) και λέει πως τα Αραβικά κράτη δεν συνεργάζονται, αλλά αντίθετα ανταγωνίζονται και πως στο μέλλον, η «κυρίαρχη στρατηγική θα είναι οι διμερές σχέσεις και όχι ο περιφερισμός ή πολυμερισμός»²⁴⁸.

Ο οργανισμός που ενδιαφέρει άμεσα την εργασία είναι ο Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας (πρώην Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης) (OIC). Γενικός Γραμματέας του σήμερα είναι ο Τούρκος Εκμελεντίν Ιχσάνογλου και ως διεθνής οργανισμός, χαρακτηρίζεται από κρατο-κεντρισμό, αφού τα μέλη του είναι κράτη²⁴⁹, όμως μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η Μουσουλμανική αλληλεγγύη που προωθεί τον καθιστά εργαλείο παν-ισλαμισμού²⁵⁰. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του καταστατικού του OIC στη Μέκκα (1981) που γράφει: «Όλοι οι Μουσουλμάνοι, πέραν των διαφορών τους στην γλώσσα, το χρώμα, την κατοικία ή άλλες συνθήκες, αποτελούν ένα (μονάχα) έθνος, που συνδέεται με την κοινή πίστη, κινούμενο προς μία μονάχα κατεύθυνση, αντλώντας από μία κοινή πολιτισμική κληρονομία, αναλαμβάνοντας μία αποστολή ανά τον κόσμο»²⁵¹. Σύμφωνα με τον Moïnuddin²⁵² «η αποδοχή και εφαρμογή γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου από τα Ισλαμικά κράτη

²⁴⁸ Harders Cilja & Legrenzi Matteo (επιμ.), *Beyond Regionalism? Regional Cooperation, Regionalism and Regionalization in the Middle East*, Ashgate, England, 2008, σελ. 14.

²⁴⁹ Sheikh Naveed S., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, RoutledgeCurzon, London, 2003, σελ. 38.

²⁵⁰ Βλ. άρθρο του Martin Kramer <http://www.martinkramer.org/sandbox/reader/archives/muslim-congresses/> Ένα πρόσφατο άρθρο γράφει πως ο Βασιλιάς της Ιορδανίας είναι ένας από αυτούς που προωθούν τον πανισλαμισμό μέσω του Οργανισμού: http://www.petra.gov.jo/Public_News/Nws_NewsDetails.aspx?lang=2&site_id=1&NewsID=56893&atID=13

²⁵¹ Sheikh Naveed S., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, RoutledgeCurzon, London, 2003, σελ. 20.

²⁵² Όπως αναφέρεται στο Sheikh Naveed S., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, RoutledgeCurzon, London, 2003, σελ. 39.

στις εξωτερικές και ενδοϊσλαμικές τους σχέσεις, δεν αποτελεί επαρκή ένδειξη της εκδυτικοποίησης, του εξευρωπαϊσμού ή της εκκοσμίκευσής τους.

Στην πρώτη σύνοδο κορυφής του ΟΙC στο Ραμπάτ του Μαρόκου, το 1969, συνήλθαν αρχηγοί κρατών από την Σαουδική Αραβία, το Ιράν, το Μαρόκο και το Πακιστάν και παρουσίασαν ένα «αμάγαλμα εθνικών προγραμμάτων: την πολιτική της Σαουδικής Αραβίας κατά του ριζοσπαστισμού του Νάσερ, την ανάγκη ασφάλειας και οικονομικής ενίσχυσης του Πακιστάν, (κοινή απόπειρα) δημοσίων σχέσεων από το Μαρόκο και το Ιράν, σε συνδυασμό με τις εσωτερικές απειλές ισλαμικών ομάδων. Η σύνοδος κορυφής, την οποία παρακολούθησαν εκπρόσωποι 24 κρατών και της PLO (με στάτους παρατηρητή), είχε ως αποτέλεσμα ένα προϊόν ad hoc εναρμόνισης με πολλαπλά εθνικά συμφέροντα αλλά με κοινό όρκο την εχθρότητα κατά του Σιωνιστικού τυχοδιωκτισμού»²⁵³.

Συνεχίζοντας με βάση το αξίωμα ότι ο Οργανισμός είναι ένα σύνολο κρατών και όχι εργαλείο πανεθνικής ιδεολογίας, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν διαθέτει ξεκάθαρο πρωτόκολλο για τα νέα μέλη: «Η Γκαμπόν (με 99% πλειοψηφία μη Μουσουλμάνων), η Ουγκάντα (με 83% πλειοψηφία μη Μουσουλμάνων) και το Μπενίν (με 84% πλειοψηφία μη Μουσουλμάνων και τον Ανιμισμό ως επίσημη θρησκεία), αλλά και η Suriname, το Καμερούν και η Ακτή του Ελεφαντοστού (με 77-79% πλειοψηφία μη Μουσουλμάνων το καθένα) είναι μέλη της ‘Ούμμα του ΟΙC’. Από την άλλη πλευρά, χώρες με τις μεγαλύτερες Μουσουλμανικές πληθυσμιακές ομάδες (όπως η Αιθιοπία και η Τανζανία) έχουν απορρίψει την συμμετοχή τους»²⁵⁴. Τα παραπάνω είναι συνέπεια του χαλαρού όρου εισδοχής: το Άρθρο 3 γράφει πως οποιοδήποτε κράτος, μέλος των Ηνωμένων Εθνών, με Μουσουλμανική πλειοψηφία και που δεσμεύεται από το Καταστατικό, μπορεί να υποβάλει αίτηση εάν γίνει δεκτό ομόφωνα μόνο από το Συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών, στη βάση των συμφωνηθέντων κριτηρίων που υιοθετούνται από το Συμβούλιο των Υπουργών Εξωτερικών. Έτσι, «θεσμοθετημένα κοσμικά κράτη, όπως η Τουρκία, ο Λίβανος και η Ινδονησία έχουν γίνει δεκτά ως μέλη του ΟΙC, παρόλο που τα Συντάγματά τους δεν τους επιτρέπουν να προσυπογράψουν τον ιδρυτικό καταστατικό χάρτη του ΟΙC»²⁵⁵.

Παρά τα κρατο-κεντρικά στοιχεία, υπάρχουν και ορισμένα που φανερώνουν μία θρησκευτική διάσταση. Εκτός από την αναφορά λέξεων με θρησκευτική

²⁵³ Sheikh Naveed N., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, RoutledgeCurzon, London, 2007, σελ. 36.

²⁵⁴ Ο.π., σελ. 39.

²⁵⁵ Ο.π., σελ. 39.

διάσταση όπως η ούμμα²⁵⁶, το σημερινό καταστατικό του OIC αναφέρεται στο Παλαιστινιακό ζήτημα που απασχολεί όλους τους Άραβες μουσουλμάνους. Ένας λοιπόν από τους σκοπούς Οργανισμού είναι «η ενίσχυση και ενδυνάμωση του Παλαιστινιακού λαού να εξασκήσει το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση και να εγκαθιδρύσει κυρίαρχο κράτος με την Al-Quds Al-Sharif (Ιερουσαλήμ) ως πρωτεύουσα, ενώ θα διατηρήσει τον ιστορικό και ισλαμικό χαρακτήρα του, όπως και όλα τα ιερά μνημεία μέσα σε αυτό»²⁵⁷. Επίσης, στα πλαίσια της Ισλαμικής Διάσκευσης, εκτός από τις μόνιμες επιτροπές περί Πολιτισμικών, Οικονομικών και Τεχνολογικών θεμάτων, συνεδριάζει και μία μόνιμη, με το όνομα της Ιερουσαλήμ (Al-Quds Committee)²⁵⁸.

Σύμφωνα με τον Abdullah Al Ahsan, Καθηγητή που έχει ερευνήσει το ζήτημα του εν λόγω οργανισμού, γράφει πως «η διεθνής συνεργασία στην πλατφόρμα του OIC βασίζεται στην Κορανική αντίληψη της Ούμμα», την οποία ορίζει ως «μία συνομοσπονδία γύρω από έναν θρησκευτικό πυρήνα»²⁵⁹.

Για περαιτέρω σύσφιξη των πολιτισμικών σχέσεων των κρατών του OIC υπάρχει το Κέντρο Έρευνας για την Ισλαμική Ιστορία, Τέχνη και Πολιτισμό (IRCICA) με έδρα την Κωνσταντινούπολη, τέως Γενικός Γραμματέας του οποίου είναι ο Ιχσάνογλου.

Το 1981, υπό την αιγίδα του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκευσης, ιδρύθηκε η μόνιμη επιτροπή Οικονομικής και Εμπορικής Συνεργασίας (COMCEC) με χρηματοδότηση της Σαουδαραβικής οργάνωσης Rabitat²⁶⁰ που προωθεί το φονταμενταλιστικό Ισλάμ. Μαζί με την Μόνιμη Επιτροπή για Επιστημονική και Τεχνολογική Συνεργασία και την μόνιμη επιτροπή Συνεργασίας σε θέματα Πολιτισμού και Πληροφόρησης, στόχευαν στην εδραίωση της Σαρία ως πηγή νομοθεσίας για τα μουσουλμανικά κράτη και το ίδιο έτος, σε συνέδριο της Ισλαμικής Διάσκευσης, τα κράτη-μέλη συμφώνησαν στην προώθηση κοινών επενδυτικών

²⁵⁶ Για παράδειγμα: Καταστατικό, Κεφάλαιο 7^ο «Η Ισλαμική Σύνοδος Κορυφής θα λαμβάνει σκοπίμως αποφάσεις και θα παρέχει καθοδήγηση σε όλα τα θέματα σχετικά με την πραγματοποίηση των αντικειμενικών σκοπών όπως περιλαμβάνονται στο Καταστατικό και θα λαμβάνει υπόψη όλα τα ζητήματα ενδιαφέροντος για τα κράτη-μέλη και την Ummah» http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=53

²⁵⁷ http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=53 (Καταστατικό, Κεφάλαιο 1^ο, Παράγραφος 8).

²⁵⁸ http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=53 (Καταστατικό, Κεφάλαιο 6^ο, Άρθρο 11).

²⁵⁹ Όπως αναφέρεται στο άρθρο Örmeci, Ozan, «Turkey's Role in the Organization of Islamic Conference, JDP Government and the Greater Middle East Project» 29 May 2010, <http://en.caspianweekly.org/main-subjects/turkish-foreign-policy/1959-turkeys-role-in-the-organization-of-islamic-conference-jdp-government-and-the-greater-middle-east-project.html>

²⁶⁰ Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σελ. 115.

σχεδίων και συνεργασία στο εμπόριο και την βιομηχανία, τις μεταφορές και τηλεπικοινωνίες, την τεχνολογία, τον τουρισμό, την ενέργεια, τα χρηματοπιστωτικά ζητήματα, τα κοινωνικά θέματα, την υγεία και την πληροφόρηση, μεταξύ άλλων²⁶¹.

Στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος», ο Νταβούτογλου παρουσιάζει λεπτομερώς την στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσει η Τουρκία στις σχέσεις της με την Μέση Ανατολή, και αναφέρει τον εν λόγω Οργανισμό ως ένα από τα εργαλεία της εξωτερικής πολιτικής της. Γράφει πως «μετά την εξαφάνιση του Οθωμανικού κράτους, κεντρικής δύναμης ικανής να κινητοποιήσει νομίμως τον ισλαμικό κόσμο υιοθετώντας αντιαποικιακά κίνητρα, ο Ισλαμικός κόσμος, ο οποίος για πρώτη φορά επιδίωξε να αναπτύξει μία κοινή πολιτική στάση συνασπιζόμενος στους κόλπους μίας οργάνωσης, άρχισε να θεωρείται ως συνολικός γεωγραφικός χώρος των κρατών-μελών της Ισλαμικής Διάσκεψης»²⁶². Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς την σημασία που έχει ο Οργανισμός για την Τουρκία και τον Νταβούτογλου, ο οποίος τον θεωρεί υποκατάστατο του Χαλιφάτου, άρα ακόμη περισσότερη, σημειολογική, έστω, σημασία, έχει το γεγονός ότι μετά από μεγάλη προσπάθεια, το τουρκικό λόμπι έθεσε επικεφαλής του ΟΙC έναν Τούρκο²⁶³.

Όσον αφορά την Ισλαμική Διάσκεψη, παρά τις θρησκευτικές σημειολογίες και τις αναφορές σε ζητήματα που απασχολούν το σύνολο των αραβικών κρατών της Μέσης Ανατολής, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως έχει αποτύχει έως σήμερα να εναρμονίσει τις εξωτερικές πολιτικές των κρατών που την αποτελούν και πως, αναφορικά με την σχέση Ισλάμ και πολιτικής, το πρώτο γίνεται εργαλείο χειραγώγησης από την δεύτερη, χωρίς αυτό να σημαίνει πως βασιζόμενος στο θρησκευτικό δόγμα δεν μπορεί κανείς να αναλύσει ή να προβλέψει τις πολιτικές αυτές²⁶⁴.

²⁶¹ Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σελ. 115.

²⁶² Νταβούτογλου Αχμέτ *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 381..

²⁶³ Jenkins Gareth, «On the edge - The AKP shifts Turkey's political compass» στο *Jane's Intelligence Review*, Αύγουστος 2010.

²⁶⁴ Sheikh Naveed N., *The New Politics of Islam: Pan-Islamic Foreign Policy in a World of States*, RoutledgeCurzon, London, 2007, σελ. 139.

Επικοινωνία και Νέες Τεχνολογίες

Όπως και σε όλον τον πλανήτη, η δραστική εξέλιξη της τεχνολογίας της επικοινωνίας άλλαξε την υπάρχουσα κατάσταση και στην Μέση Ανατολή, με πολλές με πολλές έρευνες να υποστηρίζουν πως χρήση ηλεκτρονικών κοινωνικών δικτύων (social media) αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα προς την αραβική άνοιξη. Δεδομένου, μάλιστα, ότι ο Nye δίνει μεγάλη βαρύτητα στις επικοινωνίες ως μέθοδο εφαρμογής της ήπιας ισχύος, θα πρέπει να αναφερθούμε, συνοπτικά έστω, στον τομέα της επικοινωνίας, ώστε να γίνει κατανοητή η επιρροή που μπορεί να γίνει πιο άμεση και αποδοτική από την πλευρά της Τουρκίας μέσω της χρήσης θρησκευτικής ήπιας ισχύος.

Τα αραβικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αναπτύχθηκαν με αργούς ρυθμούς μετά την ανεξαρτησία των αραβικών χωρών. Το ραδιόφωνο αποτελεί ακόμη την κύρια πηγή ενημέρωσης του αραβικού κόσμου (ένας από τους λόγους είναι τα υψηλά επίπεδα αναλφαβητισμού), αλλά με την προσπάθεια εξάλειψής του, εμφανίστηκαν πολλές εφημερίδες σε διάφορες γλώσσες, αν και δεν φτάνουν πάντα τις επαρχιακές περιοχές²⁶⁵.

Στη συνέχεια η χρήση της τηλεόρασης εκτοξεύθηκε και βελτιώθηκε με την εισαγωγή δορυφορικών καναλιών που άλλαξαν το είδος της πληροφορίας που δεχόταν ο μέσος Άραβας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το AlJazeera, κανάλι που έχει επαινεθεί ακόμη και από την Χίλαρι Κλίντον ότι φέρνει στην επιφάνεια «αληθινές ειδήσεις»²⁶⁶ και σύμφωνα με πολλούς αναλυτές βοήθησε στο ξέσπασμα της «αραβικής άνοιξης»²⁶⁷. Από την άλλη πλευρά, το κανάλι έχει δεχθεί επιθέσεις από αραβικές κυβερνήσεις με την κατηγορία ότι απειλεί την κουλτούρα και ομογενοποίηση των Αράβων²⁶⁸. Μάλιστα, «τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του AlJazeera, οι άραβες κυβερνώντες τιμωρούσαν τον τηλεοπτικό σταθμό όταν διαφωνούσαν με την κάλυψη των ειδήσεών του. Αυτές οι «τιμωρίες» κυμαίνονταν

²⁶⁵ El Mustapha Lahlali, *Contemporary Arab Broadcast Media*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011, σελ. 155.

²⁶⁶ Άρθρο «Hillary Clinton Calls Al Jazeera 'Real News,' Criticizes U.S. Media», *The Huffington Post*, 03/03/2011 http://www.huffingtonpost.com/2011/03/03/hillary-clinton-calls-al-n_830890.html

²⁶⁷ Φιλιπούλη, Ελισάβετ, «Το Αλ-Τζαζίρα γκρεμίζει αυταρχικά καθεστώτα», Φεβρουάριος 2011 <http://www.aixmi.gr/index.php/al-jazeera-gremizei-aytarxika-kathestota/>

²⁶⁸ El Mustapha Lahlali, *Contemporary Arab Broadcast Media*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011, σελ. 156.

από την ανάκληση διπλωματών μέχρι τη διακοπή της παροχής ρεύματος στις μεγάλες πόλεις, ώστε να εμποδίζουν τους πολίτες να παρακολουθούν ένα ντοκιμαντέρ του ‘Αλ Τζαζίρα’»²⁶⁹. Το κανάλι έχει συνεισφέρει στη διάχυση της πληροφορίας στον αραβικό κόσμο, με αποτέλεσμα από το Μαρόκο έως το Ιράκ οι Άραβες να αυξάνουν και να μειώνουν το ενδιαφέρον τους για τα θέματα που παρουσιάζει με έναν ομοιόμορφο τρόπο. Ακόμη και από την σκοπιά της κατηγορίας ότι παρουσιάζει εκπομπές που έρχονται σε αντίθεση με παραδοσιακές κοινωνικές δομές και πολιτικές αρχές, το AlJazeera φέρνει όλους τους Άραβες αντιμέτωπους με κοινά διλήμματα και προοπτικές.

Από μία άλλη οπτική, σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός πως το κανάλι εκπέμπει και ελέγχεται από το Κατάρ, κράτος που προσπαθεί επίσης να αυξήσει την «ήπια» ισχύ του στην Μέση Ανατολή²⁷⁰ και μπορεί να αλλάζει πολιτικές ανάλογα με τα συμφέροντα του κράτους αυτού. Επιπλέον, υπήρξαν κατηγορίες πως ο τέως Διευθύνων Σύμβουλος του καναλιού ασπάζεται την ριζοσπαστική ισλαμιστική ιδεολογία²⁷¹ αλλά από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τα Wikileaks, ο Wadah Khanfar υπέκυπτε σε πιέσεις Αμερικανών πρεσβευτών όσον αφορά την παρουσίαση του πολέμου στο Ιράκ²⁷². Όταν αποσύρθηκε, αντικαταστάθηκε από μέλος της Βασιλικής οικογένειας του Κατάρ²⁷³.

Άλλα παναραβικά μέσα επικοινωνίας που εμφανίστηκαν μετά την εισβολή στο Ιράκ για να ανταγωνιστούν το AlJazeera είναι το AlHurra και το Radio Sawa (Αμερικανικής προέλευσης) και το AlArabiya, που χρηματοδοτείται από την Σαουδική Αραβία. Στοιχείο που έχει άμεση σχέση με την εργασία και την προσπάθεια διείσδυσης της Τουρκίας στην περιοχή αποτελεί το γεγονός ότι το τουρκικό κρατικό κανάλι ξεκίνησε την αναμετάδοση αραβικής έκδοσης με σκοπό Άραβες και Τούρκοι να «γνωριστούν καλύτερα»²⁷⁴.

²⁶⁹ Φιλιππούλη Ελισάβετ, «Το Αλ-Τζαζίρα γκρεμίζει αυταρχικά καθεστώτα», Φεβρουάριος 2011 <http://www.aixmi.gr/index.php/al-jazeera-gremizei-aytarxika-kathestota/>

²⁷⁰ Rubin Lawrence *Typology of Soft Powers in the Middle East*, Working Paper No. 5, Dubai Initiative, December 2010.

²⁷¹ Ferjani, Riadh «Religion and Television in the Arab World» στο *Middle East Journal of Culture and Communication*, τόμ. 3, τεύχ. 1, 2010, σελ. 82–100.

²⁷² «After Disclosures by WikiLeaks, Al Jazeera Replaces Its Top News Director» εφημ. *The New York Times*, 20 Σεπτεμβρίου 2012.

²⁷³ Άρθρο «Al-Jazeera boss Wadah Khanfar steps down to be replaced by Qatari royal», εφημ. *The Guardian*, 20 Σεπτεμβρίου 2012.

²⁷⁴ Άρθρο «Turkey's broadcasting agency launches Arabic channel», εφημ. *Hurriyet Daily News*, 4 Μαΐου 2010.

Η θρησκεία εμφανίζεται ιδιαίτερα στην τηλεόραση στην Μέση Ανατολή. Εκτός από το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές εκπομπές θρησκευτικού περιεχομένου (όπως η εκπομπή «Σαρία και Ζωή») στο AlJazeera, ένα άρθρο με τίτλο «Religion and Television in the Arab World» παραθέτει, μεταξύ άλλων, τον διάλογο μεταξύ ενός αριστεριστή δημοσιογράφου και ενός αξιωματούχου της Χεζμπολά, στον οποίο ο δεύτερος χρησιμοποιεί το Ισλάμ ως εργαλείο «μετάθεσης του επίγειου διαλόγου σε επουράνιο», υποστηρίζοντας πως δισεκατομμύρια τηλεθεατές του αραβικού κόσμου κάνουν ακριβώς αυτό²⁷⁵. Όσον αφορά το θέμα συζήτησης, πρόκειται για το Παλαιστινιακό (βλ. παρακάτω).

Στα ίδια επίπεδα, σε άλλο άρθρο αναφέρεται ο Σεΐχης Qaradawi, ιδιαίτερα δημοφιλής στον Αραβικό κόσμο να μιλάει μονολιθικά για τους «Εβραίους» ως εχθρούς σχετικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα, γεγονός που μετατρέπει μία εθνοτική σύγκρουση σε σύγκρουση μεταξύ θρησκειών, «μία οπτική δημοφιλή όχι μόνο στην Παλαιστίνη αλλά σε όλον τον Αραβικό και Μουσουλμανικό κόσμο»²⁷⁶.

Η χρήση των νέων τεχνολογιών και μέσων κοινωνικής δικτύωσης λαμβάνει αυξανόμενες διαστάσεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, ειδικά ανάμεσα στους νέους. Παγκόσμια έρευνα σχετικά με την χρήση του Διαδικτύου δείχνει πως η εισχώρηση του διαδικτύου στις αραβικές κοινωνίες είναι μεγαλύτερα από άλλες περιοχές του πλανήτη (31,7 % στην Μέση Ανατολή έναντι 30,2 παγκόσμιος μέσος όρος) αλλά η συνολική χρήση του διαδικτύου στην περιοχή αποτελεί πολύ μικρό ποσοστό σε παγκόσμια κλίμακα (μόναχα 3,3%)²⁷⁷.

Παρόλα αυτά, γίνεται σήμερα λόγος για τον ρόλο που έχει διαδραματίσει το διαδίκτυο για τον ξεσηκωμό της αραβικής άνοιξης, όσον αφορά την οργάνωση των εξεγερμένων αλλά και την κινητοποίηση αυτών. Ο Wael Ghonim, υπάλληλος της Google στην Μέση Ανατολή, φυλακίστηκε πριν την κατάρρευση του καθεστώτος Μουμπάρακ επειδή είχε δημιουργήσει στο facebook μία σελίδα συμπαράστασης για τον νέο από την Αλεξάνδρεια που δολοφονήθηκε από δυνάμεις ασφαλείας γιατί σύμφωνα με πληροφορίες δημοσιοποιούσε βίντεο χαρακτηριστικά της κατάστασης

²⁷⁵ Ferjani Riadh «Religion and Television in the Arab World: Towards a Communication Studies Approach», *Middle East Journal of Culture and Communication*, Τεύχ. 3, 2010, σελ. 82–100.

²⁷⁶ Schleifer Abdallah, «Media and Religion in the Arab-Islamic World» (ομιλία), Arab Media & Society, Φεβρουάριος 2007

<http://www.fpri.org/enotes/20061011.middleeast.schleifer.mediareligionarabislamicworld.html>

²⁷⁷ <http://www.internetworldstats.com/stats5.htm>

στην πατρίδα του²⁷⁸. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε την «σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι» και οδήγησε στον ξεσηκωμό των Αιγυπτίων. Η δημοσιογράφος Ελισάβετ Φιλίππουλη γράφει πως «Οι Τυνήσιοι κατάφεραν να αξιοποιήσουν τη διαφορετική δυναμική του Facebook, στο οποίο δεν υπήρξε λογοκρισία κατά την διάρκεια των ταραχών. Με αυτόν τον τρόπο, μπόρεσαν να μεταδώσουν τα γεγονότα στον υπόλοιπο κόσμο, «ανεβάζοντας» βίντεο από τις ταραχές, στο Youtube και το Dailymotion. Καθώς τα επεισόδια εξαπλώνονταν από την Σίντι Μπουζίντ σε άλλες πόλεις, οι Τυνήσιοι κατέγραφαν τα γεγονότα μέσα στο Facebook και άλλοι χρήστες, που παρακολουθούσαν τις διαδηλώσεις να παίρνουν διαστάσεις σε όλη την χώρα, έβγαιναν και αυτοί στους δρόμους»²⁷⁹.

Γεγονός παραμένει πως το σημαντικότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τα αραβικά μέσα και παρουσιάζεται πιο συχνά στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι το Παλαιστινιακό ζήτημα. Έρευνα του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ καταλήγει στο συμπέρασμα πως οι χρήστες του διαδικτύου και των νέων τεχνολογιών που προέρχονται από κράτη της Μέσης Ανατολής ασχολούνται κυρίως με θέματα εσωτερικής πολιτικής αλλά το Παλαιστινιακό είναι το ζήτημα που ενώνει τον διαδικτυακό δημόσιο χώρο.²⁸⁰

Αραβική «κοινή γνώμη»

Σύμφωνα με τον Nye, η σημασία της ήπιας ισχύος σήμερα έγκειται στο γεγονός πως στο λεξιλόγιο των πολιτικών και αναλυτών έχει ενταχθεί ο όρος «διεθνής κοινή γνώμη». Σύμφωνα με τα προηγούμενα, οι νέες τεχνολογίες και κοινωνικά δίκτυα έχουν διαμορφώσει (ή προσπαθούν, έστω) μία αραβική κοινή γνώμη για τα διεθνή γεγονότα. Για τους λόγους της εργασίας, χρειάζεται μία μικρή έστω αναφορά στον αραβικό «δημόσιο» χώρο και κατά πόσο μπορεί να επηρεάσει την πολιτική, και μάλιστα την εξωτερική, ώστε να καταλήξει κανείς έπειτα σε συμπεράσματα για την επιρροή της Τουρκίας.

²⁷⁸ Βλ. Michael Jansen, Networking Democracy, 11 Μαρτίου 2011 <http://gulftoday.ae/portal/34ee126e-4863-485b-803b-aa3e1578921b.aspx> και "We Are All Khaled Said": Will the Revolution Come to Egypt?, 22 Ιανουαρίου 2011 <http://www.thedailybeast.com/articles/2011/01/22/we-are-all-khaled-said-will-the-revolution-come-to-egypt.html>

²⁷⁹ Φιλίππουλη Ελισάβετ, «Facebook και Twitter γκρέμισαν τον Μπεν Αλί», Ιανουάριος 2011. <http://www.aixmi.gr/index.php/facebook-twitter-gremisan-ben-ali/>

²⁸⁰ Etling et al, «Mapping the Arabic blogosphere: politics and dissent online», *New Media & Society*, τόμ. 12, τεύχ. 8, 2010, σελ. 1225-1243.

Σύμφωνα με τον Καθηγητή του Πανεπιστημίου St. Andrews, Raymond Hinnebusch, η αραβική κοινή γνώμη ελάχιστα άμεσο ρόλο διαδραματίζει στην πολιτική. Είναι ελάχιστα πληροφορημένη (εκτός των νέων που χρησιμοποιούν νέες τεχνολογίες) και διχασμένη σε κοινωνικό επίπεδο, ώστε να χειραγωγείται εύκολα όσον αφορά θέματα εξωτερικής πολιτικής²⁸¹. Επίσης, η εξάρτηση μεταξύ των κρατών σε οικονομικό επίπεδο, εξαγοράζει πολλές φορές τις συνειδήσεις των πολιτών, ενώ η εξωτερική υποστήριξη εξασφαλίζει την ικανότητα των ηγετών να παρακάμπτουν την κοινή γνώμη της χώρας τους²⁸². Τέλος, όπως συμβαίνει παντού στον κόσμο, οι ηγέτες μπορούν να διαμορφώνουν εκ νέου την κοινή γνώμη, να την αποπροσανατολίζουν από κάποια ζητήματα και να εστιάζουν την προσοχή της σε άλλα²⁸³.

Με έμμεσο τρόπο, η κοινή γνώμη μπορεί πολλές φορές, ακόμη και σε αυταρχικά καθεστώτα, να επηρεάσει την εξωτερική πολιτική, όταν χρησιμοποιείται για εσωτερική κατανάλωση: «Όταν το κοινό ενθουσιαστεί και ενωθεί εν όψει μίας κρίσης με το Ισραήλ ή την Δύση, μπορεί να παίζει ρόλο στην διαμόρφωση αποφάσεων που οι ελίτ δεν θα μπορούσαν να λάβουν. Έτσι, ο Σαντάτ αντιμετώπισε έντονη δημόσια απογοήτευση στην περίπτωση «όχι πόλεμος-όχι ειρήνη» στις αρχές της δεκαετίας του '70, καθιστώντας έναν επικίνδυνο πόλεμο προτιμότερο από το να μην κάνει τίποτα»²⁸⁴.

Συμπερασματικά, θα έλεγε κανείς πως η κοινή γνώμη στην Μέση Ανατολή λειτουργεί (ακόμη και μετά την αραβική άνοιξη, που ακόμη βρίσκεται σε εξέλιξη) σε υποβαθμισμένο ρόλο όσον αφορά τον ρόλο της στην Δύση, αναφορικά με την πληροφόρηση που μπορεί να λάβει ο κοινός Άραβας που δεν έχει ελεύθερη πρόσβαση στο διαδίκτυο.

²⁸¹ Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003, σελ. 94-95.

²⁸² Ο.π., σελ. 95.

²⁸³ Ο.π., σελ. 95.

²⁸⁴ Ο.π., σελ. 96.

Το Παλαιστινιακό ζήτημα

Η διαμάχη Ισραήλ – Παλαιστίνης αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, το σημαντικότερο συνδετικό στοιχείο των κρατών της Μέσης Ανατολής και περιλαμβάνει εδαφικά ζητήματα σε συνδυασμό με θρησκευτικά και πολιτισμικά, όπως το ποιος ελέγχει θρησκευτικά κέντρα ύψιστης σημασίας για τον Εβραϊσμό και το Ισλάμ. Όπως γράφει ο Νταβούτογλου, «Όταν πρόκειται για τα Ιεροσόλυμα, τα βρισκόμενα στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων μέρη παύουν να είναι οι εκπρόσωποι δύο πολιτικών υποκειμένων και αποκτούν τα χαρακτηριστικά των εκπροσώπων των τριών μεγάλων διαδομένων στα πέρατα του κόσμου [μονοθεϊστικών] θρησκειών»²⁸⁵.

Ο Bassam Tibi, ειδικός σε θέματα ισλαμικού φονταμενταλισμού γράφει πως η διαμάχη για την Ιερή Γη γίνεται γενικώς αντιληπτή ως μία πολιτική διαμάχη που μπορεί να λυθεί ορθολογικά μέσω διαπραγματεύσεων και διαμεσολάβηση τρίτων μερών, όμως η αλήθεια είναι πιο περίπλοκη. Ισχυρίζεται πως η πολιτική σύγκρουση λαμβάνει θρησκευτικούς όρους με τρόπο που κάνει τα ζητήματα μη διαπραγματεύσιμα και δεν αφήνει χώρο για ορθολογική και συμβιβαστική λύση.²⁸⁶ Το ζήτημα της Παλαιστίνης ίσως είναι το μοναδικό που ενώνει, αντί να χωρίζει, Σουνίτες και Σίιτες, καθώς η σύγκρουση που προκλήθηκε από την Σιιτική Χεζμπολά έγινε αντιληπτή από τους Αδελφούς Μουσουλμάνους ως «κατ'επέκταση δική τους νίκη»²⁸⁷.

Οι Barry Buzan and Ole Woever, οι οποίοι βλέπουν την Μέση Ανατολή ως μία περιφέρεια ασφαλείας, υποστηρίζουν πως δεν θα έβλεπαν αυτήν την συνοχή με τόσες συγκρούσεις μεταξύ Αράβων και Μουσουλμάνων, εάν δεν υπήρχαν τα συνδετικά στοιχεία του Αραβισμού και του Ισλάμ και η επικέντρωσή τους κατά του Ισραήλ: «η Αραβο-Ισραηλινή σύγκρουση βοήθησε στην γνωστή ακολουθία σημαντικών πολέμων (1948–9, 1956, 1967, 1969–70, 1973, 1982) καθώς και σε αμέτρητες στρατιωτικές επιχειρήσεις εντός και γύρω από το Ισραήλ»²⁸⁸. Και συνεχίζουν: «αυτό το υποσύστημα περιλαμβάνει κυρίως το Ισραήλ και τους άμεσους

²⁸⁵ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 31, 494.

²⁸⁶ Tibi Bassam «Religious Extremisms or Religionization of Politics?» στο Frisch – Inbar, «*Radical Islam and International Security*», Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη 2008, σελ. 11-12.

²⁸⁷ Ό.π..

²⁸⁸ Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), «*Regions and Powers: The Structure of International Security*», Cambridge University Press, Cambridge, 2003, σελ. 190.

γείτονές του και πρόκειται για ένα μίγμα κρατών (Αίγυπτος, Συρία, Λίβανος, Ιορδανία) και μη κρατικών δρώντων (ΟΑΠ, Χαμάς, Χεζμπολά). Αρκετές άλλες χώρες έχουν άμεσα διατεθεί κατά του Ισραήλ με σημαντικούς τρόπους (Ιράκ, Ιράν, Σαουδική Αραβία, Κουβέιτ, Λιβύη, Τυνησία), παρέχοντας ρητορική, οικονομική και μερικές φορές στρατιωτική ενίσχυση. Σχεδόν όλες οι Αραβικές χώρες έχουν συμμετάσχει, εάν όχι μόνο ρητορικά, και οι συνέπειες των πολέμων είχαν σημαντική επίδραση στις ενδο-αραβικές πολιτικές, ειδικά όσον αφορά τις προσπάθειες της Αιγύπτου για ηγεσία του αραβικού κόσμου και οι ακόλουθες ευκαιρίες της Σαουδικής Αραβίας, του Ιράκ και άλλων για να αναλάβουν αυτόν τον ρόλο»²⁸⁹.

Η χρήση των θρησκευτικών συμβόλων και συμβολισμών στην διαμάχη για την Παλαιστίνη περιγράφεται στο βιβλίο για την Ιερουσαλήμ και τον ρόλο της στην ισλαμική αλληλεγγύη. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, αν και τρεις θρησκείες εμφανίστηκαν στην περιοχή, μόνο το Ισλάμ και ο Ιουδαϊσμός την διεκδικούν ως δική τους θεολογικά. Παρόλο που και ο Ιουδαϊσμός χρησιμοποιεί τα θρησκευτικά σύμβολα για πολιτικούς λόγους, ο συγγραφέας υποστηρίζει πως η ήττα των Αράβων το '67 προκαλεί μεγαλύτερη επιμονή εκ μέρους τους για ακόμη λόγους: την χρήση του «στρατηγικού βάθους» του δισεκατομμυρίου Μουσουλμάνων ανά τον κόσμο, καθώς και το γεγονός ότι ο διαχωρισμός θρησκείας – κράτους δεν έχει επιτύχει ακόμη στην μουσουλμανική κοινωνία²⁹⁰.

Υποστηρίζει επίσης ότι η κρίση που διέπει σήμερα την Μουσουλμανική κοινωνία, προκαλώντας ενδοκοινοτικό διάλογο περί ισλαμικής μεταρρύθμισης, οδηγεί σε υπερεκτεταμένη χρήση συμβόλων ταυτότητας φυλετικών, γλωσσολογικών και θρησκευτικών δεσμών για την επίτευξη πολιτικών σκοπών²⁹¹. Ως παράδειγμα, δίνει την ιεροποίηση του τεμένους Αλ-Ακσά της Ιερουσαλήμ που προκαλεί αυξανόμενη συρροή πιστών για προσκύνημα, παρόλο που τα ιερά μνημεία των Μουσουλμάνων βρίσκονται στην Μέκκα: οι Μουσουλμανικές μάζες που επισκέπτονται το Αλ-Ακσά κατά την περίοδο του Ραμαζανιού [...] το κάνουν ξεκάθαρα ως «πολιτικό καθήκον» και όχι από θρησκευτική πίστη στην δύναμη της προσευχής στο τέμενος Αλ-Ακσά»²⁹².

²⁸⁹ Ο.π., σελ. 191.

²⁹⁰ Reiter Yitzhak *Jerusalem and Its Role in Islamic Solidarity*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 151.

²⁹¹ Ο.π., σελ. 152.

²⁹² Ο.π. σελ. 154.

Συμπεράσματα

Το κεφάλαιο της Μέσης Ανατολής κρίθηκε αναγκαίο για τον σκοπό της εργασίας, διότι πρόκειται για το πεδίο «δράσης» της Τουρκίας και της άσκησης της «ήπιας ισχύος μέσω της θρησκείας» που ερευνάται στην εργασία.

Η Μέση Ανατολή μοιράζεται ορισμένα κοινά στοιχεία (με έμφαση στην θρησκεία) που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνία και πολιτική των κρατών της περιοχής. Το πανταχού παρών Ισλάμ αποτελεί επομένως ένα ικανό και αναγκαίο εργαλείο χειρισμού της Μέσης Ανατολής από την Τουρκία, ώστε να επιτύχει τους στόχους του Νέο-Οθωμανισμού, όπως περιγράφει στο βιβλίο του ο Αχμέτ Νταβούτογλου. Πέρα όμως από την γλώσσα, τις φυλετικές και θρησκευτικές ομοιότητες, η περιοχή χαρακτηρίζεται από έναν παραπαίων εθνικισμό που ίσως να μην έχει πλέον την δύναμη να κινητοποιήσει τις μάζες όπως στις δεκαετίες του '50, μπορεί όμως να ισχυριστεί κανείς πως τα αραβικά κράτη διατυπώνουν κατά καιρούς διαφορετικά συμφέροντα και φιλοδοξίες, γεγονός που τα καθιστά πολλές φορές φανατικούς εχθρούς που συνεργάζονται με τους «απίστους».

Παρ' όλα αυτά, το Παλαιστινιακό ζήτημα είναι κοινός τόπος για τους Άραβες (και όχι μόνο) μουσουλμάνους. Όποιος μιλάει εναντίον του Ισραήλ, κερδίζει άμεσα την συμπάθεια των συναισθηματικών, αυτών, λαών, γεγονός που όπως θα γίνει φανερό στην επόμενη ενότητα, εκμεταλλεύτηκε ιδιαίτερος το ΑΚΡ. Προσπάθησε επίσης και κατάφερε να τοποθετήσει έναν Τούρκο υπήκοο ως επικεφαλής της Ισλαμικής Διάσκεψης, ενός πολιτικού εργαλείου με θρησκευτικές προεκτάσεις που προωθεί τους αραβικούς σκοπούς, υπακούοντας, όπως αναφέρεται στο καταστατικό του, στις αρχές του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών.

Η κοινωνική πραγματικότητα αποτελεί μία άλλη σημαντική παράμετρο της εργασίας, με την έννοια ότι, αν και προσπαθεί η εργασία να αναδείξει τον ρόλο και τις επιδράσεις της θρησκείας στην εξωτερική πολιτική, ο Nye γράφει στο έργο του για την αξία της ήπιας ισχύος, σήμερα, την εποχή που μιλούν όλοι για «διεθνή κοινή γνώμη». Η φράση αυτή είναι ιδιαίτερος σημαντική, γιατί στα συμπεράσματα θα φανεί εάν η κοινή γνώμη των αραβικών κρατών μπορεί να επηρεάσει τις εξελίξεις.

Επίσης, οι Μεγάλες Δυνάμεις κάθε εποχής, από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έπειτα, αναμείχθηκαν κατά κάποιον τρόπο στην περιοχή για λόγους εμπορικούς και οικονομικούς. Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο Κεμάλ Ατατούρκ απομάκρυνε την Τουρκία από την περιοχή, οδηγώντας στην λήθη τους δεσμούς των Αράβων με την πρώην αυτοκρατορία.

Η Τουρκία όμως δεν έπαψε να είναι ένα κράτος Μουσουλμάνων και σήμερα οδηγείται όλο και πιο κοντά στον Ισλαμισμό. Η καταπίεση της θρησκείας και ο εξοστρακισμός της από την δημόσια σφαίρα φαίνεται πως έπαψε να ισχύει από το 2002 και έπειτα. Χωρίς να υπονοείται πως το Ισλάμ δεν εμφανίστηκε ποτέ στο παρελθόν του τουρκικού κράτους, όποτε αυτό συνέβη, οδήγησε στην παρέμβαση του τουρκικού βαθυκράτους. Η κατάσταση σήμερα είναι εντελώς διαφορετική, με Στρατηγούς να οδηγούνται στην φυλακή και στην Δικαιοσύνη, γεγονός που υποβαθμίζει τον κοσμικό χαρακτήρα της Τουρκίας και την κάνει να μοιάζει (εκ πρώτης όψεως, τουλάχιστον) περισσότερο με τα κράτη της Μέσης Ανατολής.

Στην επόμενη ενότητα, αυτήν της περιπτωσιολογικής μελέτης, θα γίνει αναφορά σε ιστορικά στοιχεία που αναδεικνύουν τον ρόλο του Ισλάμ στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, ως εισαγωγή στην ειδική περίπτωση του ΑΚΡ.

Λόγοι Μεταστροφής της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας περιλαμβάνει διάφορους λόγους για τους οποίους η τουρκική εξωτερική πολιτική παρουσιάζει αυτήν την μεταστροφή που παρατηρείται από το 2002, μετά την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία. Εφόσον η θρησκεία αντιμετωπίζεται στην εργασία ως εργαλείο εξωτερικής πολιτικής με σκοπιμότητες εθνικού συμφέροντος, θα γίνει μία σύντομη αναφορά στις αιτίες και τους λόγους της χρήσης της σήμερα.

Η μεταστροφή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής μπορεί να αποδοθεί και στα τρία επίπεδα ανάλυσης των διεθνών σχέσεων.

1. Συστημικό Επίπεδο: Γεωπολιτική

Όσον αφορά το συστημικό επίπεδο, οι αλλαγές στην παγκόσμια ισορροπία ισχύος μετά τον Ψυχρό Πόλεμο επέτρεψαν στην Τουρκία να αναζητήσει νέες οδούς για την εξωτερική πολιτική της.

Σύμφωνα με τον Φίλιπ Ρόμπινς, αμέσως μετά την κατάρρευση του διπολισμού «η ανάδειξη των Ηνωμένων Πολιτειών ως μοναδικής υπερδύναμης είχε μια αξιοπρόσεκτε επίδραση στην Άγκυρα, στην οποία ο σεβασμός στη δύναμη είναι απεριόριστος. Η επίδραση αυτή υπήρξε αποφασιστικότερη μέσα σ' ένα πολυμερές πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο η Άγκυρα όφειλε να κατανοεί τους συμβιβασμούς που έπρεπε να γίνουν για να διατηρηθούν και να αναζωογονηθούν οι μεγάλοι θεσμοί του Δυτικού κόσμου»²⁹³. Ο σεβασμός αυτός οδήγησε στην αποφυγή ανάμειξης σε περιφερειακές κρίσεις: «Οι αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών βοήθησαν την Τουρκία να προσδιορίσει την εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ ως διεθνή και όχι απλώς ως περιφερειακή κρίση. Οι ενέργειες της Άγκυρας διοχετεύθηκαν, κατά συνέπεια, σε μια κατεύθυνση διεθνούς αλληλεγγύης και δεν προσδιορίστηκαν από την επιλογή της αδιαφορίας, η οποία χαρακτήριζε τον τρόπο που προσέγγιζε τις ενδομεσοανατολικές διενέξεις».

²⁹³ Ρόμπινς Φίλιπ, *Στρατός και Διπλωματία: Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004, σελ. 431.

Ειδικά για την περιοχή της Μέσης Ανατολής, ο Νταβούτογλου γράφει πως κατά τον Ψυχρό Πόλεμο, τα χαρακτηριστικά της περιοχής ήταν: «1. Η γεωπολιτισμική πόλωση ιδεολογικού χαρακτήρα, 2. Η γεωοικονομική δόμηση βασισμένη στο πετρέλαιο, 3. Η γεωπολιτική διαίρεση άξονα, που αντικατοπτρίζει τον παγκόσμιο στρατηγικό ανταγωνισμό και 4. Στο ενδοπεριφερειακό/πολιτικό πεδίο σύγκρουσης που προέκυψε από την ίδρυση του Ισραήλ»²⁹⁴.

Όμως κατά την δεκαετία του '90, «η εξάλειψη της ψυχροπολεμικής ισορροπίας που βασιζόταν στη διπολική δομή δημιούργησε ευρύτατα πεδία γεωπολιτικού και γεωοικονομικού κενού στα περάσματα και στις οδούς σύνδεσης Βορρά-Νότου της περιμέτρου (Rimland) που εκτείνεται από την Ανατολή προς τη Δύση. Η επαναφορά στο προσκήνιο της γεωπολιτικής κατά την μεταψυχροπολεμική περίοδο με αυξανόμενο ενδιαφέρον σχετίζεται άμεσα με αυτά τα εμφανισθέντα πεδία στρατηγικού κενού»²⁹⁵.

Έτσι, μετά την διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, «η ιδεολογικού χαρακτήρα πόλωση άρχισε να αφήνει την θέση της σε μία πόλωση που κινείται γύρω από τον άξονα της θρησκείας και του πολιτισμού, κάτι που είχε οδηγήσει και στον αρχικό προσδιορισμό της περιοχής. Ο τρόπος προσέγγισης των δυτικών θεωρητικών και των πολιτικών κύκλων, που κορυφώθηκε ξεκινώντας κυρίως μετά την Ιρανική επανάσταση και επιταχυνόμενος με τον Πόλεμο του Κόλπου, ο οποίος μπορεί να διατυπωθεί και ως η σύγκρουση των πολιτισμών, έφερε στο προσκήνιο την υπόθεση ότι η περιοχή συνιστά πεδίο θρησκευτικής και πολιτισμικής πόλωσης που παράγει και στρατηγικά αποτελέσματα»²⁹⁶. Στο σημείο αυτό, όπως και σε πολλά άλλα του βιβλίου του Νταβούτογλου, παρατηρείται η σημασία που δίνει στον πολιτισμό και την θρησκεία όσον αφορά την γεωγραφική περιοχή, επομένως δικαιολογείται η χρήση της θρησκείας ως «διαβατήριο» για την ηγεμόνευση ή άντληση πλούτου από την περιφέρεια αυτή.

Η αλλαγή στάσης της Τουρκίας ερμηνεύεται ως στροφή από την Δύση στην Ανατολή και αναλυτές ασχολούνται με το κατά πόσο αυτή η μεταστροφή είναι μόνιμη ή αναστρέψιμη²⁹⁷. Ο Efraim Inbar γράφει πως οι εξελίξεις στην Τουρκία και η

²⁹⁴ Νταβούτογλου, Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 218.

²⁹⁵ Ο.π., σελ. 189.

²⁹⁶ Ο.π., σελ. 219.

²⁹⁷ Βλ. άρθρο του Cagaptay, Soner «Is Turkey leaving the West?» *Foreign Affairs*, 26/10/2009 και άρθρο «Tensions Between Turkey and the West Increase», εφημ. *New York Times*, 27/10/2009

απομάκρυνσή της από το Ισραήλ έχουν περιφερειακές²⁹⁸ και διεθνείς επιπτώσεις²⁹⁹ και εξηγεί την μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής πρώτα με βάση τις αλλαγές στο διεθνές σύστημα και δεύτερον την ιδεολογία του Νταβούτογλου. Σύμφωνα με τον Ισραηλινό Καθηγητή, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου εκδίωξε παλαιούς φόβους της Τουρκίας: απομακρύνθηκε η απειλή του πολέμου με την Ελλάδα, η Συρία σταμάτησε μετά από απειλή χρήσης βίας της Άγκυρας να υποστηρίζει το PKK και να έχει αξιώσεις στην Αλεξανδρέττα, η Κύπρος «πείστηκε» να μην εγκαταστήσει πυραύλους S-300 στο έδαφός της, ενώ ο Σαντάμ εξολοθρεύτηκε από τις ΗΠΑ το 2003. Έτσι, «η ανάγκη στρατηγικής υποστήριξης από το Ισραήλ και την Δύση μειώθηκε».³⁰⁰

Η στρατηγική σχέση με το Ισραήλ βρίσκεται στο επίκεντρο της μεταστροφής της Τουρκίας. Σύμφωνα με άλλον Ισραηλινό Καθηγητή, τον Dror Zeevi, η αντίληψη της Τουρκίας περί απειλής άλλαξε μετά τον Ψυχρό Πόλεμο. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της σε Καύκασο και Κεντρική Ασία ανέδειξαν τον ρόλο της ως σημαντική στρατιωτική δύναμη στην περιοχή. Όπως και ο Inbar, ο Zeevi γράφει πως η παράδοση του Οτσαλάν από την Συρία και η εγκατάλειψη αξιώσεων στην Αλεξανδρέττα εξάλειψε την απειλή από τον Νότο και η εισβολή στο Ιράκ το 2003 εξαφάνισε τον ικανό Ιρακινό στρατό και οδήγησε σε μείωση της στρατιωτικής της δύναμης στην νοτιοανατολική περιοχή της. Έτσι, η σχέση της με το Ισραήλ που βασιζόταν κυρίως σε στρατιωτική και σε επίπεδο πληροφόρησης συμμαχία, δεν φαινόταν πλέον πολύ αναγκαία³⁰¹.

Επίσης, ο ανωτέρω Καθηγητής αναφέρει συγκεκριμένα επεισόδια που διατάραζαν τις σχέσεις Τουρκίας – Ισραήλ, όπως την αίσθηση προδοσίας από την τουρκική πλευρά όταν ο Πρωθυπουργός Ολμέρτ δεν ενημέρωσε τον ομόλογό του ότι ετοιμαζόταν να εισβάλει στην Γάζα, εν μέσω τουρκικής διαμεσολάβησης με την Συρία, την ίδια την εισβολή στην Γάζα κατά την επιχείρηση Cast Led και την πολύ εχθρική κάλυψη από τα τουρκικά Μέσα Ενημέρωσης και τέλος το επεισόδιο με τον στολίσκο Mavi Marmara που περιελάμβανε Τούρκους πολίτες.³⁰²

²⁹⁸ Inbar, Efraim «Israeli–Turkish Tensions and Beyond» *Israel Journal of Foreign Affairs* τόμ. IV, τεύχ. 1, 2010.

²⁹⁹ Inbar Efraim «Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications» στο *Elsevier*, 2010.

³⁰⁰ Inbar Efraim, «Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications», *Elsevier*, 2010, σελ. 140.

³⁰¹ Zeevi Dror, «Turkey and the Arab Spring» στο *Sharqiyya*, The Arab Spring – Special Issue, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies and Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI), Φθινόπωρο 2011.

³⁰² Ο.π., σελ. 32.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας είναι η σχέση της με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με τους Öniş και Yılmaz, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο χωρίζεται σε τρεις περιόδους: η πρώτη, καλύπτει την περίοδο αμέσως μετά την λήξη του Ψυχρού Πολέμου έως το 2001, η δεύτερη την περίοδο υπό την Κυβέρνηση του AKP από το 2002 έως το 2005, και η τρίτη, καλύπτει τα έτη από το 2006 έως σήμερα.³⁰³ Όσον αφορά την περίοδο 2002 – 2005, οι συγγραφείς υποστηρίζουν πως η Κυβέρνηση AKP έκανε σοβαρές προσπάθειες υπέρ της εισδοχής στην Ευρωπαϊκή Ένωση ενώ, μετά το 2005, άλλαξε κατεύθυνση και ξεκίνησε προσπάθειες προσέγγισης της Ευρασίας, περιοχής πολύ σημαντικής για την διεθνή πολιτική σκακιέρα, όπως παραπέμπουν στον Μπρεζίνσκι. Έτσι, οι συγγραφείς υποστηρίζουν πως η Τουρκία έχει χαράξει πλέον μία «χαλαρή» πορεία προς την Ευρώπη και μία ήπια προσέγγιση προς την Ανατολή και Ευρασία.

Ο Heinz Kramer υποστηρίζει πως εξωτερικοί και εσωτερικοί παράγοντες έχουν οδηγήσει στην σημερινή κατάσταση. Αναφέρει κυρίως τον Νταβούτογλου ως τον σχεδιαστή της εξωτερικής πολιτικής, η οποία διακατέχεται από έναν «οραματικό πραγματισμό» και όχι ιδεαλισμό³⁰⁴. Σε διεθνές επίπεδο, ο Kramer επίσης αναφέρει την Ευρωπαϊκή Ένωση που αδυνατεί να συνεχίσει ομαλά και με θετικό κλίμα τις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία, και την Αμερική, η οποία θα μπορούσε να είχε αποτρέψει τις σημερινές εξελίξεις, εάν την υποστήριζε περισσότερο στο εσωτερικό θέμα ασφάλειας και στην σχέση της με το Ιράκ³⁰⁵.

Σύμφωνα με τον Nicholas Danforth, η εξωτερική πολιτική της Άγκυρας είναι αντανάκλαση πραγματισμού και υπολογισμού συμφερόντων. Έτσι, η παραίτηση της Συρίας από την υποστήριξη του PKK, η παραίτηση του Ιράν από την προσπάθεια εξαγωγής της ισλαμικής επανάστασης και η «απόρριψη» από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης απέναντι στην Τουρκία, οδήγησαν την τελευταία στην σημερινή εξωτερική πολιτική³⁰⁶.

Σε αναφορά του Ιδρύματος Carnegie διαβάζει κανείς πως η Τουρκία προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το κενό της ισχύος στην Μέση Ανατολή μετά την

³⁰³ Öniş Ziya & Yılmaz Şuhnaz «Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era», *Turkish Studies*, τόμ. 10, τεύχ. 1, 2009.

³⁰⁴ Kramer Heinz, «AKP's "New" Foreign Policy Between Vision and Pragmatism» SWP Berlin, 2010, σελ. 8.

³⁰⁵ Ο.π., σελ. 35.

³⁰⁶ Danforth Nicholas, «Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP» στο *Turkish Policy Quarterly*, τόμ. 7, τεύχ. 3, σελ. 83-95, 2008.

εισβολή στο Ιράκ το 2003. Εξάλλου, η Μέση Ανατολή αποτελούσε την πιο προσιτή περιοχή για τον τουρκικό ακτιβισμό, αφού τα Βαλκάνια βρίσκονταν υπό Ευρωπαϊκή επιρροή και ο Καύκασος από την Ρωσική³⁰⁷.

Σύμφωνα με αναφορά της *Transatlantic Academy*, η μετα-ψυχροπολεμική εποχή άλλαξε την τουρκική εξωτερική πολιτική λόγω γεωπολιτικής πραγματικότητας. Αρχικά, ο Πόλεμος του Κόλπου, 1990-91, είχε προκαλέσει την έξαρση της ενασχόλησης με το Κουρδικό ζήτημα και είχε περιπλέξει τις σχέσεις της Τουρκίας με το Ιράκ, την Συρία και το Ιράν. Επίσης, υπήρχε η ανάγκη για ισχυρή στρατιωτική παρουσία στην περιοχή. Έπειτα, η Αραβο-Ισραηλινή διένεξη βοήθησε στην αλλαγή της ρητορικής της Τουρκίας προς την Μέση Ανατολή³⁰⁸.

2. Διακρατικό Επίπεδο: Οικονομία

Στο δεύτερο επίπεδο ανάλυσης, οικονομικοί λόγοι οδήγησαν στην προσέγγιση με τις αραβικές χώρες. Ο Dror Zeevi, από το Πανεπιστήμιο Ben-Gurion, γράφει πως οι υπό άνθιση επιχειρήσεις της Τουρκίας και οι βιοτεχνίες χρειάζονταν επειγόντως νέες αγορές. «Η Ευρώπη προσέφερε μικρές πιθανότητες για ανάπτυξη. Τα Βαλκάνια μόλις είχαν απελευθερωθεί από την επιρροή της Ρωσίας και είχαν εναγκαλιστεί τους γείτονες στην Δύση. Η Κεντρική Ασία και ο Καύκασος ήταν ήδη κορεσμένοι έως έναν βαθμό. Οι Άραβες γείτονες στον Νότο αποτελούσαν μία τεράστια προσβάσιμη αγορά»³⁰⁹.

Το ίδιο υποστηρίζουν και οι Habibi και Walker, όταν αναφέρουν την αύξηση των εμπορικών σχέσεων της Τουρκίας με τον αραβικό κόσμο³¹⁰, σε συνδυασμό με πυκνές διπλωματικές επαφές.³¹¹ Γενικά, «οι αντικειμενικοί σκοποί του AKP στον αραβικό κόσμο, χαρακτηρίζονται από έναν πραγματιστικό υπολογισμό του εθνικού συμφέροντος., ιδιαίτερα σε σχέση με την εξασφάλιση νέων επενδύσεων και αγορών για την ανερχόμενη οικονομία της χώρας, αλλά και το ισχυρό ισλαμικό αίσθημα της

³⁰⁷ Ülgen Sinan, «A Place in the Sun or Fifteen Minutes of Fame: Understanding Turkey's New Foreign Policy», *Carnegie Europe*, No. 1, 2010, σελ. 6-7.

³⁰⁸ Evin A., Kirişci K., Linden R., Straubhaar T., Tocci N., Tolay J. & Walker J. «Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West», *Transatlantic Academy*, 2010.

³⁰⁹ Zeevi Dror «Turkey and the Arab Spring» στο *Sharqiyya, The Arab Spring – Special Issue*, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies and Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI), Φθινόπωρο 2011.

³¹⁰ Στους δείκτες που παρουσιάζουν, φαίνεται η συνεχής σύσφιξη των οικονομικών σχέσεων με την περιφέρεια της Μέσης Ανατολής και κάποια μείωση σε αυτές με την Ευρωπαϊκή Ένωση.

³¹¹ Habibi N. & Walker J. W., «What is Driving Turkey's Reengagement with the Arab World» *Crown Center for Middle East Studies*, τεύχ. 49, 2011, σελ. 1-10, σελ. 6.

υποστηρικτικής βάσης του AKP, το οποίο αυτό-προσδιορίζεται ως πλησιέστερο προς τον Μουσουλμανικό Αραβικό κόσμο παρά με την Δύση».

Η οικονομική πραγματικότητα φαίνεται και στην αναφορά της *Transatlantic Academy*. Μετά την λήξη του Ψυχρού Πολέμου, η οικονομία της αγοράς και οι δυναμικές της παγκοσμιοποίησης άλλαξαν το σκηνικό και στην γειτονιά της Τουρκίας. Η ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και οι ταχύτερες μορφές μετακίνησης οδήγησαν σε μια ροή εμπορίου, κεφαλαίου και ατόμων. Στον βορρά, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης οδήγησε στον μετασχηματισμό των πρώην κομμουνιστικών αγορών και αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για τους Τούρκους επιχειρηματίες, αλλά και πηγές ενέργειας και φθηνού εργατικού δυναμικού. Στα δυτικά, η Τουρκία υπέγραψε με την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1995, Συμφωνία Δασμών, ενώ η Μέση Ανατολή έγινε ο σημαντικότερος προμηθευτής ενέργειας της Τουρκίας, της Ευρώπης και του υπόλοιπου κόσμου³¹².

3. Ηγεσία: Θρησκεία και Σύσφιξη Πολιτισμικών Σχέσεων

Η αλλαγή της κυβερνητικής ελίτ είναι άλλος ένας παράγοντας στον οποίο οφείλεται η μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής. Οι νέοι πρωταγωνιστές της πολιτικής άρχισαν να αντιστέκονται στον στείρο Κεμαλισμό ως ιδεολογία του κράτους, ο οποίος σύμφωνα με τον Seufert, δεν σήμαινε ούτε διαχωρισμός εκκλησίας-κράτους ούτε θεσμική ίση μεταχείριση κάθε θρησκείας. Αντίθετα, βασιζόταν στην μονοπώληση όσον αφορά την ερμηνεία των θρησκευτικών υποθέσεων και την γραφειοκρατική προσέγγιση της θρησκευτικής ζωής, ώστε να μπορεί η τελευταία να ελεγχθεί³¹³. Η χρήση του Ισλάμ ως εργαλείου από την Τουρκία αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ηγετών του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, ατόμων χαρισματικών στην πολιτική και πιστών μουσουλμάνων.

Σύμφωνα με τον Inbar, η αλλαγή στην στάση της Τουρκίας ερμηνεύεται, εκτός από την γεωπολιτική πραγματικότητα, από την ισλαμική αντίληψη του κυβερνώντος κόμματος και την νέο-οθωμανική πολιτική που ακολουθεί: «Τέτοιου είδους φιλοδοξίες έχουν οδηγήσει την Τουρκία, η οποία επιζητά υψηλότερη θέση στα διεθνή δρώμενα, στην διαμεσολάβηση σε περιφερειακές διαμάχες –όπως μεταξύ των

³¹² Evin A., Kirişci K., Linden R., Straubhaar T., Tocci N., Tolay J. & Walker, J. «Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West», *Transatlantic Academy*, 2010, σελ. 9.

³¹³ Όπως αναφέρεται στο Öztürk Asiye, «*The Domestic Context of Turkey's Changing Foreign Policy towards the Middle East and the Caspian Region*», German Development Institute, Bonn 2009, σελ. 8.

Ηνωμένων Πολιτειών και του Ιράν, του Ιράκ και της Συρίας, του Ισραήλ και της Συρίας και του Ισραήλ με τους Παλαιστίνιους. Η αναζήτηση της Τουρκίας για 'μεγαλεία' μέσω αυτής της 'μανίας για διαμεσολάβηση' μπορεί να αποδειχθεί γελοία. Επιπλέον, αυτή η παρόρμηση για διεθνή αναγνώριση έχει απομακρύνει την Τουρκία από την θέση της ως πιστός σύμμαχος των Ηνωμένων Πολιτειών»³¹⁴.

Σε άρθρο του το 2009 στο (Σαουδικής ιδιοκτησίας) περιοδικό *AlMajalla*, ο Soner Çağartay περιγράφει πώς το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ερντογάν προωθεί ισλαμιστική και αντι-Δυτική εξωτερική πολιτική και όχι μόνο. Όπως αναφέρει έρευνα μίας Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης της Τουρκίας, οι πολίτες που αυτό-χαρακτηρίζονται ως Μουσουλμάνοι αυξήθηκαν κατά 10% κατά την περίοδο 2002-2007³¹⁵. Υποστηρίζει ο συγγραφέας, μάλιστα, πως η προσπάθεια της Κυβέρνησης για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε ξεκάθαρα κίνηση τακτικής για να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα και όχι για να καταστήσει την Τουρκία ουσιαστικό κράτος-μέλος της Ευρώπης. Σιγά-σιγά, μέλη του κόμματος AKP άρχισαν να φιμώνουν την αντιπολίτευση και να αποκτούν όλο και μεγαλύτερο μερίδιο Μέσων Επικοινωνίας: «Το 2002, οι επιχειρήσεις που υποστήριζαν το AKP κατείχαν το 20% των τουρκικών ΜΜΕ, ενώ σήμερα γύρω στο 50%» (στοιχεία του 2009)³¹⁶.

Όσον αφορά τη θρησκεία, ο συγγραφέας του άρθρου σημειώνει πως αυτό που έχει αυξηθεί ιδιαίτερα δεν είναι η θρησκευτικότητα, δηλαδή τα άτομα που επισκέπτονται τα τζαμιά και προσεύχονται, αλλά ένα πέπλο κοινωνικού συντηρητισμού που ξεκινά από την κυβέρνηση και αρχίζει να πιέζει τις μάζες: «Ενδείξεις κοινωνικού συντηρητισμού, όπως η μαντήλα στις συζύγους, χρησιμοποιούνται ως σήματα κατατεθέντα για τη σύναψη συμφωνιών, προώθησης και συμβάσεων με την κυβέρνηση»³¹⁷.

Όσον αφορά τη σχέση Ισλαμιστών και πολιτικής, ο συγγραφέας του άρθρου καταλήγει πως οι Ισλαμιστές καταφέρνουν να διαστρεβλώσουν το Ισλάμ, βασιζόμενοι σε αυτό την αντι-Δυτική πολιτική τους: «Επτά χρόνια αφότου ανήλθε στην εξουσία το AKP, οι Ισλαμιστές της Τουρκίας έχουν επιστρέψει στις ρίζες τους. Η εμπειρία του AKP δείχνει επίσης πως όταν βρεθούν στην εξουσία, ακόμη και δημοκρατικά εκλεγμένοι, οι Ισλαμιστές παρασύρονται από τα ανελεύθερα και πλειοψηφικά

³¹⁴ Inbar Efrain «Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications», *Elsevier*, 2010, σελ. 142.

³¹⁵ Çağartay Soner, «7 Years of AKP Rule: Turkey's Bend under the AKP», Περιοδικό *AlMajalla*, τεύχος 1534, 27 Νοεμβρίου 2009, σελ. 20.

³¹⁶ Ο.π., σελ. 22.

³¹⁷ Ο.π., σελ. 22.

ένστικτά τους, ανατρέποντας την δημοκρατία και μετασχηματίζοντας τις κοινωνίες. Στην Τουρκία, το ΑΚΡ έχει απομακρύνει την εξωτερική πολιτική από τη Δύση, βοήθησε καταλυτικά στον μετασχηματισμό της τουρκικής ταυτότητας προς ισλαμιστικούς σκοπούς και απασχολείται με την εισαγωγή ανελεύθερων απόψεων περί κοινωνίας, με βάση την ορθοπραξία, καθώς και παράβλεψη προς θεσμικούς μηχανισμούς ελέγχου, όπως η ελευθερία του Τύπου. Επίσης, η εμπειρία του ΑΚΡ φανερώνει πως όταν τα ισλαμιστικά κόμματα γίνονται μετριοπαθή, δεν πρόκειται για στρατηγική αλλαγή, αλλά τακτική απάντηση σε δυνατή εσωτερική και εξωτερική αντιπολίτευση»³¹⁸. Επίσης: «Έρευνες δείχνουν πως η δημοτικότητα του ΑΚΡ αυξήθηκε κατά 10 μονάδες μετά το περιστατικό στο Νταβός, υποδηλώνοντας πως το κόμμα μπορούσε να ξεπεράσει το φράγμα του 50% στις προσεχείς εκλογές της 29^{ης} Μαρτίου»³¹⁹.

Τελικά, το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης έλαβε 38,9%, σημειώνοντας μείωση σε σχέση με τις εθνικές εκλογές του 2007, όπου είχε λάβει 46,6%. Σύμφωνα με τον Gareth Jenkins, κατά τις παραμονές των εκλογών ο Ερντογάν προσπάθησε να χρησιμοποιήσει την θρησκεία ως ενοποιητικό στοιχείο, ειδικά απέναντι στους Κούρδους, αλλά απέτυχε. Άλλοι λόγοι για την μείωση των ποσοστών του, είναι ο νεποτισμός και η διαφθορά, καθώς και την αυξανόμενα αυταρχική στάση απέναντι στην κριτική³²⁰.

³¹⁸ Ο.π., σελ. 24.

³¹⁹ Ο.π., σελ. 24.

³²⁰ Jenkins, Gareth «Turkey: AKP Pays the Price» *ISN Security Watch*, Istanbul, 1^η Απριλίου 2009 <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch-Archive/Detail/?lng=en&id=98450>

Ισλάμ και Τουρκική Πολιτική (στο εσωτερικό και στο εξωτερικό)

Η «μεταστροφή» της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, έχει σχέση, εκτός από την χαρισματική φυσιογνωμία του Πρωθυπουργού και Υπουργού Εξωτερικών της, και στη φύση του ίδιου του κόμματος που έχει ισλαμικές καταβολές. Για τον λόγο αυτόν, είναι απαραίτητη μία ιστορική αναδρομή που θα φωτίζει την πορεία της τουρκικής πολιτικής σε σχέση με το Ισλάμ έως την εμφάνιση στο προσκήνιο του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Bernard Lewis, «Η πολιτική και πνευματική ηγεσία της Τουρκίας έκανε μία συνειδητή επιλογή προς την Δύση και την Δυτική ταυτότητα. Ενώ παλαιότερα η Μέση Ανατολή ήταν συνδεδεμένη με τους μεγαλύτερους θριάμβους, τώρα ταυτιζόταν με την παρακμή, την ήττα και την προδοσία. Η Δύση, από την άλλη πλευρά, φαινόταν να παρέχει τα μέσα για οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική και πολιτική απελευθέρωση³²¹. Γίνεται σήμερα πρόδηλο πως η κατάσταση έχει διαφοροποιηθεί.

Όπως διαπιστώνουν οι Γιαλλουρίδης και Λαγγίδης, ο Κεμαλισμός ως πρότυπο διακυβέρνησης και κοινωνικής ζωής στην Τουρκία φθίνει δραματικά. Η συμβολή του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ την επαύριο της κατάργησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διήρκεσε για αρκετά χρόνια αλλά με πολλά διαλείμματα φιλο-ισλαμικών κυβερνήσεων και στρατιωτικών πραξικοπημάτων, συνέπεια των πρώτων. Την στιγμή της συγγραφής της παρούσας εργασίας, πολλοί στρατηγοί έχουν παραιτηθεί³²² και άλλοι έχουν παραπεμφθεί στο δικαστήριο, ως κατηγορούμενοι για απόπειρα ανατροπής της Κυβέρνησης³²³.

³²¹ όπως αναφέρεται στο: Mellon James G., «Islamism, Kemalism and the Future of Turkey» στο *Politics, Religion & Ideology*, τόμ. 7, τεύχ. 1, 2006.

³²² «Turkey: Military chiefs resign en masse» 29/07/2011, BBC <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14346325>

³²³ «Turkey's ex-army chief arrested on terror charges» Hurriyet Daily News, 06/01/2012 <http://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-ex-army-chief-arrested-on-terror-charges-.aspx?pageID=238&nid=10884&NewsCatID=338> και «Turkey 'Ergenekon plot': Ex-army head Ilker Basbug held» 06/01/2012, BBC <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16436743>

Εμφάνιση και Επανεμφάνιση

Η άνοδος του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ στην εξουσία το 1923 και η πολιτική που ακολούθησε για τον ενστερνισμό των δυτικών αξιών στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Τουρκίας δεν έμεινε χωρίς αντίδραση. Εξάλλου, «ο τουρκικός κοινοβουλευτισμός δεν προέκυψε από τις ζυμώσεις του κοινωνικού γίνεσθαι, αλλά επιβλήθηκε σε αυτό άνωθεν, από το στρατοκρατικό κατεστημένο»³²⁴. Οι Σούφι του Τάγματος των Ναζιμπεντί που είχαν επιρροή στις λαϊκές μάζες συνέχισαν να δρουν υπογείως³²⁵, αλλά μεγάλη αντίδραση επήλθε και από τους ακολούθους του Σαϊντ Νουρσί, Ισλαμιστή θεολόγου με διασυνδέσεις με μεγάλους σειχηδες, που δρούσε από την δεκαετία του 1880. Οι οπαδοί αυτοί, μετασχηματίστηκαν σε μεγάλη πολιτική δύναμη το 1960³²⁶.

Την δεκαετία του 1950, το πολιτικό σκηνικό στην Τουρκία άλλαξε. Η μέχρι τότε διακυβέρνηση αποκλειστικά από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα των Κεμαλιστών πέρασε στα χέρια του Δημοκρατικού Κόμματος του Αντάν Μεντερές, ο οποίος ενστερνίστηκε ισλαμικά ιδεώδη και προχώρησε σε κινήσεις όπως την επαναχρησιμοποίηση των Αραβικών ως την επίσημη γλώσσα του καλέσματος για προσευχή και την ίδρυση θεολογικής σχολής στο Πανεπιστήμιο της Άγκυρας³²⁷. Στην εκστρατεία του για εκλογές το 1957, ο Μεντερές κατηγορούσε το κόμμα CHP για κομμουνισμό και αθεΐα, διάβαζε αποσπάσματα από το Κοράνι και περηφανευόταν για την ανέγερση τζαμιών από την Κυβέρνησή του³²⁸. Βέβαια, πολλά από αυτά τα «φιλοϊσλαμικά του ανοίγματα», όπως η επανανομιμοποίηση των ισλαμικών αδελφοτήτων Tarikat που είχε απαγορεύσει ο Ατατούρκ, ήταν για ψηφοθηρικούς σκοπούς³²⁹. Γεγονός πάντως παραμένει πως η Κυβέρνηση Μεντερές απέτυχε σε όλους τους τομείς της πολιτικής της και, σε συνδυασμό με το γεγονός του «ισλαμικού ανοίγματος», το στρατιωτικό κατεστημένο επενέβη και τον Μάιο του 1960 ιδρύθηκε

³²⁴ Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος Κ. & Λαγγίδης Αφεντούλης Θ., *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2010, σελ. 79.

³²⁵ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 30.

³²⁶ ό.π.

³²⁷ Ό.π., σελ. 31.

³²⁸ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 122.

³²⁹ Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος Κ. & Λαγγίδης Αφεντούλης Θ., *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2010, σελ. 82.

η «Δεύτερη Τουρκική Δημοκρατία», με την εκτέλεση του Αντνάν Μεντερές, καθώς και των Υπουργών Εξωτερικών και Οικονομίας³³⁰.

Με την λειτουργία του Συντάγματος του 1961, η διακυβέρνηση πέρασε στα χέρια του παλιού συνεργάτη του Ατατούρκ, Ισμέτ Ινονού μέχρι το 1965. Η περίοδος μετά το 1961 χαρακτηρίζεται από κόμματα ακραίας εθνικιστικής δράσης (παντουρκισμού) με ηγέτη τον Τουρκές και του ισλαμισμού, με ηγέτη τον Ερμπακάν. Το 1970, ο Νετζμετίν Ερμπακάν, επηρεασμένος από τα γραπτά του Sayyed Qutb, και με την υποστήριξη του Σείχη Mehmet Zahid Kotku, ίδρυσε το κόμμα Εθνικής Τάξης. Αξίζει να αναφερθεί ότι άλλοι οπαδοί του σημαντικού αυτού ιμάμη αποτελούν οι Τουρκούτ Οζάλ και Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν³³¹.

Η περίοδος μετά το 1961 χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εδραίωσης του πολυκομματισμού, ως απόρροια των προσπαθειών του Στρατεύματος να διασπάσει τις πολιτικές δυνάμεις για να μην δίνει αυτοδυναμία σε ένα κόμμα. Ωστόσο, η οικονομική αστάθεια και η έλλειψη συναίνεσης στην κοινωνία οδήγησαν στην «αποτυχία του κοινοβουλευτισμού»³³². Από το 1965 έως το 1969, ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ κατείχε την εξουσία, αλλά το 1971, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, καθώς και η ενίσχυση των ισλαμιστικών κινημάτων οδήγησαν σε εκ νέου επέμβαση του στρατού (προνουντσιαμέντο της 12ης Μαρτίου 1971), μέχρι τις εκλογές του 1973³³³.

Μέχρι το πραξικόπημα του 1980, ο Ερμπακάν είχε επιστρέψει από την εξορία στην Γερμανία, ίδρυσε το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας και σχημάτισε Κυβέρνηση Συνασπισμού υπό τον Μπουλέντ Ετζεβίτ (πρόκειται για την Κυβέρνηση που εισέβαλε στην Κύπρο). Η κυβέρνηση αυτή προσπάθησε να περιορίσει τον ρόλο του στρατεύματος. Με το προκάλυμμα της δημοκρατίας³³⁴, μέχρι τις εκλογές του 1973³³⁵, ο Ερμπακάν προωθούσε τα ισλαμικά ιδεώδη και Ισλαμιστές σε θέσεις ισχύος του «κοσμικού χαρακτήρα» κράτους³³⁶.

³³⁰ Ο.π., σελ. 84.

³³¹ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 33.

³³² Γιαλλουρίδης, Χριστόδουλος Κ. & Λαγγίδης, Αφεντούλης Θ. *Μετακεμαλισμός*, Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2010, σελ. 116.

³³³ βλ. ό.π., σελ. 87.

³³⁴ Ο.π., σελ. 87.

³³⁵ Ο.π., σελ. 88.

³³⁶ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 34.

1980 και έκτοτε

Μετά το 1980, το κουρδικό ζήτημα δοκιμάζει την τουρκική κοινωνία και γίνεται έτσι μία προσπάθεια «τουρκο-ισλαμικής σύνθεσης». Ο συνδυασμός του εθνικισμού και της ισλαμικής παράδοσης προσπαθεί να συνενώσει τα στοιχεία που θα καταστήσουν την Τουρκία και πάλι ισχυρό και ομογενοποιημένο κράτος. «Η Τουρκο-Ισλαμική Σύνθεση, αποτελούσε μία προσπάθεια ελέγχου των θρησκευόμενων Τούρκων Μουσουλμάνων σε ένα είδος ‘μετριοπαθούς Σουνιτικό Ισλάμ’ και την αποφυγή ανάμειξής τους σε διεθνή ισλαμιστικά κινήματα»³³⁷.

Ο Antony Shadid παρατηρεί πως με την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Κεμάλ Ατατούρκ χρησιμοποίησε τον εθνικισμό για να ενώσει κάτω από ένα κοσμικό, φιλο-Δυτικό κράτος τα διάσπαρτα στοιχεία του: τους Κούρδους της Ανατολής, τους Μουσουλμάνους πρόσφυγες από τα Βαλκάνια και τους αγρότες της Ανατολίας³³⁸. Αντίθετα, η σημερινή τουρκική Κυβέρνηση προσπαθεί να συσπειρώσει τις μειονότητές της, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, χρησιμοποιώντας την θρησκεία ως συνεκτικό στοιχείο.

Η δεκαετία του '80 ξεκίνησε με πραξικόπημα και την εγκαθίδρυση του Στρατηγού Κενάν Εβρέν ως αρχηγό του κράτους της Τουρκίας. Το πραξικόπημα δεν σκόπευε να «διατηρήσει το στρατιωτικό καθεστώς αλλά στόχευε στην τελική αποκατάσταση της τάξης, μόλις ο στρατός θα έβαζε σε τάξη την Βουλή»³³⁹. Οι στρατιωτικοί «αποκατέστησαν τον Κεμαλισμό ως ιδεολογία του καθεστώτος, το οικονομικό σύστημα ως ελεύθερη αγορά κεφαλαίων, αλλά το πολιτικό σκηνικό παρέμενε ευμετάβλητο»³⁴⁰. Οι εκλογές του 1983 έφεραν τον Τουργκούτ Οζάλ στην εξουσία ως Πρωθυπουργό, με το κόμμα της Μητέρας Πατρίδας.

Για τα επόμενα δέκα χρόνια που έμεινε στην εξουσία, «ο Οζάλ δημιούργησε ένα νέο ρεύμα εξωτερικής πολιτικής, τον Οζαλισμό ή νέο-Οθωμανισμό»³⁴¹. Ο Οζάλ ήταν πιστός Μουσουλμάνος αλλά και φιλελεύθερος σε οικονομικό επίπεδο και γραφειοκράτης με πολύ καλές σχέσεις με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα. Οι σπουδές του στις Ηνωμένες Πολιτείες οδήγησαν στον

³³⁷ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 36.

³³⁸ όπως αναφέρεται στον Mellon, James G., «Islamism, Kemalism and the Future of Turkey» στο *Politics, Religion & Ideology*, τόμ. 7, τεύχ. 1, 2006.

³³⁹ Laciner Sedat, «Turgut Ozal Period in Turkish Foreign Policy: Ozalism», *USAK Yearbook of International Politics and Law*, τόμ. 2, 2009, σσ. 153-205, σελ. 154.

³⁴⁰ Ο.π., σελ. 155.

³⁴¹ Ο.π., σελ. 156.

θαυμασμό του για την υπερδύναμη και έφτασε να υποστηρίξει πως «οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν παρόμοιες πολιτικές δομές: και οι δύο επέτρεπαν διαφορετικές κουλτούρες έδιναν στους λαούς την ευκαιρία να εξασκήσουν τη θρησκεία τους, την εθνικότητα και τις οικονομικές προτιμήσεις τους. Από αυτήν την σκοπιά, η Τουρκία έπρεπε να εγκαταλείψει τις αυταρχικές επίσημες αρχές της, και ειδικά τον Κεμαλισμό ως κρατική ιδεολογία»³⁴².

Κατά τη διάρκεια της Πρωθυπουργίας του, ο Οζάλ επισκέφθηκε πολλές φορές τζαμιά στην Άγκυρα, ενώ κατά τη διάρκεια της νηστείας του Ραμαζανιού οργάνωνε επίσημα δείπνα στα οποία συναντιούνταν πολιτικοί, επιχειρηματίες και γραφειοκράτες³⁴³. Επίσης, κατά τη διάρκεια της θητείας του αυξήθηκαν τα φιλο-ισλαμικά βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες και οι εκπομπές ισλαμικού περιεχομένου στην κρατική τηλεόραση³⁴⁴.

Επίσης, κατά τη δική του θητεία το 1983 είχε εισαχθεί διάταγμα που διαμόρφωνε το νομικό καθεστώς για ισλαμικού τύπου τραπεζική δραστηριότητα, που απαγορεύει τον τόκο³⁴⁵. Έως τότε «οι πιστοί Μουσουλμάνοι συνήθιζαν να αποφεύγουν κάθε επαφή με οικονομικούς θεσμούς που δραστηριοποιούνταν με τόκο, μετατρέποντας τις αποταμιεύσεις τους σε χρυσό ή συνάλλαγμα και κρύβοντάς τις σε ασφαλές μέρος –μερικές φορές κυριολεκτικά κάτω από τα κρεβάτια τους. Το Διάταγμα Νο. 83/7506 φαίνεται πως είχε δύο βασικούς στόχους: να φέρει αυτές τις αποταμιεύσεις στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και να προσελκύσει ξένες επενδύσεις από θρήσκους Μουσουλμάνους του εξωτερικού, ειδικά από τα Αραβικά κράτη»³⁴⁶.

Σε γενικές γραμμές, ο Οζάλ πραγματοποίησε ένα οικονομικό θαύμα. Αυτό έδωσε την απαραίτητη αυτοπεποίθηση για μια πιο δραστήρια εξωτερική πολιτική³⁴⁷. Μάλιστα, οι αξιώσεις του Νταβούτογλου για ανάμειξη στις γειτονικές χώρες με τουρκικές μειονότητες βρίσκουν ρίζες στα χρόνια του Οζάλ: Μετανάστες από χώρες της πρώην Οθωμανικής αυτοκρατορίας προς την Τουρκία ώθησαν τον Τούρκο Πρωθυπουργό σε μία στρατηγική που θα κάλυπτε τις ανάγκες σύσφιξης σχέσεων με τις χώρες υποδοχής: «Με τον αυξημένο ρόλο των εθνοτικών ομάδων, οι σχέσεις της

³⁴² Ο.π., σελ. 158-159.

³⁴³ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 149.

³⁴⁴ Ο.π., σελ. 149.

³⁴⁵ Ο.π., σελ. 151.

³⁴⁶ Ο.π., σελ. 151.

³⁴⁷ Laciner, Sedat, “Turgut Ozal Period in Turkish Foreign Policy: Ozalism”, USAK Yearbook of International Politics and Law, τόμ. 2, 2009, σσ. 153-205, σελ. 160.

Τουρκίας με την περιοχή εντατικοποιήθηκαν. Αυτές οι εθνοτικές ομάδες πίεσης, ώθησαν τους Τούρκους σχεδιαστές πολιτικής σε μία πιο ευαίσθητη εξωτερική πολιτική απέναντι σε αυτές τις χώρες. Σαν αποτέλεσμα, τα προβλήματα στις χώρες αυτές έγιναν και προβλήματα της Τουρκίας, όπως φάνηκε στον πόλεμο της Βοσνίας και το πρόβλημα του Ναγκόρνα-Καραμπάχ ανάμεσα στην Αρμενία και το Αζερμπαϊτζάν. Με άλλα λόγια, οι εθνοτικές ομάδες δημιούργησαν τους δικούς τους στόχους εξωτερικής πολιτικής, που ήταν διαφορετικοί από την Κεμαλική εξωτερική πολιτική. Ο Τουργκούτ Οζάλ είδε αυτή την αλλαγή και προσπάθησε να ακολουθήσει μία εξωτερική πολιτική που θα κάλυπτε αυτές τις ανάγκες»³⁴⁸.

Όσο για την ισλαμική αφύπνιση, ο Οζάλ πίστευε πως αυτή θα ωφελούσε στην περίπτωση εισόδου της Τουρκίας στην Ευρώπη γιατί κατά την άποψή του, «η τουρκική εκδοχή του Ισλάμ ήταν διαφορετική από το ιρανικό ή αραβικό Ισλάμ»³⁴⁹. Επιπλέον, το Οθωμανικό παρελθόν της Τουρκίας της έδινε την ευκαιρία να ελέγξει τις γύρω περιοχές: «Η Τουρκία δεν μπορεί να μένει φυλακισμένη στα σύνορα του Εθνικού Συμβολαίου (Misak-i-Milli)»³⁵⁰.

Ο Οζάλ ήταν οπαδός του τουρκικού Ισλάμ, το οποίο θεωρούσε μετριοπαθές και την ιδανική λύση ανάμεσα στον Κεμαλισμό και τον αραβικό ισλαμισμό. Ο φίλος του Cengiz Candar λέει: «Ο Ρεπουμπλικανικός διαχωρισμός θρησκείας-κράτους ήταν εμπνευσμένος από τον Γαλλικό και Σοβιετικό αθεϊσμό. Επομένως, την δεκαετία του '20, η Ρεπουμπλικανική κοσμικότητα έγινε αθεΐα. Με τον καιρό, ο Κεμαλισμός έγινε μία έννοια αντίθετη με την θρησκεία και το Ισλάμ. Όταν το Τουρκικό Ισλάμ, ριζωμένο στις Οθωμανικές και Σελτζουκικές Ισλαμικές κουλτούρες καταπιέστηκε από το Κράτος, το Αραβικό Ισλάμ, που είναι πολύ λιγότερο μετριοπαθές και πιο αντιδραστικό, έγινε ηγέτης του κόσμου. Όμως όταν ο Οζάλ κι εγώ επισκεφθήκαμε τις Τουρκικές κοινότητες στα Βαλκάνια, τη Βοσνία, το Κόσοβο, την Κεντρική Ασία, το Αζερμπαϊτζάν, το Καζακστάν, είδαμε ένα εντελώς διαφορετικό Ισλάμ από την αραβική εκδοχή του: ένα Τουρκοποιημένο Ισλάμ. Ένα πιο μετριοπαθές Ισλάμ. Ένα Ισλάμ κατάλληλο για φιλελευθερισμό και δημοκρατία. Εννοώ ότι το τουρκικό Ισλάμ είναι πολύ διαφορετικό. Οι Κεμαλιστές δεν μπορούν να δεχτούν ότι μια χώρα χρειάζεται και τη θρησκεία,

³⁴⁸ Ο.π., σελ. 162.

³⁴⁹ Ο.π., σελ. 165.

³⁵⁰ Ο.π., σελ. 167.

επειδή η ιδεολογία τους ήταν εισαγόμενη και ακατάλληλη για την τουρκική πολιτισμική δομή. Πρέπει να δεχτούμε ότι η Τουρκία είναι μία Μουσουλμανική χώρα»³⁵¹.

Στην εξωτερική πολιτική, ο Οζάλ προσπάθησε να διατηρήσει καλές επαφές με τη Δύση αλλά έδειξε ενδιαφέρον και στη Μέση Ανατολή. Σαν αποτέλεσμα, οι οικονομικές σχέσεις άνθισαν, το εμπόριο αυξήθηκε κατακόρυφα και οι κατασκευαστικές εταιρείες της Τουρκίας εξαπλώθηκαν στην περιοχή μέχρι το 1985 με τη μείωση των τιμών του πετρελαίου που επηρέασε τις αραβικές οικονομίες³⁵². Κατά την περίοδο του πολέμου Ιράν-Ιράκ η Τουρκία παρέμεινε ουδέτερη και αρνήθηκε να συμμετάσχει στο εμπάργκο κατά της Τεχεράνης³⁵³ αλλά τα επόμενα χρόνια οι διαφορές στο ζήτημα των υδάτων Τίγρη και Ευφράτη προκάλεσαν ρίξεις στις σχέσεις της χώρας με τη Συρία και το Ιράκ, που είχαν την υποστήριξη και των υπόλοιπων αραβικών χωρών λόγω εθνοτικής αλληλεγγύης³⁵⁴.

Η κατάρρευση του διπολισμού με την αλλαγή στην ισορροπία ισχύος στην γειτονιά της Τουρκίας έδωσε την ευκαιρία στον Οζάλ να δραστηριοποιηθεί περισσότερο στην περιοχή. Η Τουρκία και το Ιράν πλέον ανταγωνίζονταν γύρω από τον Καύκασο αλλά η σημαντικότερη καινοτομία ήταν η εμφάνιση των Τουρκικών (Turkic) λαών. Έτσι έκανε την εμφάνισή του ο «νέο-οθωμανισμός» του Οζάλ, ως Προέδρου, μετά τις εκλογές του 1989. Η ιδεολογία αυτή χρησιμοποιήθηκε για να εκφράσει την προσπάθεια του Οζάλ για μία κοινωνία ενσωμάτωσης πολύ-πολιτισμικών κοινωνιών³⁵⁵.

Προσεγγίζοντας τα Βαλκάνια, τον Καύκασο και τη Μέση Ανατολή, ο Οζάλ δεν θέλησε να διακινδυνεύσει τις σχέσεις του με τη Δύση, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την σημερινή εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Έτσι, όταν ξέσπασε ο Πόλεμος του Κόλπου τάχθηκε στο πλευρό των Συμμάχων³⁵⁶, σε αντίθεση με την απόφαση της Τουρκικής Βουλής του 2003. Ο νέο-οθωμανισμός του Οζάλ έδινε σημασία και στις πολιτισμικές σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας, των Βαλκανίων, της

³⁵¹ Ο.π., 167-168.

³⁵² Ο.π., σελ. 179-180.

³⁵³ Fuller E. Graham, *The New Turkish Republic: Turkey as Pivotal State in the Muslim World*, Endowment of the United States Institute of Peace, Washington, 2008, σελ. 40.

³⁵⁴ Laciner, Sedat, "Turgut Ozal Period in Turkish Foreign Policy: Ozalism", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, τόμ. 2, 2009, σσ. 153-205, σελ. 180.

³⁵⁵ Βλ. Danforth, N., «Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP», *Turkish Policy Quarterly*, τόμ. 7, τεύχ. 3, σελ. 83-95, 2008.

³⁵⁶ Βλ. Άρθρο «When East Meets West Wisely : Turkey's president offers Clinton a valuable perspective on the region», 10 Φεβρουαρίου 1993, Los Angeles Times.

Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής και εκτός από τον τουρκισμό και τον νέο-οθωμανισμό, το ισλάμ ήταν μία από τις βασικές έννοιες του λεξιλογίου του³⁵⁷.

Τουρκο-Ισλαμική Σύνθεση

Ο Οζάλ ήταν ένας από τους οπαδούς του κινήματος *Aydınlar Ocağı* (η Εστία των Πεφωτισμένων), έναν οργανισμό που ιδρύθηκε το 1970 με σκοπό να προωθήσει το Ισλάμ έναντι αριστερών ιδεολογιών. Το κίνημα «πραγματοποιούσε σεμινάρια και χρηματοδοτούσε εκδόσεις προτείνοντας λύσεις για κάθε είδους ερώτημα σχετικά με τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, την κοινωνική ζωή και την οικονομία. Το σύστημα που δημιουργήθηκε από τον ιδεολόγο του και πρόεδρο, Ibrahim Kafesoglu, ονομάστηκε “Τουρκο-Ισλαμική Σύνθεση”. Βασική αρχή του ήταν ότι το Ισλάμ ήταν ιδιαίτερα ελκυστικό για τους Τούρκους εξαιτίας (υποτίθεται) κάποιων έντονων ομοιοτήτων ανάμεσα στον προ-ισλαμικό και ισλαμικό πολιτισμό τους. Είχαν μία βαθιά αίσθηση δικαιοσύνης, μονοθεϊσμού και πίστη στην αθάνατη ψυχή, και έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην οικογενειακή ζωή και ηθική. Η αποστολή των Τούρκων ήταν ιδιαίτερη: να είναι στρατιώτες του Ισλάμ»³⁵⁸.

Η Τουρκο-Ισλαμική Σύνθεση ήταν ελκυστική και σε στρατιωτικούς αρχηγούς, ακόμα και στον Κενάν Εβρέν, τότε Πρόεδρο της χώρας. Μετά το πραξικόπημα του 1980, ο Στρατός είδε το Σουνιτικό Ισλάμ ως αντίβαρο στα Μαρξιστικά κινήματα των Κούρδων που επιζητούσαν απόσχιση και τους Αλεβίτες αριστεριστές. Για να αποφύγει έναν εμφύλιο πόλεμο και να τερματίσει τις εσωτερικές συγκρούσεις, ο Κενάν Εβρέν συμμάχησε, κατά κάποιον τρόπο, με τους Ισλαμιστές που ήθελαν να αποδυναμώσουν τον κομμουνισμό και την αθεΐα στην Τουρκία³⁵⁹. «Δεν αποτελεί

³⁵⁷ Laciner Sedat, “Turgut Ozal Period in Turkish Foreign Policy: Ozalism”, *USAK Yearbook of International Politics and Law*, τόμ. 2, 2009, σσ. 153-205, σελ. 202.

³⁵⁸ Zürcher Eric J., *Turkey: A Modern History (Third Edition)*, I.B. Tauris, London, New York, 2005, σελ. 288.

Η τελευταία ρήση θυμίζει το ποίημα του Ziya Gokalp «Η Προσευχή του Στρατιώτη» που ανάγνωσε δημοσίως ο Ερντογάν το 1997 και για τον λόγο αυτόν απομακρύνθηκε από το αξίωμα του Δημάρχου της Κωνσταντινούπολης και φυλακίστηκε. Ο εν λόγω διανοούμενος, που έζησε στο μεταίχμιο της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της δημιουργίας του σύγχρονου Τουρκικού κράτους, προσπαθούσε να συγκεράσει Ισλάμ και εθνικισμό. Υποστήριζε την υιοθέτηση της δυτικής τεχνολογικής προόδου αλλά την εμμονή στην Μουσουλμανική κουλτούρα σε κοινωνικό επίπεδο, βλ. Kaya, M. K. & Karaveli, Halil M., «*Could the MHP's Turkish-Islamic Synthesis challenge the AKP's hold on power?*», *Turkey Analyst*, Φεβρουάριος 2009, <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/turkey/2009/090213B.html>

³⁵⁹ Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σελ. 93.

σύμπτωση το γεγονός ότι υπό την στρατιωτική κυβέρνηση του 1980, η ‘θρησκεία και ηθική’ έγινε μέρος του σχολικού προγράμματος. Αυτή η θρησκευτική διδασκαλία ήταν αποκλειστική Σουνιτική σε περιεχόμενο, και ο πατριωτισμός και η αγάπη για τους γονείς, το κράτος και τον στρατό (με τη μορφή του τουρκικού “Tommy Atkins” παρουσιαζόταν ως θρησκευτικό καθήκον. Μετά το 1983, η Σύνθεση έγινε καθοδηγητική αρχή του κόμματος του Οζάλ. Συνδέθηκε με μία βαθιά πίστη στην τεχνολογική καινοτομία ως μέσο συγχρονισμού με τη Δύση»³⁶⁰.

Σε κοινωνικό επίπεδο, το Ισλάμ εισχωρούσε με τα κατηχητικά σχολεία, τις αυξανόμενες εκδόσεις θρησκευτικών εντύπων και τις εκδηλώσεις θρησκευτικότητας κατά το Ραμαζάνι, περίοδο κατά την οποία όποιος βρισκόταν να καπνίζει ή να πίνει αλκοόλ δεχόταν επιθέσεις³⁶¹.

Μία άλλη σημαντική παράμετρος στην δραστηριοποίηση των ισλαμιστών στην Τουρκία προέρχεται από τις οικονομικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μετά το πραξικόπημα, γεγονός που είχε και παράλληλες συνέπειες. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Πολιτικής Ιστορίας, Birol Yeşilada, «η ροή Σαουδαραβικού κεφαλαίου στην Τουρκία δεν στόχευε μονάχα σε οικονομικά πλεονεκτήματα. Αντίθετα, είχε πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους που μπορούσαν να απειλήσουν τον κοσμικό χαρακτήρα της Τουρκικής Δημοκρατίας»³⁶². Στο παρελθόν, το 1976, ένα ισλαμικό συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Πακιστάν υπό την αιγίδα της Σαουδαραβικής οργάνωσης «Rabitat al-Alam al-Islami» που είχε ιδρυθεί το 1962 ως το αντίπαλο δέος του παναραβισμού του Νάσερ. Στο συνέδριο αυτό, το οποίο κατέληξε στην εγκαθίδρυση της Σαρία στις Μουσουλμανικές χώρες, ο τότε Υπουργός Εξωτερικών, Hasan Aksay, εκπροσώπησε την Τουρκία. Για την συμμετοχή του, του ασκήθηκε κριτική στο εσωτερικό, αλλά από φόβους διάσπασης της Κυβέρνησης Συνεργασίας, το ζήτημα αποσιωπήθηκε³⁶³.

³⁶⁰ Zurcher, Eric J. *Turkey: A Modern History (Third Edition)*, I.B. Tauris, London, New York, 2005, σελ. 288.

³⁶¹ Ο.π., σελ. 289.

³⁶² Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σελ. 113.

³⁶³ Ο.π., σελ. 113-115.

Η Σαουδαραβική οργάνωση Rabitat έγινε αντικείμενο έρευνας από τον Τούρκο δημοσιογράφο Uğur Mumcu ο οποίος αποκάλυψε πως η Αραβική χώρα πλήρωνε Τούρκους ιεροκήρυκες στο Βέλγιο και τη Δυτική Γερμανία από το 1981.

Μετά τον Οζάλ

Μετά τον θάνατο του Οζάλ από καρδιακή προσβολή το 1993, ο Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ ανέλαβε Πρόεδρος της Τουρκίας και η Τανσού Τσιλέρ Πρωθυπουργός, ακολουθούμενη από τον Μεσουτ Γιλμάζ, σε λίγους μήνες. Στις εκλογές του 1994, οι Ισλαμιστές του Κόμματος της Ευημερίας απέκτησαν σημαντικό ποσοστό ενώ στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1995, το Κόμμα απέκτησε το μεγαλύτερο ποσοστό του 21,4%³⁶⁴. Οι Κυβερνήσεις συνασπισμού που έπρεπε να δημιουργηθούν εκείνο το διάστημα χρειάζονταν τους Ισλαμιστές ως τμήμα αυτών και με την Τσιλέρ να απομακρύνεται, καθώς και τον Μεσουτ Γιλμάζ, ο Ερμπακάν έλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.

Λόγω της σχέσεις της με το Ισραήλ, η Τουρκία είχε απομακρυνθεί από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και ο Ερμπακάν δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει την συμμαχία με τη Δύση. Οι πρώτες επισκέψεις του ήταν σε Μουσουλμανικές χώρες, συμπεριλαμβανομένου του Ιράν και της Λιβύης, αλλά ο στρατός τον πίεσε να υπογράψει συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας με το Ισραήλ³⁶⁵.

Παρόλα αυτά, το 1997 η πολιτική του Ερμπακάν φαινόταν ισλαμιστική στους εξωτερικούς παρατηρητές. «Είχε εκφράσει συμπάθεια σε ισλαμιστές του Ιράν, της Λιβύης, του Σουδάν, της Τυνησίας, της Αλγερίας, της Αιγύπτου και της Παλαιστίνης ενώ με τους συνεργάτες του συναντούσε συχνά αντιπροσώπους του Ιράν, του Ιράκ και της Συρίας, χωρίς την παρουσία αξιωματούχων του Υπουργείου Εξωτερικών»³⁶⁶. Στο εσωτερικό, στελέχη του Κόμματος Refah αντικατέστησαν υψηλόβαθμους αξιωματούχους με άλλους που ανήκαν στο κόμμα, ασκούσαν πίεση προς το Υπουργείο Εξωτερικών να προσλάβει αποφοίτους θρησκευτικών σχολών και το 1995, η κοινοβουλευτική ομάδα του Ερμπακάν διέγραψε ένα άρθρο του Συντάγματος που απαγόρευε τη νομοθεσία που βασίζεται στον ισλαμικό νόμο³⁶⁷. Ένα χρόνο πριν, ο Ερμπακάν που επιθυμούσε την επιστροφή της Σαρία στη θέση της κοσμικότητας,

³⁶⁴ Zurcher, Eric J., *Turkey: A Modern History (Third Edition)*, I.B. Tauris, London, New York, 2005, σελ. 298.

³⁶⁵ Ο.π., σελ. 331.

³⁶⁶ Makovsky, Alan «How to Deal with Erbakan», *Middle East Quarterly*, Μάρτιος 1997, σελ. 3-8

³⁶⁷ Ο.π..

είτε: «φυσικά θα επιστρέψει: το ερώτημα είναι εάν η διαδικασία θα είναι αιματηρή ή όχι... θα κάνουμε την πρόοδο τόσο σταδιακή που δεν θα νιώσετε καθόλου πόνο»³⁶⁸.

Σύμφωνα με την Zeyno Baran, «το AKP όφειλε στον Ερμπακάν βαθιά ευγνωμοσύνη για την εκλογική του νίκη (το 2002). Για μια διάρκεια τριών δεκαετιών, είχε θέσει τα ιδεολογικά και επιχειρησιακά θεμέλια για την τελική πολιτική νίκη του. Κατά την περίοδο αυτή, ο Ερμπακάν φάνηκε ανελέητος. Όταν ένα κόμμα του οποίου ηγείτο απαγορευόταν, επέστρεφε με ένα άλλο με διαφορετικό όνομα. Θα μπορούσε κανείς να πει γι' αυτόν ότι είδε τη Γη της Επαγγελίας μιας Ισλαμιστικής Τουρκίας αλλά δεν είχε την τύχη να την γνωρίσει»³⁶⁹.

Οι Ισλαμιστές συνέχισαν να εκδηλώνονται και την Πρωτοχρονιά του 1997 διοργάνωσαν στην Άγκυρα μία «Βραδιά για την Ιερουσαλήμ», στην οποία ο Ιρανός πρέσβης στην Τουρκία έβγαλε αντι-Δυτικό λόγο³⁷⁰. Τον Μάιο του 1997, ο στρατός με πιέσεις προς την Κυβέρνηση, απειλές και εκβιασμούς, κατάφερε να απομακρύνει τον Ερμπακάν και έδωσε εντολή στον Μεσούτ Γιλμάζ να σχηματίσει Κυβέρνηση³⁷¹.

Το 1999 διενεργήθηκαν εκλογές εκ νέου, και ο Μπουλέντ Ετσεβίτ έγινε Πρωθυπουργός μίας Κυβέρνησης Συνασπισμού. Τα επόμενα τρία χρόνια η πολιτική αντιμετώπιζε και πάλι δυσκολίες λόγω εναλλαγών προσώπων και η οικονομία χειρότερη. Εξαιτίας της ασθενούς του υγείας, ο Ετσεβίτ προκήρυξε και πάλι εκλογές το 2002, της οποίες κέρδισε το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ερντογάν.

Από το 1997 έως το 2002, Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας διετέλεσε ο Ισμαήλ Τσεμ, πρώτα υπό την Πρωθυπουργία του Μεσούτ Γιλμάζ και έπειτα του Ετσεβίτ. Ο Τσεμ προσπαθούσε να καταστήσει την Τουρκία ένα «παγκόσμιο κράτος» τον 21^ο αιώνα και ένα μοντέλο για της χώρες της Μέσης Ανατολής, λόγω του συνδυασμού της των ανθρωπίνων δικαιωμάτων Ευρωπαϊκών προδιαγραφών στον ισλαμικό κόσμο και της δημοκρατίας³⁷². Επίσης, υποστήριζε πως η εμπλοκή της Τουρκίας στα Βαλκάνια, τον Καύκασο, τη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία (περιοχές της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας), συνέπιπτε με τα συμφέροντα των

³⁶⁸ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 42.

³⁶⁹ Ο.π.σελ. 51.

³⁷⁰ Zurcher, Eric J., *Turkey: A Modern History (Third Edition)*, I.B. Tauris, London, New York, 2005, σελ. 300.

³⁷¹ Ο.π., σελ. 300-301.

³⁷² Örmeci, Ozan, «İsmail Cem's Foreign Policy (1997-2002)», *Journal of Social Sciences*, Μάιος 2011, τεύχ.23,223-245, σελ. 224.

Ηνωμένων Πολιτειών στις περιοχές εκείνες. Επίσης, πως ισχυροί πολιτισμικοί δεσμοί συνέδεαν, μεταξύ άλλων, τη χώρα του με τις προαναφερόμενες περιφέρειες³⁷³.

Παρόλο που ήταν Κεμαλιστής στις πεποιθήσεις, ο Τσεμ έβλεπε με συμπάθεια της χώρες της Μέσης Ανατολής και επιθυμούσε την προσέγγιση μαζί τους. Προσπάθησε να αποτρέψει την εισβολή στο Ιράκ με διπλωματικές προσπάθειες και συναντήσεις με τον Σαντάμ Χουσεΐν, καθώς πίστευε πως μία Αμερικανική επέμβαση θα σήμαινε «χάσιμο πολλών εκατοντάδων Τούρκων στρατιωτών, την διατάραξη των σχέσεων της Τουρκίας με τον αραβικό και Μουσουλμανικό κόσμο και επιπλέον προβλήματα ασφαλείας για τον πληθυσμό των Τουρκομάνων στο Βόρειο Ιράκ»³⁷⁴. Παρόλα αυτά, δήλωσε επίσης πως η Αμερική περίμενε υποστήριξη από την σύμμαχο Τουρκία³⁷⁵, κάτι που δεν παρείχε η Κυβέρνηση του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, όταν την 1^η Μαρτίου 2003 με απόφαση της Βουλής αρνήθηκε να επιτρέψει την χρήση του εδάφους της για επιχειρήσεις στο Ιράκ.

³⁷³ Ο.π., σελ. 227.

³⁷⁴ Ο.π., σελ. 240.

³⁷⁵ Ο.π., σελ. 240.

Συμπεράσματα

Η σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας δείχνει ότι το ισλαμικό στοιχείο ήταν έντονο τα τελευταία 20 χρόνια πριν την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία. Ακόμη και η εξωτερική πολιτική προς τη Μέση Ανατολή δεν είναι απολύτως πρωτοποριακή, αφού ξεκίνησε με τον Οζάλ και έγιναν προσπάθειες να συνεχιστεί από τους διαδόχους του.

Κατά την περίοδο 1996-96, ο Ισλαμιστής Πρωθυπουργός Ερμπακάν προσπάθησε να συνάψει συμμαχίες με ισλαμικές χώρες και να εντάξει έτσι την Τουρκία στον ισλαμικό κόσμο: «Οι ισλαμιστές πολιτικοί στρατηγιστές πίστευαν πως η παγκοσμιοποίηση θα προκαλούσε αντιδράσεις και πως τα έθνη θα προστάτευαν τις ταυτότητές τους, επιστρέφοντας στις τοπικές κουλτούρες τους, που για τους Τούρκους ισλαμιστές αυτό σήμαινε η αποκατάσταση του Ισλάμ ως τον καθοριστικό παράγοντα της τουρκικής ταυτότητας, με τη σαρία ως την βασική αρχή διακυβέρνησης. Υποστήριζαν ότι η Τουρκία θα γινόταν μία μεγάλη δύναμη, αποκαθιστώντας τους συνδέσμους της με Μουσουλμανικές χώρες στον μετα-Οθωμανικό 'χώρο'»³⁷⁶.

Ταυτόχρονα, και οι Κεμαλιστές οπαδοί της Ευρασιατικής προοπτικής της Τουρκίας επιθυμούσαν την απομάκρυνση της χώρας από την παθητική συμμετοχή στα σχέδια της Ευρω-Ατλαντικής κοινότητας προς μία πιο δραστήρια εξωτερική πολιτική στην περιφέρειά της³⁷⁷. Επομένως, το ΑΚΡ βρήκε ένα έδαφος εύφορο για μια πολιτική που θα ταίριαζε με τις εξωτερικές συνθήκες και θα ενθαρρυνόταν από την ισλαμική ιδεολογία των ηγετών του.

Σε συνέντευξή της με το International Crisis Group, η Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Άγκυρας, Meliha Altunışık (η οποία έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με την ήπια ισχύ της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή) λέει «το ΑΚΡ φαίνεται σαν να τα λέει όλα εκείνο για πρώτη φορά αλλά ακόμη και η ιδέα ότι η Τουρκία πρέπει να είναι μία «κεντρική χώρα» ειπώθηκε πρωταρχικά από τον [Τούρκο ηγέτη] Ετσεβίτ»³⁷⁸. Στην ίδια αναφορά, Τούρκος αξιωματούχος λέει πως «όταν ταξίδεψα με τον (πρώην Υπουργό Εξωτερικών) Τσεμ, προτείναμε πολλές

³⁷⁶ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 113-114.

³⁷⁷ Ο.π., σελ. 115.

³⁷⁸ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 1.

παρόμοιες πρωτοβουλίες αλλά δεν είχαν αντίκρουσμα, επειδή η εικόνα μας ήταν διαφορετική. Η Τουρκία έχει πλέον αλλάξει. Έχουμε μία ισχυρή κυβέρνηση, ο Νταβούτογλου έχει ένα ξεκάθαρο όραμα και προωθεί μία πολιτική καλής γειτονίας στο έπακρο»³⁷⁹.

³⁷⁹ Ο.π., σελ. 1.

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ (2002-2010)

Δεδομένων των προαναφερόμενων εξωτερικών συνθηκών, το 2002 αποτέλεσε το έτος που έφερε στην εξουσία το σημερινό κυβερνών κόμμα για το οποίο γίνεται λόγος σήμερα. Αλλάζοντας σταδιακά την κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας, οι Κυβερνήσεις του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης ακολουθούν μία εξωτερική πολιτική που βασίζεται εκτός από τις δομικές συνθήκες στο διεθνές σύστημα, στις προσωπικότητες των μελών της Κυβέρνησης αλλά και άλλων, εκτός αυτής.

Το παρόν κεφάλαιο θα χωριστεί σε μικρότερα με τα ονόματα των σημαντικότερων πρωταγωνιστών της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, χωρίς να σημαίνει πως αυτοί είναι οι μοναδικοί. Κάθε προσωπικότητα αντιπροσωπεύει τις σημαντικότερες μεθόδους που ακολουθεί η χώρα όσον αφορά την χρήση της θρησκείας ως ήπια ισχύ: ο Ερντογάν αντιπροσωπεύει την ρητορική, ο Νταβούτογλου την άσκηση επιρροής μέσω διεθνών και περιφερειακών θεσμών και ο Γκιουλέν την εκτός πολιτικής χρηματοδότηση για σύμφιξη πολιτισμικών δεσμών με τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Ακολουθεί μικρή αναφορά στις οικονομικές σχέσεις της Τουρκίας με την Μέση Ανατολή κατά την τελευταία δεκαετία και τον ρόλο της θρησκείας σε αυτές.

Πολλές φορές στις ακαδημαϊκές συζητήσεις χρησιμοποιούνται οι όροι «χώρα-μοντέλο» και «ήπια ισχύς» για την Τουρκία, με το ένα να υπονοεί το άλλο³⁸⁰. Στην περίπτωση της παρούσας εργασίας, στόχος είναι να ερευνηθεί εάν η Τουρκία χρησιμοποιεί το θρησκευτικό συναίσθημα για να εκμεταλλευτεί προς το συμφέρον της τις σχέσεις που άρχισε να αναπτύσσει σταδιακά με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, χωρίς να βασίζεται στο «τουρκικό μοντέλο» του «μετριοπαθούς Ισλάμ» που βλέπει η Δύση στην Τουρκία. Ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η θρησκευτικότητα στις επαφές της με τα τρίτα αυτά κράτη για πολιτικούς και οικονομικούς σκοπούς.

Η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας βασίζεται κυρίως στο δόγμα του Αχμέτ Νταβούτογλου, ο οποίος πρότεινε στο βιβλίο του «Στρατηγικό Βάθος» (εκδ. 2001),

³⁸⁰ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu Atay, «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations* τεύχ. 40, 2009, σελ. 69.

μία πολύ-διάστατη πολιτική. Στο έργο του γράφει πως η Τουρκία θα πρέπει να ακολουθήσει μία πολιτική «μηδενικών προβλημάτων» με τους γείτονές της ώστε, με περιφερειακή ειρήνη και συνεργασία, να ευημερήσει, προσφέροντας έτσι την σταθερότητα που θέλουν οι δυτικοί σύμμαχοι και την «ειρήνη στην πατρίδα, ειρήνη στον κόσμο» που επιθυμούσε για τη χώρα ο Ατατούρκ³⁸¹. Ο ίδιος σε λόγο του το 2009 αναφέρει τις αρχές της εξωτερικής του πολιτικής: η πρώτη αρχή είναι η ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, η δεύτερη ένα συνεπές και συστηματικό πλαίσιο δράσης (δηλαδή ίδιο τρόπο προσέγγισης στη Μέση Ανατολή, την Κεντρική Ασία και τα Βαλκάνια), η τρίτη είναι μία νέα σταθερά πολιτικής ρητορικής και εργαλείων, που ονομάζει «ήπια ισχύ», η τέταρτη αρχή είναι οι καλές σχέσεις με τα κράτη σε παγκόσμιο επίπεδο (εφόσον πλέον το διεθνές σύστημα δεν είναι διπολικό) και η πέμπτη είναι η δραστήρια ενασχόληση με όλα τα παγκόσμια και διεθνή ζητήματα, σε όλους τους διεθνείς οργανισμούς³⁸².

Δεδομένων των παραπάνω, εξετάζοντας την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, μιλούν οι αναλυτές για έναν «ακτιβισμό»³⁸³, μία συνεχή και έντονη δραστηριότητα που σκοπό έχει την ενίσχυση των σχέσεων με τα (γειτονικά, κυρίως) κράτη σε κάθε επίπεδο. Η δραστηριότητα αυτή εμφανίζεται πολύ έντονα αρχικά με διπλωματικές επαφές και τον ρόλο του διαμεσολαβητή εκ μέρους της Τουρκίας.

Για παράδειγμα, σε πολιτισμικό επίπεδο, συμφωνίες με τη Συρία το 2002, με την Παλαιστίνη το 2005, με την Ιορδανία και το Ισραήλ το 2006 και το Κουβέιτ το 2007 οδήγησαν σε αύξηση των πολιτισμικών, εκπαιδευτικών ανταλλαγών και τουριστικών σχέσεων. Επίσης, το Υπουργείο Τουρισμού της Τουρκίας κινητοποιήθηκε πολύ για να ελκύσει επισκέπτες από τη Μέση Ανατολή (σημαντική παράμετρος είναι η άρση της απαραίτητης βίζας από τις αραβικές χώρες³⁸⁴) ενώ οι τουρκικές τηλεοπτικές σειρές καθήλωσαν τους Άραβες, αλλάζοντας την εικόνα της

³⁸¹ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 116.

³⁸² Ομιλία του Αχμέτ Νταβούτογλου, «Principles of Turkish Foreign Policy», SETA Foundation, Washington D.C. Branch, 8 Δεκεμβρίου 2009.

³⁸³ Βλ. Για παράδειγμα, Öniş Ziya & Yılmaz Şuhnaz «Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era», στο *Turkish Studies*, τόμ. 10, τεύχ. 1, 2009 και Larrabee F. Stephen, «Turkey's New Middle East Activism», Atlantic Council, <http://www.acus.org/publication/us-turkey-relations-require-new-focus/larrabee>

³⁸⁴ Βλ. απαιτήσεις βίζας για επισκέπτες της Τουρκίας <http://www.mfa.gov.tr/visa-information-for-foreigners.en.mfa> και «Qatar, Turkey lift visa requirements», εφημ. Today's Zaman 20 Οκτωβρίου 2009 και «Lebanon, Turkey lift visa requirements as part of cooperation deals» 11 Ιανουαρίου 2010 εφημ. Hurriyet Daily News και Thomas Seibert «Turkey lifts visa rules for visitors from Yemen», εφημ. *The National*, 12 Ιανουαρίου 2011.

χώρας στους γείτονές της³⁸⁵. Οι τουρίστες αυξάνονται συνεχώς και έφτασαν τα 2,5 εκατομμύρια το 2007, οδηγώντας Άραβες σχολιαστές στην διαπίστωση πως η Κωνσταντινούπολη ξεπέρασε τη Βηρυτό ως τον κορυφαίο προορισμό για την Μέση Ανατολή³⁸⁶.

Τουρκάλα ακαδημαϊκός υποστηρίζει πως η χώρα της είναι ένα κοσμικό κράτος που καταφέρνει στο εσωτερικό να χρησιμοποιεί θεσμούς όπως την Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet) για να περιορίσει την θρησκεία ώστε να μην απειλεί τη δομή του³⁸⁷ και να χρησιμοποιεί θρησκευτική ήπια ισχύ στο εξωτερικό, υπό την έννοια ότι συστήματα αξιών παγκοσμίως επιφέρουν συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές δράσεις³⁸⁸. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει ο Jeffrey Hanes ερευνώντας την επίδραση θρησκευτικών παραγόντων στην διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής³⁸⁹. Παρόλα αυτά, η παρούσα εργασία ξεκινά από την παραδοχή ότι ο Ερντογάν και τα υπόλοιπα μέλη της ηγεσίας του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης έχουν ισλαμιστικές ρίζες και επομένως ενθαρρύνουν την «ισλαμοποίηση» της ζωής στο εσωτερικό και της εικόνας στο εξωτερικό της χώρας.

Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν

Η επίδραση του Ερντογάν ως φυσιογνωμία στην αλλαγή της Μέσης Ανατολής είναι αδιαμφισβήτητη³⁹⁰. Γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη το 1954, αποφοίτησε από θρησκευτικό σχολείο της Τουρκίας και σπούδασε Οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Μαρμαρά³⁹¹. Ισλαμιστής κατά πεποίθηση, κατά την διάρκεια της Δημαρχίας του στην Κωνσταντινούπολη (1994 – 1998) απαγορεύτηκε το αλκοόλ στα εστιατόρια

³⁸⁵ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu, Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations*, τόμ. 40, 2009, σελ. 67.

³⁸⁶ Ο.π., σελ. 67.

³⁸⁷ Gözaydın İstar B. «A Religious Administration to Secure Secularism: The Presidency of Religious Affairs of the Republic of Turkey», *Marburg Journal of Religion*, Τόμ. 11, Τεύχ. 1, Ιούνιος 2006.

³⁸⁸ Gözaydın İstar «*Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey*», İstanbul Technical University, παρουσίαση σε συνέδριο, Φεβρουάριος 2011.

³⁸⁹ Haynes Jeffrey «Religion and Foreign Policy Making in the USA, India and Iran: towards a research agenda», *Third World Quarterly*, τόμ. 29, τεύχ. 1, 2008, σελ. 143 – 165.

³⁹⁰ βλ. για παράδειγμα: «The Erdoğan Effect: Turkey, Egypt and the Future of the Middle East», *Cairo Review of Global Affairs*, Μάρτιος 2011, και «The Erdogan effect: Egypt PM says yeace treaty with Israel 'not sacred'» *Middle East Online*, 16/09/2011 και «The Erdogan effect», εφημ. *The Hindu*, 15 Ιανουαρίου 2011.

³⁹¹ Προφίλ του Ερντογάν στην επίσημη ιστοσελίδα του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης <http://eng.akparti.org.tr/english/lifestory.html>

της νομαρχίας, μέτρο που προσπάθησε να επαναφέρει τα τελευταία χρόνια³⁹². Οδηγήθηκε στη φυλακή όταν απήγγειλε ποίημα που παρέπεμπε σε θρησκευτική υποκίνηση: «Τα τεμένη είναι οι καταυλισμοί μας, οι θόλοι τα κράνη μας, οι μιναρέδες οι ξιφολόγχες μας και οι πιστοί οι στρατιώτες μας»³⁹³. Σε συνέντευξή του μετά το ξέσπασμά του κατά του Ισραηλινού Προέδρου Σ. Πέρες στο Νταβός το 2009 (βλ. παρακάτω), ο Ερντογάν ανέφερε πως στο μέλλον ίσως το ξανααπαγγείλει³⁹⁴.

Για το Δυτικό κοινό, ο Ερντογάν είναι ένας μετριοπαθής ισλαμιστής με δημοκρατικές αξίες που μπορεί να ηγηθεί της Τουρκίας ως μοντέλου για τις αραβικές χώρες, ιδιαίτερα μετά την «αραβική άνοιξη». Αυτό δεν φαίνεται περίεργο, λαμβάνοντας κανείς υπόψη πως το κόμμα στο οποίο ανήκει προσπάθησε από τις αρχές της ίδρυσής του να ξεφύγει από τον ριζοσπαστικό ισλαμισμό του Νετζμετίν Ερμπακάν, υιοθετώντας μία πιο ήπια γλώσσα, ειδικά μετά την φυλάκιση του ίδιου. Σύμφωνα με την Zeyno Baran, οι ιδρυτές του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης επηρεάστηκαν από τον Τουργκούτ Οζάλ, του οποίου η παράταξη κατάφερε να ενώσει τους επιχειρηματίες, τους φιλελεύθερους δημοκρατικούς, τους πρώην οπαδούς της Δεύτερης Δημοκρατίας και τους ισλαμιστές σε ένα μεγάλο κόμμα³⁹⁵.

Επίσης, «για να επεκτείνουν την ελκυστικότητά τους πέρα από τους συντηρητικούς Ισλαμιστές, οι ηγέτες του ΑΚΡ επαναδιατύπωσαν τη γλώσσα τους, αποφεύγοντας τα ισλαμιστικά σλόγκαν και δίνοντας έμφαση στη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και τη δικαιοσύνη ως παγκόσμιες αξίες. Ενσωμάτωσαν στην πλατφόρμα τους την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και υποσχέθηκαν να συνεχίσουν την συνεργασία με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο³⁹⁶, διαφοροποιώντας έτσι τους εαυτούς τους από τα Ισλαμιστικά κόμματα του παρελθόντος. Το ΑΚΡ επίσης τόνιζε την σημασία του ΝΑΤΟ και της συνεργασίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και το Ισραήλ για την εθνική ασφάλεια της Τουρκίας. Εν ολίγοις, το ΑΚΡ προσπαθούσε να αυτοκαθοριστεί ως ένα συντηρητικό δημοκρατικό κόμμα, όπως τους Χριστιανο-Δημοκράτες της Ευρώπης»³⁹⁷.

³⁹² http://www.thememriblog.org/turkey/blog_personal/en/9420.htm

³⁹³ «Turkey's charismatic pro-Islamic leader» BBC news, 4 Νοεμβρίου 2002.

³⁹⁴ http://www.digitalnpq.org/archive/2007_summer/08_erdogan.html

³⁹⁵ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 46.

³⁹⁶ Μετά το Νταβός, ο Ερντογάν δήλωσε πως «ίσως να μην χρειαζόμαστε και τη βιήθεια του Δ.Ν.Τ.!\», βλ. «Turkey says IMF made unacceptable demands, not end of world if no deal», *Hurriyet Daily News*, 29 Ιανουαρίου 2009.

³⁹⁷ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 47.

Η διγλωσσία επομένως του Ερντογάν ανάμεσα στους Δυτικούς συμμάχους και τους Άραβες, είναι δεδομένη και καθόλου περίεργο φαινόμενο, αφού απλώς προσαρμόζεται ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Η Τουρκία ακολουθεί πολυδιάστατη (σύμφωνα με τον Νταβούτογλου) εξωτερική πολιτική απέναντι στα γειτονικά κράτη, σε Βορρά, Νότο, Ανατολή και Δύση. Στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής, η κοινή θρησκευτική πεποίθηση βοηθά σε ένα είδος «θρησκευτικής διπλωματίας». Σε συνεντεύξεις σε αραβικά μέσα ενημέρωσης, ο Τούρκος Πρωθυπουργός αναφέρεται στον Σουλτάνο Σελίμ Α΄, ο οποίος κατακτώντας την Αίγυπτο έγινε ο Πρώτος Χαλίφης του Ισλάμ και λέει πως το μότο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι πως δεν επιθυμεί να κυριαρχήσει στον αραβικό κόσμο αλλά πως είναι «υπηρέτης των ιερών μνημείων», όπως ακριβώς έλεγε και ο Σουλτάνος Σελίμ³⁹⁸.

Χρησιμοποιώντας την κοινή γλώσσα, το Ισλάμ, και κάνοντας αναφορές στο κοινό πολιτισμικό παρελθόν Τουρκίας – Αράβων κατά την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσπαθεί να αναπτύξει συναισθηματικούς δεσμούς με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό ως δείγμα ήπιας ισχύος. Παρουσιάζει τη χώρα του ως μοντέλο ισλαμικής μετριοπαθούς δημοκρατίας (ειδικά κατά την περίοδο των αραβικών εξεγέρσεων) αλλά σχολιαστές σε τουρκικές εφημερίδες γράφουν: «Καημένοι Άραβες! Πώς να γνωρίζουν ότι αυτός που τους συμβουλεύει για την δημοκρατία, στην πραγματικότητα την βλέπει ως όχημα, ένα μέσο για την επίτευξη των δικών του σκοπών και θα κατέβει από το όχημα μόλις αυτός έχει επιτευχθεί;»³⁹⁹ Πραγματικά, μία διάλεξη του Ερντογάν το 1996 στην Ένωση Νέων Μουσουλμάνων Αράβων στο Τολέδο του Οχάιο δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης των ισλαμιστικών πεποιθήσεών του:

«Στα τέλη του 20ού αιώνα, υπογράφηκαν συνθήκες όπως αυτή του ΟΑΣΕ και η Χάρτα των Παρισίων. Και σε αυτές τις συνθήκες, γίνεται αναφορά στην δημοκρατία. Στα ανθρώπινα δικαιώματα. Στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Τι είδους όμως δημοκρατία; Αυτή η δημοκρατία θα είναι στόχος ή εργαλείο; Αυτό πρέπει να μας

³⁹⁸ <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/2EF24B11-D94E-4577-B847-35A23443A18C.htm>

«Εσωτερική κατάσταση και εξωτερική πολιτική της Τουρκίας», συνέντευξη του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην εκπομπή Bila Hudud («Χωρίς Σύνορα»), στις 12/1/2011 (αραβικά) και <http://www.fairobserver.com/article/will-turkey-turn-europe-or-middle-east>

³⁹⁹ Ο Cuneyt Arcayurek στην Cumhuriyet αποκαλεί τον Ερντογάν «Μέγα Βεζύρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» στο άρθρο «Turkey's Erdogan takes to the stage to evoke emotional ties between Arabs and Turks» *AlArabiya*, 13 Σεπτεμβρίου 2011.

απασχολήσει. Για εμάς, η δημοκρατία δεν μπορεί ποτέ να είναι στόχος! Όταν αποτιμάμε την δημοκρατία εφαρμόζοντας την 'ilm (ισλαμική γνώση), θα αντιληφθούμε ότι πρόκειται μονάχα για εργαλείο! Εάν η δημοκρατία είναι φαινόμενο της επιθυμίας των ανθρώπων, τότε η δημοκρατία είναι το εργαλείο που έχει εμφανιστεί για να διευκολύνει αυτό που επιθυμούν οι λαοί. Σε αυτήν την περίπτωση, όσοι λένε ότι πιστεύουν στην δημοκρατία, πρέπει να υποστούν και τις συνέπειες. Σε κάποιες περιοχές όμως δεν τις άντεξαν. Είπαν ότι πίστευαν στην δημοκρατία, αλλά δεν άντεξαν να υποστούν τις συνέπειες. Ενωώ την Αλγερία...»⁴⁰⁰.

Επίσης, «υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι του ΑΚΡ χαρακτήρισαν την επίθεση των Ηνωμένων Πολιτειών στην Φαλούτζα το 2004 ως 'γενοκτονία' και τον Φεβρουάριο του 2009, ο Ερντογάν συνέκρινε την Γάζα με «στρατόπεδο συγκέντρωσης»⁴⁰¹. Και όσον αφορά τους ισχυρισμούς πως η ρητορική είναι μονάχα ρητορική, ο Soner Çağartay γράφει πως «ο Ερντογάν είναι ένας έξυπνος πολιτικός που αντιδρά στις αλλαγές στην τουρκική κοινωνία. Έπειτα από επτά χρόνια ισλαμιστικής ρητορικής του ΑΚΡ, η κοινή γνώμη άρχισε να ασπάζεται την ιδέα ενός πολιτικά ενοποιημένου «Μουσουλμανικού κόσμου»⁴⁰².

Ο Ισραηλινός Παράγοντας

Ο Ερντογάν προσπάθησε και κατάφερε να αποκτήσει τον θαυμασμό των Αράβων, εστιάζοντας κυρίως στο Παλαιστινιακό ζήτημα, ζήτημα που όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, έχει και θρησκευτικές διαστάσεις και προκαλεί έντονα συναισθήματα στους λαούς της Μέσης Ανατολής. Τον Μάρτιο του 2004, ο Ερντογάν χαρακτήρισε την δολοφονία ηγετών της Χαμάς ως «κρατική τρομοκρατία» και τον Ιούλιο του 2004, δεν δέχτηκε να συναντήσει τον τότε Ισραηλινό Πρωθυπουργό, Εχούντ Ολμέρτ που επισκεπτόταν την Τουρκία⁴⁰³. Το 2009 οι παγκόσμιοι ηγέτες παρακολούθησαν το ξέσπασμα του Ερντογάν κατά του

⁴⁰⁰ Βλ. Ομιλία στο http://wn.com/Muslim_Arab_Youth_Association και Baran Zeyno, «Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism», Stanford University, 2010, σελ. 45.

⁴⁰¹ Çağartay Soner, «7 Years of AKP Rule: Turkey's Bend under the AKP», Περιοδικό *AlMajalla*, τεύχος 1534, 27 Νοεμβρίου 2009, σελ. 23.

⁴⁰² Ο.π., σελ. 24.

⁴⁰³ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu, Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations* τόμ. 40, 2009, σελ. 53.

Ισραηλινού Προέδρου Πέρες στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ της Ελβετίας. Εκεί, αποσβόλωσε το κοινό όταν, ενώ ο Ισραηλινός Πρόεδρος μιλούσε για τη Γάζα, κατηγορήσε το Ισραήλ ότι μεταμορφώνει τη Γάζα σε «φυλακή» και είπε «γνωρίζω πολύ καλά πώς χτυπάτε και σκοτώνεται παιδιά στις παραλίες»⁴⁰⁴.

Ως αποτέλεσμα, ο Ερντογάν επιστρέφοντας από την Ελβετία στην Κωνσταντινούπολη βρήκε διαδηλωτές που κρατούσαν σημαίες της Τουρκίας και της Χαμάς και φώναζαν «Ερντογάν, ο Νέος Σαλαδίνος», «Ερντογάν, ο Κατακτητής μας» και «Ερντογάν, ο νέος Παγκόσμιος Ηγέτης μας»⁴⁰⁵.

Το αποκορύφωμα όμως της διάλυσης των σχέσεων της Τουρκίας με το Ισραήλ επήλθε λόγω του Στολίσκου της Γάζας. Τον Μάιο του 2010, ένα κομβόι πλοίων που οργανώθηκε από το κίνημα Ελεύθερη Γάζα και ενός τουρκικού ΜΚΟ προσπάθησε να πλησιάσει την ακτή της Γάζας ισχυριζόμενο πως μετέφερε ανθρωπιστική βοήθεια. Η επίθεση των Ισραηλινών δυνάμεων προκάλεσε τον θάνατο εννέα ακτιβιστών και τη ρήξη των Τουρκο-Ισραηλινών σχέσεων⁴⁰⁶, στην αρχή με απέλαση του Ισραηλινού διπλωμάτη από την Άγκυρα⁴⁰⁷ και στη συνέχεια με διακοπή των κοινών στρατιωτικών ασκήσεων.

Επαφές με Αραβικά Κράτη

Πέρα από την χειροτέρευση των σχέσεων με το Ισραήλ, οι διπλωματικές επαφές της Τουρκίας με τις χώρες της Μέσης Ανατολής αυξήθηκαν ιδιαίτερα, καθώς και οι υπερβολικές προσπάθειές της για διαμεσολάβηση ανάμεσα στα κράτη αυτά. Οι Τουρκο-Συριακές σχέσεις βελτιώθηκαν. Τον Απρίλιο του 2008, ο Ερντογάν επισκέφθηκε τη Συρία για να βοηθήσει στην εξομάλυνση των σχέσεων με το Ισραήλ, το οποίο είχε βομβαρδίσει πιθανό πυρηνικό εργοστάσιο στη Συρία τον Σεπτέμβριο του 2007⁴⁰⁸ και τον Μάιο του 2008, ανεπίσημες συζητήσεις έλαβαν χώρα μεταξύ Συρίας και Ισραήλ στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που εκτίμησαν οι Ηνωμένες

⁴⁰⁴ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 119.

⁴⁰⁵ Ο.π., σελ. 120.

⁴⁰⁶ «Gaza flotilla: Turkey 'to take Israel to UN court'», BBC, 3 Σεπτεμβρίου 2011.

⁴⁰⁷ «Turkey Cuts Military Ties with Israel, Expels Ambassador» 2 Σεπτεμβρίου 2011

<http://www.defensenews.com/article/20110902/DEFSECT04/109020302/Turkey-Cuts-Military-Ties-with-Israel-Expels-Ambassador>

⁴⁰⁸ «CIA Confirms: Israel Bombed Nuclear Reactor in Syria» Israel National News, 24 Απριλίου 2008.

Πολιτείες: «Οι προσπάθειες της Τουρκικής Κυβέρνησης αξίζουν συγχαρητήρια».⁴⁰⁹ Οι σχέσεις με τη Συρία είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την Τουρκία. Οι δύο χώρες με παρελθόν αντιπαλότητας για την Αλεξανδρέττα και το Κουρδικό ζήτημα, ξεκίνησαν να βελτιώνουν τις σχέσεις τους όταν ο Χάφεζ Αλ Άσαντ εξόρισε τον Αμπντουλάχ Οτσαλάν⁴¹⁰.

Τον Ιανουάριο του 2005 ο Σύρος Πρόεδρος ταξίδεψε για πρώτη φορά μετά το 1946 στην Άγκυρα. Σύμφωνα με τον Sedat Laciner, Τούρκο ακαδημαϊκό, «από το 2003, υψηλοί αξιωματούχοι της Τουρκίας έχουν επισκεφθεί τη Δαμασκό περισσότερες από 100 φορές. Αυτό είναι περίεργο για την περιοχή (των κρατών) της Μέσης Ανατολής, οι αρχηγοί των οποίων δεν επισκέπτονται συχνά ο ένας τον άλλον»⁴¹¹.

Κατά κάποιον τρόπο, η Τουρκία βοήθησε τη Συρία να σπάσει την απομόνωση της διεθνούς κοινότητας μετά την κατηγορία της τελευταίας ότι βρίσκεται πίσω από την δολοφονία του Λιβανέζου Πρωθυπουργού Ραφίκ Χαρίρι και, ως αποτέλεσμα, «από το 2005 έως το 2007, οι αρχές της Συρίας ενέκριναν περισσότερα από 30 επενδυτικά σχέδια στη χώρα, συνολικής αξίας 150 εκατομμυρίων δολαρίων»⁴¹². «Το διμερές εμπόριο έφτασε τα 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια το 2007, τριπλασιάζοντας το νούμερο που αντιστοιχούσε όταν το AKP ήρθε στην εξουσία το 2002. Από το 2006 οι δύο χώρες διατηρούν ζώνη ελεύθερου εμπορίου και εγκαθίδρυσαν κοινή εταιρεία εξόρυξης πετρελαίου. Επίσης, οι τουρίστες από τη Συρία αυξήθηκαν 19 φορές από το 2000 έως το 2005»⁴¹³. Για την εκ νέου «ανακάλυψη» της Συρίας από την Τουρκία, ο Ερντογάν φέρεται να είπε «αδέρφια μου... ο ποταμός βρήκε την κοίτη του»⁴¹⁴. Κατά τη διετία 2007-2008, η Τουρκία αποτέλεσε το ουδέτερο έδαφος ανεπίσημων συνομιλιών ανάμεσα στη Συρία και το Ισραήλ αλλά σταμάτησε τις διαμεσολαβήσεις μετά την κριτική της ισραηλινής επιχείρησης στη Γάζα⁴¹⁵.

⁴⁰⁹ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations* τόμ. 40, 2009, σελ. 58.

⁴¹⁰ Taspınar Ömer *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Middle East Center, Τεύχ. 10, Σεπτέμβριος 2008, σελ. 24.

⁴¹¹ Συνέντευξη με τον Sedat Laciner «Turkish soft power changes Middle East» από την Kaitlin MacKenzie, εφημ. *Turkish Weekly*, 12 Νοεμβρίου 2009.

⁴¹² Taspınar, Ömer *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Middle East Center, Τεύχ. 10, Σεπτέμβριος 2008, σελ. 24

⁴¹³ Ο.π., σελ. 24.

⁴¹⁴ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 7.

⁴¹⁵ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 118.

Το 2004, ο Λιβανέζος Υπουργός Εξωτερικών Jean Obeid και ο τότε Πρωθυπουργός Ραφίκ Χαρίρι επισκέφθηκαν την Τουρκία ζητώντας ενίσχυση εναντίον του Ισραήλ και η Τουρκία ζήτησε την υποστήριξη του Λιβάνου για την άρση του εμπάργκο στη Βόρεια Κύπρο. Υπέγραψαν διμερείς συμφωνίες και ο Ραφίκ Χαρίρι πρότεινε την εγκαθίδρυση «ισλαμικής αγοράς»⁴¹⁶. Το 2006, η Τουρκία απέστειλε ειρηνευτικές δυνάμεις στο Λίβανο μετά τη σύγκρουση του Ισραήλ με τη Χεζμπολλά.⁴¹⁷ Επίσης, προσέφερε ανθρωπιστική βοήθεια ύψους 20 εκατομμυρίων δολαρίων και άλλα 30 εκατομμύρια για την ανοικοδόμησή του στις διασκέψεις Στοκχόλμης και Παρισιού, ενώ κατασκεύασε σχολεία σε διάφορες περιοχές της χώρας⁴¹⁸. Τον Μάρτιο του 2007, ο Αμπντουλάχ Γκιουλ, σε σύσκεψη της Αραβικής Συνόδου στην Αίγυπτο δήλωσε πως η Τουρκία «κρατούσε ίσες αποστάσεις από όλες τις θρησκευτικές και πολιτικές ομάδες στο Λίβανο» ενώ ο Ερντογάν αναμείχθηκε στην εκτόνωση της έντασης πριν τις Λιβανέζικες εκλογές⁴¹⁹. Η ανάμειξη στα εσωτερικά του Λιβάνου δεν ήταν προτεραιότητα για τις προηγούμενες τουρκικές κυβερνήσεις, όμως για τον Νταβούτογλου, αν και πρόκειται για μικρή χώρα της περιοχής, «η σταθερότητα στο Λίβανο επηρεάζει όλη την Μέση Ανατολή»⁴²⁰.

Οι σχέσεις Άγκυρας – Ριάντ είναι άλλο ένα σκέλος των Τουρκο-Αραβικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν υπό την ηγεσία του Ερντογάν. Τον Αύγουστο του 2006, ο βασιλιάς Αμπντάλα επισκέφθηκε την Τουρκία, για πρώτη φορά έπειτα από 40 χρόνια⁴²¹. Η κοινή Σουνιτική θρησκευτική ταυτότητα των δύο χωρών αποτέλεσε παράγοντα σύσφιξης των σχέσεών τους με το συνέδριο του 2006 στην Τουρκία ‘Για την Υποστήριξη του Ιρακινού Λαού’, που συγκέντρωσε ομάδες Σουνιτών από όλον τον ισλαμικό κόσμο. Το συνέδριο κατέληξε σε δήλωση υπέρ της ενίσχυσης των Σουνιτών του Ιράκ, εναντίον των Σιιτών της χώρας⁴²². Κατά την τρίτη επίσκεψη του βασιλιά, έπειτα από δύο χρόνια, «ο Ερντογάν και ο Πρόεδρος Γκιουλ προχώρησαν περισσότερο από τα συνηθισμένα και τον επισκέφθηκαν στον δωμάτιό του στο

⁴¹⁶ Raptopoulos Nikolaos «Rediscovering its Arab neighbours? The AKP imprint on Turkish Foreign Policy in the Middle East», *Les Cahiers du RMES*, τεύχ. 1, Ιούλιος 2004, σελ. 10.

⁴¹⁷ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 118.

⁴¹⁸ Arı Tayyar & Pirinççi Ferhat «Turkey’s New Foreign Policy Towards The Middle East And The Perceptions In Syria And Lebanon» στο *Akademik Bakış*, τόμ. 4, τεύχ. 7, 2010, σελ. 13.

⁴¹⁹ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu Atay «Turkey’s Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations* τόμ. 40, 2009, σελ. 57.

⁴²⁰ Arı, Tayyar & Pirinççi Ferhat, «Turkey’s New Foreign Policy Towards The Middle East And The Perceptions In Syria And Lebanon», *Akademik Bakış*, Τόμ. 4, τεύχ. 7, 2010, σελ. 12.

⁴²¹ Taspınar Ömer «Turkey’s Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism», Carnegie Middle East Center, Τεύχ. 10, Σεπτέμβριος 2008, σελ. 25.

⁴²² Ο.π., σελ. 25.

ξενοδοχείο, αντί να τον δεχτούν στο κυβερνητικό μέγαρο, σύμφωνα με την παγκόσμια πρακτική της διπλωματίας»⁴²³. Σε δική του επίσκεψη στη Σαουδική Αραβία, είπε ο Ερντογάν ότι η συνεργασία με το Ριάντ ήταν γι' αυτόν το ίδιο σημαντική με την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁴²⁴.

Η Τουρκία ισχυρίζεται πως σε εκείνη οφείλονται οι καλές σχέσεις της Δαμασκού με το Ριάντ και την Βυρηττό, ενώ βοήθησε και στη βελτίωση των Συρο-Ιρακινών σχέσεων με την διεξαγωγή τεσσάρων γύρων συνομιλιών, μετά από μία σειρά βομβιστικών επιθέσεων στο Ιράκ.⁴²⁵

Όσον αφορά τις σχέσεις με την Αίγυπτο, τον Μάρτιο του 2007, ο Χόσνι Μουμπάρακ επισκέφθηκε την Άγκυρα και συζήτησε την αύξηση των σχέσεων σε επίπεδο ασφάλειας και συνεργασίας στον τομέα της ενέργειας, ενώ μέχρι τότε υπήρχε κάποιος ανταγωνισμός μεταξύ τους, σχετικά με τον ρόλο τους στην περιοχή⁴²⁶.

Η περίπτωση του Ιράκ είναι περίπλοκη λόγω της επέμβασης των Ηνωμένων Πολιτειών που προκάλεσε μία εκτεταμένη αναταραχή στα εσωτερικά του κράτους αλλά και λόγω του Κουρδικού ζητήματος. Κατά κάποιον τρόπο, η άρνηση της Τουρκίας να επιτρέψει τη χρήση των βάσεων στα εδάφη της από τις αμερικανικές δυνάμεις στόχευε στην αποφυγή αρνητικής επίδρασης στην εικόνα της στην περιοχή⁴²⁷. Η ήπια ισχύς της Τουρκίας δεν κράτησε πολύ στην περίπτωση αυτή. «Το 2005 η τουρκική κυβέρνηση προσπάθησε να συγκεντρώσει όλες τις θρησκευτικές ομάδες σε ένα κοινό τραπέζι και ενθάρρυνε τους Σουνίτες να ψηφίσουν στις εκλογές» εκείνο το έτος⁴²⁸. Όσον αφορά το Κουρδικό ζήτημα, η εργασία δεν αναφέρεται λεπτομερώς σε αυτό, καθώς είναι ένα περίπλοκο πρόβλημα αλυτρωτισμού με πολλές διαστάσεις.

Όμως όσον αφορά το θέμα της χρήσης της θρησκείας ως ήπια ισχύ, αξίζει να αναφερθεί η χρήση θρησκευτικής ρητορικής από το ΑΚΡ. Το 2009, ο Τούρκος Πρωθυπουργός σε λόγο του στη Βουλή μίλησε για νέο ξεκίνημα μεταξύ Τούρκων και Κούρδων, εφόσον εξάλλου μοιράζονταν την ίδια θρησκεία. Είπε «θέλουμε να

⁴²³ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 122.

⁴²⁴ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 7.

⁴²⁵ Ο.π., σελ. 14.

⁴²⁶ Taspinar, Ömer *Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism*, Carnegie Middle East Center, Τόμ. 10, Σεπτέμβριος 2008, σελ. 26.

⁴²⁷ άρθρο της İstar Gözaydın, «Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey», İstanbul Technical University, 2011.

⁴²⁸ Oğuzlu Tarık, «Soft power in Turkish foreign policy» στο *Journal of International Affairs*, Τόμ. 61, τεύχ. 1, 81 - 97, 2007, σελ. 92.

διαβιώνουμε με ειρήνη και αδελφοσύνη όπως ο Τίγρης και ο Ευφράτης... εάν δεν βρούμε μία λύση στο πρόβλημα αυτό, ποια προβλήματα προσπαθούμε να λύσουμε, μπορείτε να μου πείτε;... θα επιτύχουμε, με κάθε κόστος»⁴²⁹. Επίσης, το 2007, η τουρκική ηγεσία και οι Κούρδοι του Ιράκ συναντήθηκαν υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών και δεσμεύτηκαν για αλληλεγγύη κατά των ανταρτών του ΡΚΚ⁴³⁰. Έκτοτε, συνεχίστηκαν οι επαφές μέχρι την επίσκεψη Τούρκου πρεσβευτή στο Αρμπίλ, την έδρα του Ιρακινού Κουρδιστάν, τον Μάρτιο του 2010⁴³¹. Παρόλα αυτά, οι βομβαρδισμοί συνεχίστηκαν.

Μία έρευνα του 2006 σε τουρκική εφημερίδα είχε καταλήξει πως οι αντάρτες του ΡΚΚ στα βουνά Qandil προτιμούσαν τον Ζωροαστρισμό και τον Ιησού από τον Μωάμεθ. Έτσι, ο Ερντογάν άδραξε την ευκαιρία να καταδείξει τους Κούρδους ως αλλόθρησκους για να νομιμοποιήσει οποιαδήποτε επέμβαση εναντίον τους. Τον Ιούνιο του 2011, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του, ο Τούρκος Πρωθυπουργός έλεγε: «Οι Κούρδοι στο Ιμραλί⁴³² είναι Ζωροάστρες. Αλλά ξέρω ότι οι Κούρδοι αδελφοί και αδελφές μου θα πουν ότι είναι Μουσουλμάνοι»⁴³³. Σε ομιλία του στο Ντιγιάρμπακιρ κατηγορούσε το Κόμμα Ειρήνης και Δημοκρατίας ότι χρησιμοποιεί τη θρησκεία ενώ εκείνοι δεν είναι θρήσκοι και κατηγόρησε το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ότι καταπιέζει το θρησκευτικό συναίσθημα των πολιτών. Τελικά είπε «Περάσαμε τα ίδια με εσάς. Ο αδελφός σας (εννοώντας τον εαυτό του) φυλακίστηκε για την απαγγελία ενός ποιήματος. Ξέρω πως το καθεστώς έκανε τα αδέρφια μου, τους Κούρδους, να υποφέρουν. Ξέρω πολύ καλά αυτές τις πολιτικές αφομοίωσης. Αλλά έχουν τελειώσει πλέον. Αφομοίωση τέλος. Η αληθινή αιτία των βασάνων των Κούρδων αδελφών μου είναι το CHP (Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)»⁴³⁴.

Σήμερα, τουρκικής ιδιοκτησίας σχολεία ανοίγουν στο Κουρδιστάν, λειτουργώντας ως πολιτισμικές γέφυρες της Τουρκίας με τους Κούρδους. Εξάλλου,

⁴²⁹ “Turkey: Ending the PKK Insurgency”, Europe Report N°213, International Crisis Group, Σεπτέμβριος 2011.

⁴³⁰ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 4.

⁴³¹ Ο.π., σελ. 4.

⁴³² Τουρκικό νησί στο οποίο βρίσκεται φυλακισμένος ο Αμπντουλάχ Οτσαλάν.

⁴³³ Wladimir Van Wilgenburg, *PKK and Zoroastrianism*, 17 Δεκεμβρίου 2011, <http://www.rudaw.net/english/science/columnists/4233.html>

⁴³⁴ «Erdogan calls for Turkish-Kurdish unity in Diyarbakir speech», εφημ. *Today's Zaman*, Ιούνιος 2011.

«οι καλές σχέσεις με τη Σουλεϊμανίγια είναι απαραίτητες εάν ο τουρκικός στρατός θελήσει να επιχειρήσει εντός των ιρακινών συνόρων, κυνηγώντας τρομοκράτες»⁴³⁵.

Πολλοί αναλυτές υποστηρίζουν πως η ισλαμιστική στροφή της Τουρκίας φαίνεται από το γεγονός πως εάν απλώς επιθυμούσε την καλή γειτονία, θα έπρεπε να αντιμετωπίζει ισότιμα τη Φατάχ και τη Χαμάς στις σχέσεις της με την Παλαιστινιακή αρχή. Αντίθετα, ο Ερντογάν αποκάλυψε τον Μαχμούτ Αμπάς «κεφαλή μας μη νομιμοποιημένης κυβέρνησης» και προσκάλεσε τους παγκόσμιους ηγέτες να «αναγνωρίσουν την Χαμάς ως την νόμιμη κυβέρνηση του Παλαιστινιακού λαού»⁴³⁶. Επιπλέον, η ίδια κυβέρνηση προσκάλεσε επισήμως τον Khaled Meshal, ηγέτη της στρατιωτικής πτέρυγας της Χαμάς με βάση στη Συρία, ενώ στη Δύση θεωρείται ηγέτης τρομοκρατικής οργάνωσης⁴³⁷. Τον Ιανουάριο του 2009, ο Νταβούτογλου προσπάθησε να μεσολαβήσει ανάμεσα στη Χαμάς και το Ισραήλ, με συνεχείς μετακινήσεις στα γραφεία της οργάνωσης στη Δαμασκό και το Κάιρο. Αν και υποστήριξε πως ο τερματισμός των εχθροπραξιών οφειλόταν στην τουρκική διαμεσολάβηση, Άραβες διπλωμάτες μειώνουν τη σημασία αυτή στο ελάχιστο και κατηγορούν την Άγκυρα για υπερβολικό ενθουσιασμό και προσδοκίες περιμένοντας να την εμπιστευτεί απόλυτα η Χαμάς⁴³⁸. Στην ίδια αναφορά του International Crisis Group αναφέρεται ο Ερντογάν να συγκρίνει το ΑΚΡ με τη Χαμάς, λέγοντας πως και οι δύο εκλέχθηκαν νόμιμα και έπειτα αντιμετώπισαν προβλήματα κατά την ανάληψη της εξουσίας⁴³⁹.

Τέλος, το 2006, επισκεπτόμενος το Νταρφούρ, χρησιμοποίησε τη θρησκεία για να υπερασπιστεί τον Σουδανό Πρόεδρο Ομάρ αλ-Μπασίρ: «Δεν πιστεύω ότι διαπράττεται εξόντωση ή γενοκτονία εδώ. Φυλετικές διαφορές και δολοφονίες είναι απαράδεκτες σε μια Μουσουλμανική χώρα»⁴⁴⁰.

⁴³⁵ Άρθρο «A Turkish school opens in Iraqi Kurdistan: an Ottoman pawn?», ANSAmed, Ιανουάριος 2012.

⁴³⁶ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 120-121.

⁴³⁷ Ο.π., σελ. 121.

⁴³⁸ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 18.

⁴³⁹ Ο.π., σελ. 7.

⁴⁴⁰ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 176.

Απόηχος

Ο απόηχος των κινήσεων της Κυβέρνησης Ερντογάν υπήρξε έως τώρα πότε θετικός και πότε αρνητικός. Από την μία πλευρά, οι Ισλαμιστές δεν δέχτηκαν τον εκπρόσωπο μίας κοσμικής δημοκρατίας, από την άλλη μπορεί να ιδωθεί ως ήρωας που από φυλακισμένος συνείδησης ενός στρατιωτικού κατεστημένου, έγινε ο Πρωθυπουργός που σήμερα το τοποθετεί ενώπιον της δικαιοσύνης⁴⁴¹.

Σύμφωνα με τον Τούρκο Στρατηγό Haldun Solmaztürk, ο Ερντογάν και το κόμμα του μοιάζουν να αναβιώνουν και να επιβεβαιώνουν το επιχείρημα του Χάντινγκτον: «Ζουν σε διαφορετικό κόσμο. Στο μυαλό του Ερντογάν, ο κόσμος είναι άσπρος και μαύρος, μεταξύ ‘του πολιτισμού μας’, εννοώντας το Ισλάμ, και των υπολοίπων. Ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών μίλησε στο Πακιστάν για τη χρήση των imam hatip (θρησκευτικά σχολεία) ως μοντέλο, δηλώνοντας πως ένα ήπιο Ισλάμ είναι ο στόχος, και πως εμείς μπορεί να είμαστε επόμενοι στη σειρά. (Οι ηγέτες του AKP) λατρεύουν να μιλούν για τη Γάζα και τη Χαμάς. Κι εγώ νιώθω το ίδιο όταν κάνουν λανθασμένες κινήσεις (στην Παλαιστίνη). Γιατί όμως πηγαίνουν στο Ιράν, στο Σουδάν και τώρα στη Νιγηρία; Ποιος ο λόγος για τα δύο μέτρα και δύο σταθμά;»⁴⁴²

Σε συνέχεια του παραπάνω επιχειρήματος, σε ένα από τα δημοσιευμένα τηλεγραφήματα που απελευθερώθηκαν στο Διαδίκτυο (wikileaks) αποκαλύπτεται πως ο Ερντογάν διαβάξει κυρίως Ισλαμικό τύπο, δεν εμπιστεύεται τις αναλύσεις του Υπουργείου Εξωτερικών και δεν έχει ρεαλιστική κοσμοαντίληψη⁴⁴³.

Η θρησκευτική ρητορική του Ερντογάν εντάθηκε μετά την έναρξη των εξεγέρσεων στη Μέση Ανατολή. Αναφορικά με τις αναταραχές στην Αίγυπτο, στο άρθρο του περιοδικού Majalla διαβάζουμε, «ο λόγος της 1^{ης} Φεβρουαρίου περιείχε ένα τρίτο συστατικό, που δεν έχει σχολιαστεί επαρκώς: ένα πυκνό επίστρομα θρησκευτικής ρητορικής: ‘Σκέψου την ημέρα του θανάτου σου’, είπε ο Ερντογάν στον Μουμπάρακ. ‘Θυμίσου: όλοι μας προοριζόμαστε σε λίγα τετραγωνικά μέτρα γης... Το μόνο στο οποίο μπορούμε όλοι μας να ελπίζουμε είναι να αφήσουμε καλές αναμνήσεις σε αυτόν τον κόσμο’. Αργότερα, μετά από επαναλαμβανόμενες

⁴⁴¹ <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/02/27/an-islamist-makeover.html>

⁴⁴² *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 8.

⁴⁴³ <http://www.globalpolitician.com/26932-wikileaks-turkey-usa-state-department>

δημοφιλείς εκφράσεις των ισλαμιστών περί δικαιοσύνης και αδικίας, το εξής: ‘Η Παλαιστίνη, ο Λίβανος, το Ιράκ... [αυτή η Κυβέρνηση] έχει συνδέσει το όνομά της με την φωνή των καταπιεσμένων αυτού του κόσμου»⁴⁴⁴.

Μετά την πτώση του Μουμπάρακ, ο Ερντογάν επισκέφθηκε την Αίγυπτο, έκανε λόγο για δημοκρατία και ξάφνιασε τους Ισλαμιστές⁴⁴⁵. Με δεδομένα, όμως, τα παραπάνω μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως το κάλεσμα στην δημοκρατία και ελευθερία επιλογής είχε ουσιαστικά αποδέκτη την Δύση. Όπως προ-αναφέρθηκε, η δημοκρατία είναι μονάχα ένα όχημα για τους ισλαμιστές και όχι αυτοσκοπός.

Αχμέτ Νταβούτογλου

Ο Αχμέτ Νταβούτογλου θεωρείται ο πρωτεργάτης της σημερινής εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας. Ο πρώην ακαδημαϊκός υπήρξε σύμβουλος του Ερντογάν, έως το 2009⁴⁴⁶ και έκτοτε Υπουργός Εξωτερικών, αρχικά εξωκοινοβουλευτικός και μετά τον Ιούνιο του 2011, εκλεγθείς. Γεννήθηκε στο Ικόνιο το 1959, σπούδασε Οικονομικά και Πολιτικές Επιστήμες και έλαβε το Διδακτορικό του από το Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου. Έχει ακαδημαϊκή εμπειρία και στην Διδακτορική του Διατριβή πραγματεύεται το ζήτημα του Ισλαμικού πολιτισμού ως εναλλακτικό προς το Δυτικό παράδειγμα κοσμοθεωρίας⁴⁴⁷. Χαρακτηριζόμενος «κατά το ήμισυ Μακιαβέλι και κατά το ήμισυ Ρούμι», ο Νταβούτογλου λέει ότι εξισορροπεί τον ρεαλισμό με τον ιδεαλισμό⁴⁴⁸.

Στον Νταβούτογλου έχει αποδοθεί ο σημερινός Νέο-Οθωμανισμός της Αγκυρας, βασιζόμενος στο έργο του «Το Στρατηγικό Βάθος». Ο Αχμέτ Νταβούτογλου πιστεύει πως τα σύνορα της Τουρκίας δεν είναι φυσικά, αλλά τεχνητά, σε κάθε πλευρά: «Φυσικά πρέπει να σεβαστούμε τα έθνη-κράτη, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να κατανοήσουμε ότι υπάρχουν φυσικές συνέχειες. Έτσι ήταν για αιώνες»⁴⁴⁹. Και «Για περισσότερα από 100 χρόνια μας χωρίζουν επιφανειακά πολιτισμικά και

⁴⁴⁴ Birch Nicholas, “Reinventing the Caliphate”, περιοδικό *AlMajalla*, 6 Ιουλίου 2011.

⁴⁴⁵ Kessler, Oren, «Brotherhood angry at Erdogan call for secular Egypt», εφημ. *Jerusalem Post*, 15 Σεπτεμβρίου 2011.

⁴⁴⁶ «The Davutoglu Effect», *The Economist*, 21 Οκτωβρίου 2010.

⁴⁴⁷ «Philosophical depth: A scholarly talk with the Turkish foreign minister», *Turkish Review*, 1 Νοεμβρίου 2010.

⁴⁴⁸ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 5.

⁴⁴⁹ Άρθρο «Can Turkey Unify the Arabs?» εφημ. *New York Times*, 28 Μαΐου 2011.

θρησκευτικά σύνορα, και τώρα με την άρση της βίζας στην Ιορδανία, τη Συρία και το Λίβανο, ανοίγουμε τα εθνικά σύνορα»⁴⁵⁰.

Οι παραπάνω ρήσεις θυμίζουν τη γεωπολιτισμική ολοκλήρωση της Μέσης Ανατολής που αναφέρει ο Νταβούτογλου στο «Στρατηγικό Βάθος»: «η κυριαρχία του ισλαμικού πολιτισμού σε ολόκληρη την περιοχή, η οποία αποκαλείται σήμερα Μέση Ανατολή, είχε ως συνέπεια να επιτευχθεί σε αυτήν η γεωπολιτισμική ολοκλήρωσή της, που ξεπερνά τα όρια της απλής γεωγραφικής ολοκλήρωσης»⁴⁵¹. Υπό αυτήν την οπτική, η Τουρκία προσπαθεί με τον Νέο-Οθωμανισμό να ηγεμονεύσει αναπτύσσοντας ανισομερείς σχέσεις με τα υπόλοιπα κράτη. Ο Νταβούτογλου, αν και αρνείται να αποκαλείται «Νέο-Οθωμανός»⁴⁵², περιγράφει ως στόχο του την «Pax Ottomana» και μιλάει για θρησκευτική ελευθερία με βάση την Οθωμανική ιστορία.⁴⁵³

Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Νταβούτογλου κατάφερε να τοποθετήσει στην κορυφή του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας έναν Τούρκο υπήκοο. Γενικότερα, μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΑΚΡ, η Ισλαμική Διάσκεψη (που από τον Ιούνιο του 2011 ονομάζεται Οργανισμός Ισλαμικής Συνεργασίας), άρχισε να δραστηριοποιείται περισσότερο, αποκτώντας ευρύτερη ατζέντα και μεγαλύτερο κύρος ως διεθνής οργανισμός⁴⁵⁴. Επίσης, τα αποτελέσματα ήταν ιδιαίτερα θετικά για την ίδια την χώρα: «το ότι ο υποψήφιος της Τουρκίας, Εκμελεντίν Ιχσάνογλου, υπηρετεί ως Γενικός Γραμματέας του ΟΙC από το 2004, έχει αυξήσει τον σεβασμό των αραβικών χωρών προς την Τουρκία. Επίσης, βοήθησε στην εντύπωση πως η τουρκική ταυτότητα φαίνεται ως στοιχείο σταθερότητας στην περιοχή.

Η αραβική κοινή γνώμη και οι διανοούμενοι τείνουν να αντιλαμβάνονται τις πρόσφατες εξελίξεις ως αποτέλεσμα της δραστήριας πολιτικής στη Μέση Ανατολή

⁴⁵⁰ Ο.π.

⁴⁵¹ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 213.

⁴⁵² Ομιλία του Αχμέτ Νταβούτογλου, «Principles of Turkish Foreign Policy», SETA Foundation, Washington D.C. Branch, 8 Δεκεμβρίου 2009 και «I am not a neo-Ottoman, Davutoğlu says», *Today's Zaman*, 25 Νοεμβρίου 2009.

⁴⁵³ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 21.

⁴⁵⁴ «Turkey's Role in the Organization of Islamic Conference, JDP Government and the Greater Middle East Project» εφημ. *Caspian Weekly*, 29 Μαΐου 2010.

από την πλευρά της Τουρκίας, της οποίας η ιστορική αποστολή και αποτελεσματικότητα στην εξωτερική πολιτική τα τελευταία χρόνια προώθησε το μοντέλο του αξιόπιστου εταίρου στην περιοχή στην οποία πολίτες και πολιτικοί, κουρασμένοι από το πολιτικό χάος και τις συγκρούσεις, περίμεναν με ανυπομονησία. Υπό την ηγεσία της Τουρκίας, ο ΟΙC μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, και να αναιρέσει τη συζήτηση περί «σύγκρουσης πολιτισμών» που ισχυρίζεται ότι εξηγεί τις πρόσφατες εξελίξεις στη διεθνή πολιτική, ιδιαίτερα μετά την 11^η Σεπτεμβρίου»⁴⁵⁵.

Τα εθνικά προγράμματα των κρατών-μελών του Οργανισμού φαίνονται και από το γεγονός ότι έχουν ψηφιστεί επανειλημμένως αποφάσεις που σχετίζονται με την Κύπρο και την Ανατολική Θράκη⁴⁵⁶, δηλαδή περιοχές που ενδιαφέρουν ιδιαίτερος την Τουρκία. Το ίδιο συνέβη και στη Σύνοδο του Οργανισμού στην οποία άλλαξε το όνομα και το έμβλημά του, και στην οποία «εκφράστηκαν ανησυχίες για την κατάσταση στο Κασμίρ, την Βόρεια Κύπρο, τα κατεχόμενα εδάφη του Αζερμπαϊτζάν, το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και την Βοσνία-Ερζεγοβίνη»⁴⁵⁷, δηλαδή, τις περιοχές που αναφέρει ο Νταβούτογλου στο βιβλίο του, στα οποία βρίσκονται μειονότητες Μουσουλμάνων και τις οποίες η Τουρκία έχει «καθήκον να προστατεύσει»⁴⁵⁸. Επίσης, στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 2004, υιοθετήθηκε ψήφισμα που επέτρεπε την συμμετοχή του κατεχομένου τμήματος της Βόρειας Κύπρου στον Οργανισμό υπό το όνομα «Τουρκικό Κυπριακό Κράτος»⁴⁵⁹ και το 2005, κλήθηκαν τα κράτη-μέλη να άρουν την πολιτική, οικονομική και πολιτισμική απομόνωση της Βόρειας Κύπρου «για να υπερασπιστούν έτσι τον δίκαιο σκοπό των Τουρκο-Κυπρίων, που αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του Ισλαμικού κόσμου»⁴⁶⁰. Επομένως, αποδίδει η τοποθέτηση του κ. Ιχσάνογλου ως Γενικό Γραμματέα προς όφελος της Τουρκίας.

⁴⁵⁵ «Turkey's Role in the Organization of Islamic Conference, JDP Government and the Greater Middle East Project» εφημ. *Caspian Weekly*, 29 Μαΐου 2010.

⁴⁵⁶ «The Islamic Conference: Reform and representation», Ιούνιος 2006, Άγκυρα <http://www.diplomat.com.tr/sayilar/s20/yazilar/s20-1.htm>

⁴⁵⁷ <http://pakobserver.net/detailnews.asp?id=100319>

⁴⁵⁸ Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, Ποιότητα, Αθήνα, 2009, σελ. 200.

⁴⁵⁹ Σήμερα έχει θέση παρατηρητή http://www.oic-oci.org/page_detail.asp?p_id=179

⁴⁶⁰ «The Islamic Conference: Reform and representation», Ιούνιος 2006, Άγκυρα <http://www.diplomat.com.tr/sayilar/s20/yazilar/s20-1.htm>

Χαρακτηριστική είναι η έντονη δραστηριοποίηση του Οργανισμού μετά την ανάληψη καθηκόντων του κ. Ιχσάνογλου το 2005⁴⁶¹ και το γεγονός ότι άλλαξε το όνομά του από Οργανισμό Ισλαμικής Διάσκεψης, σε Οργανισμό Ισλαμικής Συνεργασίας τον Ιούνιο του 2011. Στο νέο έμβλημα εμφανίζεται το ιερό μνημείο των Μουσουλμάνων στη Σαουδική Αραβία, η Κάαμπα, και γύρω η υδρόγειος που περιβάλλεται από την ημισέληνο, για να τονίσει πως το ισλάμ είναι ο συνδεδετικός κρίκος των κρατών του οργανισμού⁴⁶². Έτσι, μιλάει εξ ονόματος του Μουσουλμανικού κόσμου όταν υπερασπίζεται τα δικαιώματα των Παλαιστινίων και καταφέρεται κατά του Ισραήλ. Σε συνέντευξή του σε εφημερίδα της Ιορδανίας, για παράδειγμα, λέει πως η σωτηρία του τεμένους Αλ-Ακσά και της Ιερουσαλήμ από την Ισραηλινή κατοχή αποτελεί θρησκευτικό καθήκον κάθε Μουσουλμάνου⁴⁶³.

Το 2010, ο Ιχσάνογλου εξέδωσε βιβλίο με τον τίτλο «The Islamic World in the new century: The Organization of the Islamic Conference, 1969-2009», σε κριτική του οποίου διαβάζουμε ότι ανατρέχει ιστορικά σε «προσπάθειες Μουσουλμάνων ηγετών και διανοουμένων από το 1920 και έπειτα για αναθέρμανση της Ισλαμικής αλληλεγγύης και συνεργασίας, ως αποτέλεσμα της διάλυσης του Χαλιφάτου. Η κατευθυντήρια δύναμη πίσω από αυτές τις προσπάθειες, χωρίς να προξενεί έκπληξη, είναι το αίσθημα του ανήκειν με μια Μουσουλμανική Ούμμα, μία έννοια που ονομάζεται από τον Ιχσάνογλου ως ‘παγκόσμια κοινότητα πιστών. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός της σύνδεσης της εγκαθίδρυσης του ΟΙC με προηγούμενες προσπάθειες δημιουργίας μηχανισμών Ισλαμικής συνεργασίας»⁴⁶⁴.

Σε μια προσπάθεια περαιτέρω σύσφιξης των σχέσεων του Μουσουλμανικού κόσμου, ο Ιχσάνογλου έχει προτείνει τον σχηματισμό ενός «Ισλαμικού Δικαστηρίου», ενός «Συμβουλίου Ειρήνης και Ασφάλειας του Οργανισμού Ισλαμικής Συνεργασίας» και ειρηνευτικών δυνάμεων που θα προέρχονται από Ισλαμικές χώρες⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ OIC Journal, Issue No 18, Ιούνιος-Αύγουστος 2011, σελ. 14.

⁴⁶² Ο.π., σελ. 17.

⁴⁶³ «Ihsanoglu Urges Strong Muslim Stand against Israeli Practices in Jerusalem», *International Quran News Agency*, 8 Μαΐου 2010.

⁴⁶⁴ <http://www.aljazeera.com/Opinion/Editorials/2011/April/4%20o/The%20Islamic%20World%20in%20the%20New%20Century%20By%20Ekmeleddin%20Ihsanoglu.%20A%20Book%20review%20By%20Shaher%20Awawdeh.htm>

⁴⁶⁵ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 7.

Φετουλάχ Γκιουλέν

Το κίνημα Γκιουλέν αποτελεί επίσης πολύ σημαντικό παράγοντα της πολιτικής στη σύγχρονη Τουρκία, ακόμη και αν η επίσημη Κυβέρνηση το αρνείται. Ο Φετουλάχ Γκιουλέν, ιεροκήρυκας, γεννημένος στο Ερζουρούμ το 1941, εργαζόταν αρχικά για την Προεδρία Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet), μεταφερόμενος από τη Θράκη στο Ιζμίρ. Το 1971 συλλήφθηκε για θρησκευτική προπαγάνδα και φυλακίστηκε για επτά μήνες. Μετά το 1980, όταν ο Στρατός είδε το Ισλάμ ως εργαλείο κατά του Κομμουνισμού, δεν αντιμετώπισε κατηγορίες και «μέχρι τα μέσα του 1990, είχε αποκτήσει πολλούς οπαδούς, κυρίως μέσω των γραπτών του, των κηρυγμάτων και του δραστήριου προσηλυτισμού των ακολούθων του»⁴⁶⁶.

Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, το κίνημά του εξαπλώθηκε με την κατασκευή σχολείων στην Κεντρική Ασία, με πρόγραμμα που περιελάμβανε ισλαμική καττήρηση και τουρκική (turkic) ταυτότητα⁴⁶⁷. Έκτοτε, ο αριθμός αυτών των σχολείων αυξάνεται σε Ευρώπη, Αμερική, Μέση Ανατολή, Αφρική, ακόμη και στην Κίνα⁴⁶⁸.

Όπως και ο Ερντογάν, ο Γκιουλέν κήρυττε πάντα τη συμβατότητα του Ισλάμ με τη δημοκρατία και καλούσε σε μία πολιτισμική ισλαμική αναγέννηση. Όμως όπως φάνηκε στις κασέτες που είδαν το φως της δημοσιότητας, συμβούλευε τους οπαδούς του να έχουν υπομονή μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες επιβολής της Σαρία: «κάθε μέθοδος και μονοπάτι ... (συμπεριλαμβανομένου) του ψεύδους» ήταν αποδεκτό ώστε να επιτευχθεί μία κοινωνία με βάση το Ισλάμ. Προειδοποιούσε να «κρατάμε τα κεφάλια μας χαμηλά μέχρι να ωριμάσει η κατάσταση... μέχρι να έχετε την εξουσία που συγκεντρώνεται σε συνταγματικά κατοχυρωμένους θεσμούς –σύμφωνα με την κρατική δομή της Τουρκίας...»⁴⁶⁹.

Τον Ιούνιο του 1999, εμφανίστηκαν στην κρατική τηλεόραση της Τουρκίας βιντεοκασέτες με τον Γκιουλέν που καλούσε τους οπαδούς του σε κλειστή

⁴⁶⁶ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 158.

⁴⁶⁷ Ο.π., σελ. 159.

⁴⁶⁸ Michel, Thomas «The Contribution of Interfaith Dialogue to Peace Building» <http://www.fethullah-gulen.org/academic-papers/interfaithdialogue.html>

⁴⁶⁹ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 43.

συνάντηση και ενώ η Τουρκική Δικαιοσύνη ετοιμαζόταν να απαγγείλει κατηγορίες, έφυγε για τις Ηνωμένες Πολιτείες⁴⁷⁰, απ' όπου έκτοτε διευθύνει το κίνημά του.

Η εξάπλωση του κινήματος του Φετουλάχ Γκιουλέν στην Αφρική, την Νότια Ασία, ακόμη και την Λατινική Αμερική, όπου οι μουσουλμάνοι βρίσκονται διάσπαρτοι και απομονωμένοι, δείχνει πως η θρησκεία προσπαθεί να αποκτήσει συνεκτικό ρόλο για τα συμφέροντα της Τουρκίας⁴⁷¹. Όσον αφορά τα κράτη της Εγγύς και Μέσης Ανατολής, η διείσδυση του Κινήματος Γκιουλέν δεν είναι εύκολη. Οι Άραβες μέχρι τώρα είχαν μία ιδιότυπη σχέση με την Τουρκία, καθώς αντιπροσώπευε το Χαλιφάτο και επομένως την κατάκτησή τους από μη-Άραβες. Επιπλέον, δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για την ίδρυση σχολείων σε κράτη της Μέσης Ανατολής, παρά μόνο σποραδικές αναφορές: «Το Κίνημα Γκιουλέν έχει εξαπλωθεί πολύ σε όλον τον κόσμο και διαθέτει ευρύ δίκτυο περίπου 300 σχολείων στην Τουρκία και άλλα 200 σε διάφορες χώρες περιλαμβανομένων της Τανζανίας, της Κίνας, του Τουρκμενιστάν, του Μαρόκου, της Αιγύπτου και των Φιλιππίνων»⁴⁷². Παρά την μυστικοπάθεια που ενδεχομένως καλύπτει τα σχολεία του Γκιουλέν στη Μέση Ανατολή, ακαδημαϊκά έχει αρχίσει να απασχολεί τους Άραβες. Το 2009 αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης και στον Αραβικό Σύνδεσμο⁴⁷³.

Στην ίδια την Τουρκία, διατηρεί την εφημερίδα *Zaman daily*, με μεγάλο αριθμό αντιτύπων και το κανάλι *Samanyolu TV*, ένα από τα σημαντικότερα στην χώρα. Η πραγματική δύναμη και εξάπλωσή του, όμως, είναι άγνωστη. Σύμφωνα με μέλος του κόμματος της Ισλαμικής Ευδαιμονίας, «Κανείς δεν γνωρίζει τους ακριβείς δεσμούς του Κινήματος Γκιουλέν στην Τουρκία. Υπάρχει μεγάλο τμήμα των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας και των επιχειρηματιών που συνεργάζονται μαζί του, το στηρίζουν ή συμφωνούν μαζί του»⁴⁷⁴. Παρόλα αυτά, ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας ευχαρίστησε τον Σεπτέμβριο του 2010 «όλους όσους βρίσκονται πέραν του Ατλαντικού» όταν επικράτησε σε δημοψήφισμα για τις συνταγματικές

⁴⁷⁰ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 165.

⁴⁷¹ Gözaydın İstar, «Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey», İstanbul Technical University, 2011.

⁴⁷² «Fethullah Gulen: A Man Loved and Feared in Turkey» εφημ. *AlSharq AlAwsat*, 3 Δεκεμβρίου 2007.

⁴⁷³ «Gülen movement to be discussed at Arab League», εφημ. *Today's Zaman*, 17 Οκτωβρίου 2009.

⁴⁷⁴ «Fethullah Gulen: A Man Loved and Feared in Turkey» εφημ. *AlSharq AlAwsat*, 3 Δεκεμβρίου 2007.

μεταρρυθμίσεις που ήθελε να επιβάλλει, και όλοι κατάλαβαν ότι εννοούσε τον Φετουλάχ Γκιουλέν⁴⁷⁵.

Το κίνημα του Γκιουλέν είναι πολύ αποδοτικό και αποτελεσματικό γιατί είναι μία μορφή... ήπιας ισχύος. Εξαπλώνεται με χρηματοδοτήσεις σχολείων και Πανεπιστημίων στην Αμερική, την Αφρική και την Ασία, ευαγγελιζόμενο τον διάλογο ανάμεσα στις θρησκείες και την αγάπη ως ένα από τα κοινά αγαθά των ανθρώπων κάθε πίστης.

Ο Γκιουλέν είναι γνωστός ως ευαγγελιστής του «μετριοπαθούς Ισλάμ», της ανεκτικότητας σε όλες τις θρησκείες και του μη ισλαμισμού, αλλά οι ταυτόχρονες δράσεις του με την ίδρυση σχολείων που διδάσκουν την «οθωμανική ιστορία» τον έχουν συνδέσει και με την κοσμικότητα και με τον ισλαμισμό⁴⁷⁶. Στην αγγλόφωνη ιστοσελίδα των Αδελφών Μουσουλμάνων, ο Γκιουλέν χαρακτηρίζεται ως «σύγχρονος Οθωμανός» που χειρίζεται καλά τις δημόσιες σχέσεις και την παγκοσμιοποίηση, ενώ το άρθρο που τον παρουσιάζει, αναφέρει πως έχει αποκηρύξει το πολιτικό Ισλάμ. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Γκιουλέν: «Θρησκεία είναι η σχέση μεταξύ των ανθρώπων και τον Δημιουργό. Το αίσθημα της θρησκείας ζει στα βάθη της καρδιάς... Εάν το μετατρέψεις σε κάθε είδους προβολή, θα το σκοτώσεις. Η πολιτικοποίηση της θρησκείας θα καταστρέψει την θρησκεία πριν καταστρέψει την κυβέρνηση»⁴⁷⁷. Στο ίδιο άρθρο διαβάζουμε: «Ο Φετουλάχ Γκιουλέν δεν ισχυρίζεται ότι οι θρησκευόμενοι άνθρωποι πρέπει να μένουν εκτός της πολιτικής αρένας ή να ασχολούνται με την πολιτική. Τέτοιες συστάσεις θα σήμαιναν σιώπηση, που σημαίνει απόσυρση από τις υποχρεώσεις των πολιτικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής συμμετοχής. Η ενασχόληση με την πολιτική και η συνηγορία δεν είναι το ίδιο με την τυφλή αφοσίωση σε ένα κόμμα»⁴⁷⁸.

Σύμφωνα με τον Ihsan Yilmaz, η μετριοπάθεια που (τουλάχιστον με μία πρώτη ανάγνωση του έργου του) ευαγγελίζεται ο Γκιουλέν, έχει βοηθήσει και τα μέλη του κυβερνώντος κόμματος να υιοθετήσουν (τουλάχιστον δημοσίως) μία πιο μετριοπαθή στάση όσον αφορά το Ισλάμ, και επομένως να κερδίζουν όλο και περισσότερους ψηφοφόρους, αλλά και να συνεχίζουν την πολιτική στροφής προς την Ανατολή,

⁴⁷⁵ «Ο λάιτ Χομεϊνί πίσω από τον Ερντογάν», εφημ. *TO BHMA*, 24 Δεκεμβρίου 2010.

⁴⁷⁶ «Fethullah Gulen: A Man Loved and Feared in Turkey», εφημ. *AlSharq AlAwsat*, 3 Δεκεμβρίου 2007.

⁴⁷⁷ «What is Fethullah Gulen's view on mixing politics and religion?» 19 Ιανουαρίου 2012 <http://en.fgulen.com/about-gulen-movement/3968-what-is-fethullah-gulens-view-on-mixing-politics-and-religion>

⁴⁷⁸ Ο.π.

στοχεύοντας στην Δύση: «Η αποδοχή από τον Γκιουλέν δύο τουρκικών ταυτοτήτων – Ευρωπαϊκής και Ισλαμικής – ως συμπληρωματικές και όχι αντιφατικές, ήταν πρωτοφανής τον καιρό που και οι κοσμικές και οι ισλαμικές ταυτότητες απέρριπταν η μία την άλλη. Η ταυτότητα εθνικής ασφάλειας του Γκιουλέν εμψυχώνει τους διαμορφωτές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής να παραμείνουν πιστοί στην πορεία τους προς την Ευρωπαϊκή Ένωση»⁴⁷⁹. Εξάλλου, οι Ισλαμιστές πολιτικοί ήταν πάντοτε σε επαφή με την κοινωνία και γνώριζαν πως ο λαός δεν θα ψήφιζε ποτέ ένα κόμμα που θα αυτο-παρουσιαζόταν καθαρά ως ισλαμι(στι)κό. Όπως σημειώνει ο Yilmaz, ο σημερινός υπουργός Εσωτερικών, Καθηγητής Besir Atalay, ίδρυσε το Ίδρυμα Κοινωνικών Ερευνών ANAR, πολύ πριν την ίδρυση του κόμματος AKP, στα γραφεία του οποίου σύχναζε και ο Αμπντουλάχ Γκιουλ, σημερινός Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας⁴⁸⁰.

Το Κίνημα Γκιουλέν χρησιμοποιεί αποτελεσματικά και το διαδίκτυο. Ιστότοποι έχουν δημιουργηθεί για τον περαιτέρω «διάλογο» Τούρκων και Αράβων, όπως ο αραβόφωνος arabturkdialogue.com. Στον συγκεκριμένο ιστότοπο, που λέει πως εδρεύει στο Κάιρο, παρουσιάζονται νέα του Γκιουλέν μεταφρασμένα από τουρκικές εφημερίδες⁴⁸¹ και άλλα πολιτισμικά νέα που σχετίζονται με ιδρύματα όπως το IRCICA του ΟΙΟ⁴⁸². Όπως πολλοί άλλοι ιστότοποι, περιλαμβάνει και μία ερώτηση που απευθύνεται στους αναγνώστες με μορφή ψηφοφορίας. Η πιο πρόσφατη (Ιανουάριος 2012) ρωτάει να μάθει εάν «οι πολιτισμικές σχέσεις της Τουρκίας με τον αραβικό κόσμο βρίσκονται στα ίδια επίπεδα με τις οικονομικές και πολιτικές»⁴⁸³. Στην ίδια ιστοσελίδα παρουσιάζεται το πρώτο τεύχος αραβόφωνου (ακαδημαϊκού) περιοδικού ισλαμικής φιλοσοφίας⁴⁸⁴ που, διαβάζοντας στον δικό του ιστότοπο, εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη και αναφέρεται κυρίως στη φιλοσοφία του Sayyed Nursi, πνευματικού δασκάλου του Γκιουλέν⁴⁸⁵. Επίσης, το περιοδικό του Γκιουλέν

⁴⁷⁹ Yilmaz Ihsan, «Beyond Post-Islamism: Transformation of Turkish Islamism Toward ‘Civil Islam’ and Its Potential Influence in the Muslim World» στο *European Journal of Economic and Political Studies*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

⁴⁸⁰ Ο.π., σελ. 271.

⁴⁸¹ <http://www.arabturkdialog.com/node/54>

⁴⁸² <http://www.arabturkdialog.com/node/60>

⁴⁸³ <http://www.arabturkdialog.com/> (τελευταία πρόσβαση στις 17 Ιανουαρίου 2012)

⁴⁸⁴ <http://www.arabturkdialog.com/node/58>

⁴⁸⁵ <http://www.nurmajalla.com/>

Al-Hira' εκδίδεται στα αραβικά από το 2005 και ο εκδότης του ισχυρίζεται πως είναι μια «πλατφόρμα για τον κοινό νου»⁴⁸⁶.

Όπως αναφέρθηκε στο θεωρητικό κεφάλαιο της εργασίας, το Ισλάμ διαφοροποιείται ανά περιοχή όπου εμφανίζεται, δημιουργώντας διαφορετικές κουλτούρες. Από θεολογική σκοπιά, τα διάφορα δόγματα είναι επίσης υπεύθυνα για την διαμόρφωση διαφορετικών πολιτισμών. Έτσι, το Οθωμανικό Ισλάμ διαφέρει από το Περσικό και το Αραβικό. Ο Γκιουλέν προέρχεται από ένα κίνημα Σουφισμού, δηλαδή ενός φιλοσοφικού-πνευματικού Ισλάμ, το οποίο διαφέρει από αυτό που γνωρίζουν τα αραβικά κράτη της Μέσης Ανατολής, και για τον λόγο αυτόν, ενδεχομένως να είναι δύσκολη η εισχώρηση του πρώτου στην περιοχή.

Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Bernard Lewis, το Ισλάμ σήμερα διέρχεται εσωτερική κρίση⁴⁸⁷. Το αντιδραστικό, φονταμενταλιστικό Ισλάμ που χρησιμοποιείται από τις τρομοκρατικές οργανώσεις βρίσκει αντίθετους τους Μουσουλμάνους που επιθυμούν να συνδυάσουν την θρησκεία τους με στοιχεία του Δυτικού πολιτισμού. Το τέλος των εξεγέρσεων στην Μέση Ανατολή θα δείξει ποια ισλαμική απόχρωση θα έχουν οι μελλοντικές αραβικές κοινωνίες. Στο μεταξύ, εν μέσω της «μεταρρύθμισης»⁴⁸⁸ για την οποία συνδιαλέγονται οι διάφορες μουσουλμανικές ομάδες, το Ισλάμ του Γκιουλέν, όπως προωθείται μέσω του περιοδικού Hira' μπορεί να εμφανιστεί ως το διέξοδο στην κρίση. Ο Μαροκινός ακαδημαϊκός Farid al-Ansari λέει: «Πόσο χρειαζόμαστε μία επανερμηνεία του Ισλάμ σήμερα... μία ερμηνεία που φέρνει τον Μουσουλμάνο στον Θεό πριν την ερμηνεία που τον οδηγεί στο να κρίνει τον εαυτό του, την κοινωνική δικαιοσύνη και την πολιτική τυραννία που τον καθιστά την θρησκευτικότητά του εχθρό της θρησκείας είτε το αντιλαμβάνεται είτε όχι»⁴⁸⁹.

Σύμφωνα με μια μελέτη της επίδρασης του περιοδικού Hira', οι Άραβες επιζητούν απεγνωσμένα ένα τρόπο ώστε το Ισλάμ να τους οδηγήσει εκτός των αυταρχικών καθεστώτων και των δράσεων της Τζιχάντ: «Ένα σημαντικό στοιχείο στην παράδοση της Ισλαμικής πολιτικής σκέψης είναι το έλεος ως δημόσιο συμφέρον και όχι μόνο πνευματική αρετή. Η συγχώρεση, ως ηθικός καρπός του ελέους, έχει ζωτική σημασία για την δημόσια ευημερία της αραβικής κοινωνίας σήμερα. Ο

⁴⁸⁶ Άρθρο «Hira magazine changes perception of Turkey in Arab world», εφημ. *Today's Zaman*, 12 Ιουνίου 2011.

⁴⁸⁷ «Q&A: Bernard Lewis on Islam's Crisis» περιοδικό *Time*, 20 Σεπτεμβρίου 2008.

⁴⁸⁸ <http://worldmuslimcongress.blogspot.com/2009/05/islamic-reform.html>

⁴⁸⁹ Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου «Muslim World in Transition: Contributions of the Gulen Movement», Leeds Metropolitan University Press, Λονδίνο, Οκτώβριος 2007, εισήγηση του Paul L. Heck «Turkish In The Language of the Qur'an: Hira'».

σκοπός για τον οποίον το (περιοδικό) Hira' μιλάει τουρκικά στα αραβικά, δηλαδή την γλώσσα του Κορανίου είναι ιδιαίτερα σημαντικό, υπό αυτήν την έννοια. Η αραβική κοινωνία έχει έντονο το αίσθημα των αδικιών υπό την Οθωμανική κυριαρχία. Αυτό δεν σημαίνει ότι σχετίζονται οι αδικίες αυτές με το θρησκευτικό περιεχόμενο του Hira' αλλά υπονοεί πως η σύνδεση αυτού του περιεχομένου θα συνέδεε το περιοδικό και τον σκοπό του πιο δυναμικά με τα ενδιαφέροντα της αραβικής κοινωνίας». Ο ερευνητής καταλήγει πως το περιοδικό του Γκιουλέν έγινε θερμά αποδεκτό στις αραβικές κοινωνίες από το Μαρόκο μέχρι την Συρία αλλά δεν είναι ακόμη σίγουρη η ουσιαστική επίδρασή του⁴⁹⁰.

Συνέδρια και πολιτισμικές και ακαδημαϊκές ανταλλαγές φανερώνουν επίσης μία αύξηση του ενδιαφέροντος και των δύο πλευρών. Σε άρθρο της εφημερίδας Today's Zaman διαβάζει κανείς πως σε forum συζήτησης μεταξύ Αράβων και Τούρκων το 2009, ο κοινός παρονομαστής ήταν η αίσθηση πως οι λαοί της Μέσης Ανατολής έχουν θυματοποιηθεί και πως το Ισραήλ και οι Ηνωμένες Πολιτείες είναι συνυπαίτιοι. Παρόλο που στη συγκεκριμένη εκδήλωση οι Άραβες συμμετέχοντες ήταν καχύποπτοι απέναντι στην τουρκική πολιτική, εντύπωση προκάλεσε το γεγονός ότι Άραβες ακαδημαϊκοί συζήτησαν τα εσωτερικά προβλήματα των χωρών τους στην Τουρκία⁴⁹¹, αντιλαμβανόμενοι αυτήν ενδεχομένως ως ουδέτερο, φιλικό και ελεύθερο περιβάλλον.

Η επίδραση του Κινήματος Γκιουλέν στις αραβικές χώρες είναι, όπως προαναφέρθηκε, αμφίβολη. Όπως γράφει ο Καθηγητής Bill Park, «Το εγχείρημά του στον αραβικό κόσμο, με την μορφή του Αραβικού περιοδικού Hira', [...] και περιστασιακές συναντήσεις με Αιγύπτιους διανοούμενους μάλλον δεν εντυπωσιάζει τους αντιδραστικούς. Από την άλλη πλευρά, αυτή είναι μία διαδικασία – όχι γεγονός- που επιφέρει νικητές και ηττημένους. Επομένως, δεν είναι ποτέ δυνατό να αποτιμήσει κανείς τον αντίκτυπο της ενασχόλησης του Κινήματος Γκιουλέν με τα διεθνή διαθρησκευτικά ζητήματα»⁴⁹².

⁴⁹⁰ Ο.π.

⁴⁹¹ Άρθρο «Turkish-Arab dialogue», εφημ. *Today's Zaman*, 25 Νοεμβρίου 2009.

⁴⁹² Άρθρο «The Fethullah Gulen Movement», *International Herald Tribune*, 12 Μαρτίου 2010.

Άλλοι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί

Εκτός από το Κίνημα Γκιουλέν, υπάρχουν και άλλες Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, όπως το Ίδρυμα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τις Ελευθερίες και την Ανθρωπιστική Δράση (‘ΙΗΗ’)⁴⁹³. Η τελευταία είναι υπεύθυνη για μία ραγδαία αλλαγή στη σχέση Τουρκίας – Ισραήλ και σε αυτήν οφείλεται το περιστατικό του Στολίσκου της Γάζας.

Η σημασία της δικτύωσης γίνεται όλο και πιο δημοφιλής στην Τουρκία. Ο ιδρυτής μίας άλλης ΜΚΟ που ιδρύθηκε το 2006 με το όνομα Genç που στέλνει εθελοντές σε διεθνή ανθρωπιστικά έργα, λέει πως το κίνητρό του να βοηθάει οποιονδήποτε, Μουσουλμάνο, Χριστιανό ή άθεο είναι το καθήκον απέναντι στον Αλλάχ⁴⁹⁴. Σύμφωνα με την Jenny White, ερευνήτρια του θέματος της ισλαμιστικής κινητοποίησης στην Τουρκία λέει πως ο κοινός παρονομαστής όλων των συμμετεχόντων είναι το Ισλάμ αλλά οι ΜΚΟ δεν έχουν πολιτικές συγγένειες με κανένα κόμμα. Παρόλα αυτά, έχουν βοηθήσει στην άνοδο πολιτικών σε ισλαμιστικές καταβολές, παρά τον επιβληθέντα Κεμαλισμό. Όπως σημειώνει άλλος ερωτηθείς: «Στις καρδιές και τα μυαλά των ανθρώπων, το Ισλάμ ήταν εκεί. Η ουσία αυτών των εδαφών είναι πλασμένα από το Ισλάμ. Δεν μπορεί κανείς να το αρνηθεί»⁴⁹⁵.

⁴⁹³ <http://www.ihh.org.tr/anasayfa/en/>

⁴⁹⁴ άρθρο «Turkish Islamic organisations go abroad», Southeast European Times in Istanbul, 6 Ιανουαρίου 2011.

⁴⁹⁵ Ο.π.

Οικονομία και Ισλάμ

Από τη δεκαετία του 1980, η Τουρκία είχε εισέλθει σε μία περίοδο οικονομικής προσέγγισης με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, χρησιμοποιώντας και την κοινή θρησκεία ως συνδετικό στοιχείο. Έτσι, ξεκίνησαν οι εξαγωγές των Τουρκικών προϊόντων στην περιοχή ενώ η Λιβύη και Σαουδική Αραβία έγιναν οι σημαντικότεροι εμπορικοί εταίροι⁴⁹⁶. Η άνθηση αυτή του εμπορίου ανακόπηκε από τον Πόλεμο του Κόλπου του 1990 και στη συνέχεια, η Τουρκία προσέγγισε το Ισραήλ, προσέγγιση, όμως, που δεν διατηρήθηκε για πολύ. Σύμφωνα με τον Δρ. Ν. Ραπτόπουλο, η καλή σχέση με το Ισραήλ διατηρήθηκε όσο στην εξουσία βρίσκονταν οι Στρατηγοί ενώ το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης επανέφερε την Τουρκία κοντά στους Μουσουλμάνους γείτονές της, σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο⁴⁹⁷.

Γενικά, η Τουρκία είχε μπει σε έναν ρυθμό ανάπτυξης πριν τον Ερντογάν, αλλά σύμφωνα με τον Gareth Jenkins, η ανάπτυξη αυτή διατηρήθηκε και επιταχύνθηκε από το κυβερνών κόμμα, που ακολούθησε το Πρόγραμμα Οικονομικής Σταθεροποίησης της προηγούμενης Κυβέρνησης (Ετσεβίτ)⁴⁹⁸. Σύμφωνα με τον Michael Rubin, η ηγεσία του AKP έχει συμβάλει σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση: «Ο Γκιουλ εργαζόταν ως ειδικός στην Ισλαμική Αναπτυξιακή Τράπεζα στην Τζέντα της Σαουδικής Αραβίας. Οι Ισλαμικές τράπεζες, και ιδιαίτερα εκείνες που χρηματοδοτούνταν από την Σαουδική Αραβία – συνήθως προωθούν τα χρήματά τους σε επιχειρήσεις Ισλαμιστών. Τον Νοέμβριο του 2004, ο Ντενίζ Μπαυκάλ, ηγέτης της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, κατηγορήσε το AKP ότι προσπαθούσε να δημιουργήσει μία οικονομία βασισμένη στην πίστη»⁴⁹⁹.

Το Ισλάμ, που προηγουμένως είχε απορριφθεί από τους Κεμαλικούς κύκλους, ερχόταν σε αντίθεση με την πιστή Μουσουλμανική λαϊκή βάση που αρνιόταν να αποθηκεύσει τα χρήματά της στις κοινές τράπεζες, με αποτέλεσμα να τα κρύβει κάτω

⁴⁹⁶ Ραπτόπουλος Νικόλαος *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειάς της: Η περίπτωση της Συρίας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 103.

⁴⁹⁷ Ο.π. σελ. 107.

⁴⁹⁸ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 177.

⁴⁹⁹ Rubin Michael «Green Money, Islamist Politics in Turkey», *Middle East Quarterly*, Τόμ. 12, Τεύχ. 1, Χειμώνας 2005, σελ. 13-23.

από το κρεβάτι⁵⁰⁰! Ο Οζάλ επανέφερε το θέμα στο προσκήνιο. «Εκείνος και τα αδέρφια του έζησαν στις Ηνωμένες Πολιτείες και επηρεάστηκαν από την σύνδεση μεταξύ καπιταλισμού και θρησκειών. Ο Κορκούτ Οζάλ, ο αδελφός του, λέγεται ότι έγινε αυστηρός Μουσουλμάνος αφού έζησε στην Γιούτα κοντά σε Μορμόνους. Ο Κορκούτ Οζάλ, πρώην επικεφαλής της Ισλαμικής Αναπτυξιακής Τράπεζας, λειτούργησε ως ενδιάμεσος κρίκος ανάμεσα στην Άγκυρα και το Ριάντ όταν ο αδελφός του, επιθυμώντας να εκλύσει Σαουδικό κεφάλαιο στην Τουρκία, αποφάσισε να εισάγει το Ισλαμικό χρηματοπιστωτικό σύστημα»⁵⁰¹. Έτσι, την δεκαετία του 1980, εμφανίστηκαν θεσμοί όπως οι «Ειδικοί Χρηματοπιστωτικοί Οίκοι» (Ozel Finans Kurumu), που έγιναν «Τράπεζες Συμμετοχών» (Katilim Bankasi) με ψήφισμα της 1^{ης} Νοεμβρίου 2005⁵⁰², υπό την διακυβέρνηση του ΑΚΡ, για να προσελκύσουν το ενδιαφέρον επενδυτών από την Μέση Ανατολή⁵⁰³.

Σύμφωνα με τον όμιλο HSBC, «ο ισλαμικός τραπεζικός τομέας προσφέρει πολλές δυνατότητες, τόσο ως επικουρικός όσο και εναλλακτικός ως προς τις συνήθειες χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, προσφέροντας στους Μουσουλμάνους την δυνατότητα να επενδύσουν με τρόπο που ταιριάζει με τις αρχές της πίστης τους. Τον Ιούλιο του 2007, η HSBC βοήθησε την Turkiye Finans Katilim Bankasi, μία από τις κυριότερες ισλαμικές τράπεζες της Τουρκίας, να πουλήσει το 60% του μεριδίου της στην Εθνική Εμπορική Τράπεζα της Σαουδικής Αραβίας. Η επένδυση των δισεκατομμυρίων δολαρίων αντικατόπτρισε μία τάση συγχώνευσης των τουρκικών χρηματοπιστωτικών εταιρειών, εξαιτίας εν μέρει στην εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων στον εγχώριο τραπεζικό τομέα»⁵⁰⁴.

Το εμπόριο επίσης άνθισε με την Μέση Ανατολή, μετά την ανάληψη της εξουσίας από το ΑΚΡ. Υπογράφηκαν Συμφωνίες Ελεύθερου Εμπορίου που αύξησαν τις τουρκικές εξαγωγές στην περιοχή. «Από το 2003 έως το 2006, το 20% των εμπορικών εκθέσεων στα οποία συμμετείχε η Τουρκία ως κράτος, λάμβαναν χώρα στη Μέση Ανατολή. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε 24% το 2007 και 29% το

⁵⁰⁰ Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, σελ. 151.

⁵⁰¹ Marie-Élisabeth Maigre, «Turquie: l'émergence d'une éthique musulmane dans le monde des affaires - Autour de l'évolution du MÜSIAD et des communautés religieuses», *Relioscope, Études et analyses*, τεύχ. 7, Μάιος 2005.

⁵⁰² <http://www.icg-events.com/turkey/>

⁵⁰³ Ο.π.

⁵⁰⁴ «Turkey finds profit in participation», 29 Σεπτεμβρίου 2008 <http://www.hsbc.com/1/2/emerging-markets/gbm/stories/turkey-profit>

2008»⁵⁰⁵. Επίσης, «κοινά επιχειρηματικά συμβούλια εγκαθιδρύθηκαν με την Συρία και την Παλαιστίνη το 2000, με το Ιράκ και το Ιράν το 2001, τον Λίβανο το 2002, την Σαουδική Αραβία το 2003, το Μπαχρέιν και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα το 2005, το Κατάρ, το Κουβέιτ και το Ομάν το 2006 και την Λιβύη και το Ισραήλ το 2007»⁵⁰⁶. Επίσης, το 2010 σχημάτισε η τουρκική κυβέρνηση ένα Συμβούλιο Στρατηγικής Συνεργασίας με την Ιορδανία, τον Λίβανο και την Συρία, στους στόχους του οποίου είναι η άρση εμποδίων στην διακίνηση αγαθών και μετακινήσεις επιχειρηματιών⁵⁰⁷.

Με νομική μεταρρύθμιση το 2003, επιτράπηκαν Άμεσες Ξένες Επενδύσεις για να βοηθήσει την ροή κεφαλαίου από τον Κόλπο, η οποία ξεκίνησε το 2005. Το 2008, περίοδο παγκόσμιας οικονομικής κρίσης κατά την οποία οι συνολικές εξαγωγές της Τουρκίας μειώθηκαν κατά 17%, οι εξαγωγές της στην Μέση Ανατολή αυξήθηκαν κατά 6%. Από τον Ιανουάριο έως τον Νοέμβριο του 2008, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, με συνολικό ποσοστό 6,7 δισεκατομμυρίων δολαρίων, έγιναν ο τρίτος μεγαλύτερος εξαγωγέας της Τουρκίας⁵⁰⁸. Σύμφωνα με τον Νταβούτογλου, το μερίδιο του τουρκικού εμπορίου με τη Συρία, το Ιράν και το Ιράκ αυξήθηκε από το 2003 έως το 2009 από 8% σε 32% επί του συνολικού και έτσι η επίδραση της κρίσης του 2008-2009 ήταν μικρότερη για τη χώρα σε σχέση με άλλα κράτη⁵⁰⁹.

Όλα τα παραπάνω είναι αξιοσημείωτα στοιχεία μιας οικονομίας που ανθίζει (την περίοδο έως το 2010) και ενδεχομένως αυτός να είναι ο λόγος που ο Ερντογάν είπε μετά το Νταβός πως «εάν δεν συμφωνήσουμε με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, δεν θα είναι σοβαρό πρόβλημα»⁵¹⁰. Σύμφωνα με άρθρο του Ziya Öniş, «Η Τουρκία, με ένα πολύ καλύτερα συντονισμένο τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα μετά την κρίση του 2001, κατάφερε να αποφύγει την τυπική χρηματοπιστωτική και του ισοσταθμισμένου ισοζυγίου κρίση που είχε ζήσει στο παρελθόν. Επομένως, δεν υπήρχε άμεση ανάγκη για την ενίσχυση του ΔΝΤ. Η Κυβέρνηση του ΑΚΡ κεφαλαιοποίησε την νέα οικονομική ισχύ της Τουρκίας. Ενώ οι διαπραγματεύσεις με το ΔΝΤ συνεχίστηκαν ως εργαλείο χειρισμού προσδοκιών, η

⁵⁰⁵ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations* τόμ. 40, 2009, σελ. 65.

⁵⁰⁶ Ο.π.

⁵⁰⁷ Ραπτόπουλος, Νικόλαος *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειάς της: Η περίπτωση της Συρίας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 111.

⁵⁰⁸ Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu, Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» *The Turkish Yearbook of International Relations* τόμ. 40, 2009, σελ. 66.

⁵⁰⁹ Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010, σελ. 119.

⁵¹⁰ «Erdogan says not end of world if no IMF deal», Πρακτορείο Reuters, 29 Ιανουαρίου 2009.

τελική νέα συμφωνία ανάμεσα στην Τουρκία και το ΔΝΤ καθυστερούσε συνεχώς και τελικώς δεν υπογράφηκε. Η κυβέρνηση χρησιμοποίησε το γεγονός ως σημάδι εθνικής ισχύος και αυτονομίας. Πράγματι, μία οικονομική σφαίρα περισσότερο ανεξάρτητη και απαλλαγμένη από το ΔΝΤ φαινόταν να αποτελεί ένα φυσικό συμπληρωματικό ή συνέπεια ενός πιο ανεξάρτητου και δυναμικού ύφους εξωτερικής πολιτικής»⁵¹¹.

Η Ισλαμική θρησκεία είναι, όμως, παρούσα, με κάποιον τρόπο, στις οικονομικές σχέσεις της Τουρκίας. Αλλάζοντας την εικόνα της προς μία πιο... ισλαμοποιημένη εκδοχή, γίνεται πιο αρεστή στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με τον Δρ. Νικόλαο Ραπτόπουλο, αυτό επέτρεψε στην σημερινή Τουρκία να ακολουθήσει νέο-οθωμανικές πολιτικές: «οι ισλαμικές κυβερνήσεις ΑΚΡ, επιτρέποντας μία μεθοδευμένη πολιτική «αλληλεξάρτηση» με τον αραβικό και ισλαμικό κόσμο από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, στην πραγματικότητα επιχειρούσαν να διεισδύσουν στις αραβικές αγορές και να ελέγξουν το αραβικό και ισλαμικό κεφάλαιο. Η επίτευξη του εν λόγω στόχου ευελπιστούν ότι θα τους εξασφαλίσει την πρωτοκαθεδρία στον Ισλαμικό κόσμο, κατεύθυνση προς την οποία ήδη κινείται η Τουρκία με την παρουσία της στην ηγεσία της Ισλαμικής Διάσκεψης»⁵¹². Σύμφωνα με τον συγγραφέα, από το 2002 και έπειτα, η Τουρκία αναπτύσσει ανισοβαρείς σχέσεις με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, στην περίπτωση του βιβλίου με την Συρία, της οποίας η οικονομία είναι σε δυσχερέστερη θέση από την τουρκική, με αποτέλεσμα να «προσδένεται» το αραβικό κράτος στο Τουρκικό άρμα.

Παράλληλα με την πολιτική διακοπής δεσμών με το Ισραήλ για την ενδυνάμωση των σχέσεων με τους Άραβες γείτονες, η δημοσιογράφος του πρακτορείου Bloomberg αναρωτιέται εάν η ρητορική του Ερντογάν κατά του Ισραήλ χρησιμοποιήθηκε για να προσελκύσει πιστούς Μουσουλμάνους από την Μέση Ανατολή⁵¹³.

⁵¹¹ Öniş Ziya «Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique», *Insight Turkey*, τόμ. 13, τεύχ. 1, 2011, σελ. 55.

⁵¹² Ραπτόπουλος Νικόλαος, *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειάς της: Η περίπτωση της Συρίας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 217.

⁵¹³ άρθρο «Did Turkey Turn On Israel To Boost Business From The Arab World?» 19 Σεπτεμβρίου 2011 http://articles.businessinsider.com/2011-09-19/markets/30174751_1_turkish-israeli-arab-league-arab-street

Το Μουσουλμανικό ήθος ανευρίσκεται και σε ενώσεις επιχειρηματιών της Τουρκίας. Η MÜSİAD (Ενωση Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών) δημιουργήθηκε το 1990 από τους Ισλαμιστές επιχειρηματίες Erol Yazar, Ali Bayramoğlu, Natik Akyol και Abdurrahman Esmereç για να ανταγωνιστεί την TÜSİAD (Ενωση Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών) που είχε ιδρυθεί το 1971 στην Δυτική Τουρκία από εκδυτικοποιημένους επιχειρηματίες⁵¹⁴. «Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη από την MÜSİAD το 1997, 45% των μελών της ανέφεραν ότι ήθελαν εμπορικές σχέσεις με Μουσουλμανικές χώρες, 28% με τις Ηνωμένες Πολιτείες, 11% με τα Ανεξάρτητα Κράτη και 5% με την Ανατολική Ευρώπη. Το 1996, ο τότε Πρόεδρος της οργάνωσης, Erol Yazar, είπε πως «οι Μουσουλμάνοι θα πρέπει να κάνουν το καλύτερο δυνατό για να πλουτίσουν. [...] Χωρίς οικονομική ανεξαρτησία, η ούμμα του Ισλάμ δεν θα καταφέρει να επιτύχει την πολιτική της ανεξαρτησία. Οι Μουσουλμάνοι δεν θα πρέπει να ανεχθούν τον κρατο-κεντρισμό. Θέλουν μία ελεύθερη οικονομία της αγοράς»⁵¹⁵. Άλλη οργάνωση Μουσουλμανικών ηθών που σχετίζεται με το κίνημα του Γκιουλέν είναι η İŞHAD που δραστηριοποιείται σε διάφορες περιοχές γύρω από την Τουρκία, περιλαμβανομένης της Μέσης Ανατολής⁵¹⁶.

Όπως γράφει άρθρο των New York Times, στο εσωτερικό της Τουρκίας, στην επαρχία της Καισάρειας «Εάν δεν είναι καλός Μουσουλμάνος, δεν προσεύχεσαι πέντε φορές την ημέρα και δεν έχεις γυναίκα που φοράει μαντήλα, δεν μπορείς να κλείσεις επιχειρηματικές συμφωνίες εδώ»⁵¹⁷. Βέβαια, η Ανατολία ήταν πάντοτε περιοχή με έντονο το θρησκευτικό στοιχείο αλλά ο Δήμαρχος της πόλης Hacilar και μέλος του Κόμματος AKP, λέει ότι η εν λόγω κυβέρνηση, με τον δημοκρατικό συντηρητισμό της και την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς, ενίσχυσε πολύ τις επιχειρήσεις⁵¹⁸.

Το 2011, παρατηρείται έντονη τουρκική επιχειρηματική παρουσία στην Μέση Ανατολή. Οι τουρκικές επενδύσεις στο Βόρειο Ιράκ, στον τομέα των κατασκευαστικών εταιρειών αυξάνονται, στην Αίγυπτο στον τομέα των υφαντικών,

⁵¹⁴ Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, σελ. 201.

⁵¹⁵ Ο.π. σελ. 204.

⁵¹⁶ Marie-Élisabeth Maigre, «Turquie: l'émergence d'une éthique musulmane dans le monde des affaires - Autour de l'évolution du MÜSİAD et des communautés religieuses», *Religioscope, Études et analyses*, τεύχ. 7, Μάιος 2005.

⁵¹⁷ Άρθρο «'Protestant work ethic' in Muslim Turkey - Business - International Herald Tribune», εφημ. *New York Times*, 11 Αυγούστου 2006.

⁵¹⁸ Ο.π.

στην Συρία, σύμφωνα με αναφορά του 2010, «η Τουρκία προορίζει 180 εκατομμύρια ευρώ για κατασκευές και ο Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών υπεύθυνος για το εξωτερικό εμπόριο ανακοίνωσε στο Συνέδριο για τις Επενδύσεις στην Συριακή Ακτή που οργανώθηκε από το τουρκικό και συριακό Επιχειρηματικό Συμβούλιο έφτασε τα 700 εκατομμύρια δολάρια»⁵¹⁹.

Όλες οι παραπάνω προσπάθειες άντλησης κεφαλαίου από την Μέση Ανατολή μπορούν να ιδωθούν υπό το πρίσμα του Οράματος «Τουρκία 2023» στο οποίο στοχεύει η Κυβέρνηση του ΑΚΡ. Φυσικά, η Μέση Ανατολή είναι απλώς ένα τμήμα του κοινού στο οποίο απευθύνεται ο Ερντογάν και οι επιχειρηματίες του, αφού η «πολύ-διάστατη» εξωτερική πολιτική στοχεύει και στα Βαλκάνια, τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία με άλλους στόχους και προγράμματα. Στα πλαίσια του στόχου να καταστεί η Τουρκία ο πέμπτος καλύτερος προορισμός στον κόσμο, μπορεί να συγκαταλεχθεί η πολιτική της άρσης βίζας από επισκέπτες της Μέσης Ανατολής και άλλων χωρών, που επίσης ενδυναμώνει την εθνική οικονομία της χώρας. Το όραμα του Νταβούτογλου για το 2023 εστιάζει στην εκπλήρωση των στόχων για την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην επιδίωξη περιφερειακής ολοκλήρωσης μέσω ασφάλειας και οικονομικής συνεργασίας, στην επιδίωξη ισχυρού ρόλου στην επίλυση περιφερειακών συγκρούσεων και την έντονη δραστηριοποίηση σε όλα τα πεδία παγκοσμίως⁵²⁰. Τέλος, στο να καταστεί η Τουρκία μία από τις 10 ισχυρότερες οικονομίες παγκοσμίως.

⁵¹⁹ Kirisci Kemal, «Turkey's "Demonstrative Effect" and the Transformation of the Middle East» στο *Insight Turkey*, τόμ. 13, τεύχ. 2, 2011, σελ. 33-55.

⁵²⁰ «2023 Vision of The Republic of Turkey» <http://www.businesssturkeytoday.com/2023-vision-of-the-republic-of-turkey/>

Η αντίδραση από τους Άραβες

Παρακάτω θα γίνει μία μικρή αναφορά στην αντίδραση των αραβικών κρατών (μαζών και πολιτικών ηγεσιών) στην αλλαγή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, ώστε να επιχειρηθεί μία αποτίμηση των έως τώρα προσπαθειών της Τουρκίας για αποτελεσματική χρήση της θρησκείας ως εργαλείου εξωτερικής πολιτικής.

Στο Δρόμο και τον Τύπο

Σύμφωνα με το θεωρητικό κομμάτι της εργασίας, όπου αναφέρθηκαν τα στοιχεία που κινητοποιούν τους λαούς της Μέσης Ανατολής, το γεγονός που εκτίμησαν ιδιαίτερα οι Άραβες είναι το επικοινωνιακό τέχνασμα-ξέσπασμα του Ερντογάν προς τον Πρόεδρο του Ισραήλ Shimon Peres το 2009 στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ στο Νταβός της Ελβετίας⁵²¹.

Το επεισόδιο του Στολίσκου της Γάζας (Φλοτίλλα) ήταν άλλη μία επιτυχία για την δημοτικότητα της Τουρκίας στην περιοχή. Η εφημερίδα *Al-Quds Al-Arabi* στο πρωτοσέλιδο της 2ας Ιουνίου 2010 γράφει πως “Το τουρκικό αίμα ανατρέπει την ισορροπία”, πως ο Ερντογάν κατηγορεί για ψέματα το Ισραήλ ενώ στο μέσο σε άλλο άρθρο γράφει για “Ανύψωση της τουρκικής πολιτικής”⁵²².

Γενικά, οι Άραβες ασχολήθηκαν στον Τύπο με τη στροφή της Τουρκίας προς την Ανατολή και το «στρατηγικό της βάθος»⁵²³. Σε άρθρο της Αιγυπτιακής *AlMasry AlYawm*, η Τουρκία προσπαθεί να αναβιώσει την εικόνα της ως τον Ασθενή της Ευρώπης με το Στρατηγικό της Βάθος. Ενδιαφέρον σε αυτό το άρθρο αλλά και σε πολλά άλλα του αραβικού Τύπου παρουσιάζει η πεποίθηση πως η Τουρκία θέλει να αναβιώσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία λύνοντας τα προβλήματα των Αράβων, και χρησιμοποιώντας τότε καρότα και τότε μαστίγια, όπως στην περίπτωση της διπλωματίας των υδάτων⁵²⁴.

⁵²¹ Katrin Bennhold, “Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel” *New York Times*, 29-01-2009.

⁵²² Τεύχος *AlQuds AlArabi*, Ιούνιος 2010.

⁵²³ Βλ. για παράδειγμα άρθρο της Λιβανέζικης *As-safir* «Αντιδραστικός Ερντογάν», εφημ. *As-Safir*, 7 Σεπτεμβρίου 2011.

⁵²⁴ Άρθρο «Η Τουρκία προσπαθεί να αναβιώσει τον Μεγάλο Ασθενή της Ευρώπης με το Στρατηγικό της Βάθος και Ξύλινα Σπίτια», εφημ. *AlMasry alYawm*, 8 Νοεμβρίου 2009.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι αραβικοί δρόμοι γέμισαν με πανώ και αφίσες του Ερντογάν λίγο μετά την ρητορική του κατά του Ισραήλ. Στα μυαλά και τις καρδιές των Αράβων, ο Τούρκος Πρωθυπουργός αναδείχθηκε σε ήρωα, τον ήρωα που δεκαετίες τώρα περιμένουν οι Άραβες. Ως αποτέλεσμα, πολλοί ονόμαζαν τα νεογέννητα παιδιά τους Ερντογάν⁵²⁵ και το αραβικό CNN τον ίδιο, άνδρα της χρονιάς (2010)⁵²⁶. Αναγνωρίστηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή αλλά κρίνεται σκόπιμο να διατηρήσει η Τουρκία τη μετριοπάθειά της ως γέφυρα Ανατολής και Δύσης.⁵²⁷

Δεν συμφώνησαν όλοι οι Άραβες με τα σχέδια του Ερντογάν. Στον Λίβανο, μία παναραβική εφημερίδα ειρωνεύεται στην αλλαγή στάσης της Τουρκίας από την ήπια στην σκληρή ισχύ και από την πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική, στην μηδενική⁵²⁸.

Πολλές αναφορές έγιναν στην έννοια της «ήπιας ισχύος» της Τουρκίας. Η αραβική γλώσσα διαθέτει ορολογία στα αραβικά για την «ήπια ισχύ». Οι Άραβες είναι υποψιασμένοι όσον αφορά την έννοια του Nye ως εργαλείο πολιτικής. Μία πολύ καλή παρουσίαση της ήπιας ισχύος στην περιοχή έρχεται από το Πανεπιστήμιο του Ντουμπάι που συνεργάζεται με την Σχολή Διακυβέρνησης του Χάρβαρντ. Εκεί, ο Lawrence Rubin αναφέρει την Αίγυπτο, την Σαουδική Αραβία, το Ιράν, το Κατάρ και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και τέλος την Τουρκία ως κράτη που ανταγωνίζονται για την μεγαλύτερη και αποτελεσματικότερη ήπια ισχύ στην περιοχή. Ο συγγραφέας, ο οποίος πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα στην περιοχή κατέληξε, όσον αφορά τα αποτελέσματα της τουρκικής ήπιας ισχύος, πως είναι αμφίβολα: «Αραβικά κράτη όπως η Αίγυπτος, η Σαουδική Αραβία και η Ιορδανία ελπίζουν ότι η (Σουνιτική) Τουρκία θα τα βοηθήσει να ανασχέσουν το (Σιιτικό) Ιράν και θα διαδραματίσει

Τα ξύλινα σπίτια αναφέρονται στην έκφραση που χρησιμοποιεί ο Νταβούτογλου στις περιοδείες του στα γειτονικά κράτη, βλ. για την επίσκεψή του στο Ιράν: <http://www.trt-world.com/trtworld/en/newsDetail.aspx?HaberKodu=a8b2c194-6c5c-4778-86b0-3e025e41505b> 12 Ιουλίου 2011, όπου λέει ότι «είμαστε σαν ξύλινα σπίτια» και εάν κάποιος πιάσει φωτιά, θα εξαπλωθεί γρήγορα και στα υπόλοιπα.

⁵²⁵ «Analysis: Erdogan a rising star for Arabs over Israel stance», Πρακτορείο Reuters, 8 Ιουνίου 2010.

⁵²⁶ «CNN's Arabic website names PM Erdoğan 'man of the year'», εφημ. *Today's Zaman*, 3 Ιανουαρίου 2011.

⁵²⁷ Άρθρο «Τουρκία: Διαμεσολαβητικός ρόλος στη Μέση Ανατολή», 15 Δεκεμβρίου 2010 (αραβικά) <http://international.daralhayat.com/internationalarticle/212744>

⁵²⁸ άρθρο «Τουρκία: Από την Ήπια, στην Σκληρή Ισχύ», εφημ. *As-Safir*, 29/9/2011 (αραβικά)

εποικοδομητικό ρόλο ώστε να αποτρέψει το Ιράν από το να αποκτήσει πυρηνικά όπλα»⁵²⁹.

Ο θαυμασμός των Αράβων για την Τουρκία ξεκίνησε το 2003, όταν αρνήθηκε να εξυπηρετήσει τις Αμερικανικές δυνάμεις κατά του Ιράκ αλλά και όταν πίεσε να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁵³⁰.

Έρευνα του τουρκικού Κέντρου TESEV αναφορικά με τις αντιλήψεις των γειτόνων της Τουρκίας γι' αυτήν είναι θετική και εστιάζει στο τουρκικό μοντέλο της δημοκρατίας και της οικονομικής ανάπτυξης. Επίσης, βασίζεται στην επιχείρηση του θεάματος και τις τουρκικές τηλεοπτικές σειρές⁵³¹ που έχουν εισβάλει στη Μέση Ανατολή, όπως στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια.

Αυτές οι τηλεοπτικές σειρές γίνονται δεκτές με ενθουσιασμό⁵³² υπό δύο οπτικές. Σύμφωνα με αναφορά του International Crisis Group, η σειρά "Gümüş" έχει προκαλέσει συρροή Αράβων επισκεπτών στη βίλλα στην οποία διαδραματίζεται στον Βόσπορο και ένα ζευγάρι από το Κουβέιτ διοργάνωσε εκεί τον γάμο του:

*«Έδειχνε μία ποιότητα ζωής, ανθρωπίνων σχέσεων, μία ιδανική σύγχρονη Μουσουλμανική οικογένεια, στην οποία ο άντρας προσεύχεται και φέρεται με σεβασμό στη σύζυγό του, και όλα αυτά με το όμορφο φόντο του ορίζοντα του Βοσπόρου. Δεν μπορείτε να φανταστείτε την δημοτικότητα, έπειτα από δεκαετίες κατά τις οποίες η Τουρκία φαινόταν άθρη, αντι-Ισλαμική, αντι-Αραβική, φίλη του Ισραήλ που κατήγγησε το Χαλιφάτο. Ξαφνικά βλέπουμε μία νέα Τουρκία. Ο Αραβικός δρόμος είναι ενθουσιασμένος όχι μόνο με τον Ερντογάν, αλλά και με το φαινόμενο 'Τουρκία'».*⁵³³

Από την άλλη πλευρά, άλλο άρθρο γράφει πως η επιρροή των σειρών αυτών θεωρείται επιζήμια για τα θρησκευτικά ήθη της Σαουδικής Αραβίας, που πιστεύει πως σκανδαλίζει ένα έργο με φιλελεύθερες γυναίκες. Όταν μία συγκεκριμένη σειρά προβλήθηκε στη Σαουδική Αραβία, το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο της χώρας ζήτησε το θάνατο των εργαζομένων στη δορυφορική τηλεόραση, επειδή προβάλλουν

⁵²⁹ Rubin Lawrence «A Typology of Soft Powers in Middle East Politics», The Dubai Initiative, Δεκέμβριος 2010.

⁵³⁰ Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 20.

⁵³¹ «What the Neighbours Think», TESEV Foreign Policy Program, Μάιος 2011.

⁵³² Βλ. άρθρο «Turkish soaps revive Arab interest in the capital of the Ottomans», εφημ. Daily Star, 20/08/2009 και «Turks Put Twist in Racy Soaps», εφημ. New York Times, 17 Ιουνίου 2010.

⁵³³ Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 20-21.

την ανηθικότητα. Σχετικό άρθρο γράφει: «Πράγματι, όσο τα έργα γίνονταν προκλητικά, αγγίζοντας θέματα ταμπού, όπως η μοιχεία, η έκτρωση και το αλκοόλ και παρουσιάζοντας γυναίκες σε ηγετικές θέσεις σε επιχειρήσεις, και όχι μόνο στην οικογενειακή ζωή, η αντιπαράθεση μεγάλωνε. Ο «Θαυμαστός Αιώνας» προκάλεσε διαμάχες ακόμη και στην Τουρκία, με τους συντηρητικούς Τούρκους να αποκηρύσσουν το προφίλ του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή που τον έδειχνε να πίνει αλκοόλ και να έχει χαράμι με ελκυστικές γυναίκες (ενώ και οι δύο λεπτομέρειες είναι ιστορικά ακριβείς). Ακόμη και ο Πρωθυπουργός Ερντογάν αναμείχθηκε, αποκαλώντας το έργο 'προσπάθεια να φανεί η ιστορία μας αρνητική στις νεότερες γενιές'»⁵³⁴.

Σύμφωνα με άρθρο που βασίζεται σε επιτόπια έρευνα στο Λίβανο, οι Λιβανέζοι θεωρούν σημαντική τη βοήθεια της Τουρκίας και την ανάμειξη της στα εσωτερικά της χώρας, όπως φέρεται να είπε ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας Lebanon Daily Star⁵³⁵.

Στην πολιτική

Η περίοδος που εξετάζεται στην εργασία φτάνει μέχρι τις αρχές της αραβικής άνοιξης, ενός φαινομένου του οποίου οι εξελίξεις δεν έχουν ακόμη φανεί. Οι παρατηρήσεις που μπορούν να γίνουν έως τότε είναι πως υπήρξε μία κινητικότητα σε διπλωματικό και οικονομικό επίπεδο. Σε επίσημο επίπεδο, οι Άραβες ηγέτες μιλούν για ενσωμάτωση της Τουρκίας στην Σουνιτική παράταξη, για την ανάσχεση του Ιράν, προσφέροντας τις αγορές τους (κυρίως στον Κόλπο) και την αύξηση επενδύσεων στην Τουρκία⁵³⁶.

Η αντίδραση των ιθυνόντων στη Μέση Ανατολή είναι σημαντική ώστε να καταλήξει κάποιος στο συμπέρασμα εάν ή όχι η χρήση της θρησκείας στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας φέρει κάποιο σημαντικό αποτέλεσμα. Σύμφωνα με Αιγύπτιο αξιωματούχο, η Τουρκία δεν μπορεί ξαφνικά να εισβάλει στη Μέση Ανατολή

⁵³⁴ «The Arab World's "Dallas"», 5 Σεπτεμβρίου 2011 *The Daily Beast*
<http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/09/04/turkish-soap-operas-are-sweeping-the-middle-east.html> Επίσης, «Soap opera shakes customs of Arab married life», *Associated Press*, 27 Ιουλίου 2008.

⁵³⁵ Arı Tayyar & Pirinççi Ferhat, «Turkey's New Foreign Policy Towards The Middle East And The Perceptions In Syria And Lebanon» στο *Akademik Bakış*, Τόμ. 4, τεύχ. 7, 2010, σελ. 13.

⁵³⁶ Rubin Lawrence «A Typology of Soft Powers in Middle East Politics», *The Dubai Initiative*, Δεκέμβριος 2010, σελ. 19.

επιδεικνύοντας απλώς «καλές προθέσεις» γιατί δεν μπορεί να καταλάβει τις εσωτερικές συγκρούσεις και πικρία από τόσες δεκαετίες αντιπαραθέσεων στην περιοχή: «Πιστεύουν στον ήπιο διάλογο με την Χαμάς ή την Φατάχ. Λένε πράγματα όπως «καλή πρόθεση» και «εμείς οι Μουσουλμάνοι θα μείνουμε ενωμένοι». Αυτά τα λόγια τα λες σε ένα παιδί στο σχολείο. Ακούγονται αφελή. Μιλούν για 600 χρόνια Οθωμανικής κυριαρχίας. Γνωρίζουν όμως τις σημερινές συνθήκες;»⁵³⁷.

Σύμφωνα με τον Lawrence Rubin, η δημοτικότητα της Τουρκίας «στον δρόμο» δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα στα πολιτικά γραφεία. Οι Άραβες ηγέτες αισθάνονται θυμό, φόβο και αγωνία για τον νέο ρόλο της Τουρκίας, ακόμη και όσον αφορά το Παλαιστινιακό ζήτημα. «Τον Ιανουάριο του 2010, όταν πλοία με βοήθεια για την Γάζα πίεσαν την Αίγυπτο να παράσχει εφόδια, οι Αιγύπτιοι αξιωματούχοι ενοχλήθηκαν από το γεγονός ότι στην πλειοψηφία τους τα πλοία ήταν τουρκικά. Μετά το επεισόδιο της Φλοτίλλα τον Ιούνιο, εμφανίστηκε δημόσια περισσότερη κριτική σε ημι-επίσημο επίπεδο για να υπομονεύσει την δημοτικότητα της Τουρκίας. Μερικοί ισχυρίζονταν ότι η Τουρκία εκμεταλλευόταν απλώς την κοινή γνώμη για τα δικά της συμφέροντα»⁵³⁸. Εξάλλου, η Αίγυπτος, όπως και το Ιράν, είναι τα ισχυρότερα κράτη στην περιοχή και δεν θα υποκύψουν εύκολα στις ηγεμονικές φιλοδοξίες της Άγκυρας.

Από την άλλη πλευρά, Σαουδάραβας επιχειρηματίας φαίνεται ενθουσιασμένος με το ξέσπασμα του Ερντογάν στο Νταβός αλλά επιθυμεί μία Τουρκία που θα συνεχίσει τις προσπάθειες ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου θα αντιπροσωπεύει τον αραβικό και Μουσουλμανικό κόσμο στη Δύση⁵³⁹.

Σύρος αξιωματούχος λέει για την άποψη από τη Συρία: «Εάν η Τουρκία δεν υπήρχε, θα έπρεπε να την εφεύρουμε. Υπάρχει ένα αραβικό κενό. Η Τουρκία είναι καλή για μας γιατί φανερώνει την απόλυτη έλλειψη των πρωτοβουλιών από τους Άραβες. Εμείς στη Συρία είμαστε αρκετά συνειδητοποιημένοι ώστε να αντιληφθούμε πως οι δύο δυνάμεις στην περιοχή είναι το Ιράν και η Τουρκία. Έτσι, «πατάμε» και στα δύο στρατόπεδα. Το Ιράν μας προστάτευσε πολύ στο παρελθόν. Αντλήσαμε όμως σημαντικά πολιτικά πλεονεκτήματα και από τη σχέση μας με την Τουρκία»⁵⁴⁰.

⁵³⁷ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 19

⁵³⁸ Rubin Lawrence «A Typology of Soft Powers in Middle East Politics», The Dubai Initiative, Δεκέμβριος 2010, σελ. 19.

⁵³⁹ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 20.

⁵⁴⁰ Ο.π. σελ. 21.

Η χρήση της θρησκείας στην πολιτική από τον Ερντογάν προκαλεί δυσφορία όταν αναφέρεται στο Οθωμανικό παρελθόν κατάκτησης της περιοχής⁵⁴¹ ή την αίσθηση ότι συμβαίνει «όποτε τον συμφέρει»⁵⁴². Άραβας διπλωμάτης διαβεβαίωσε πως στην πολιτική η θρησκεία παίζει δευτερεύοντα ρόλο όμως όποιος αντιτίθεται στο Ισραήλ φαίνεται ήρωας στον αραβικό «δρόμο», ανεξαρτήτως του δόγματός του (Σουνίτης ή Σιίτης)⁵⁴³.

Το 2009, Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στη Συρία επικροτούσε την ήπια ισχύ της Τουρκίας που απομακρύνει τη χώρα του από την Τεχεράνη και την φέρνει πιο κοντά με την Άγκυρα, εξαιτίας των προσπαθειών της για διαμεσολάβηση στην περιοχή⁵⁴⁴.

Σήμερα, Άραβας Καθηγητής Πολιτικής Ιστορίας υποστηρίζει πως η Τουρκία προκάλεσε το συναίσθημα των Αράβων που μετά τη δεκαετία του '50 νιώθουν ταπεινωμένοι από τη Δύση και βρίσκονται σε αναζήτηση ενός «ήρωα». Οι εκρήξεις του Ερντογάν στο Νταβός το 2009 φάνηκαν τελικά επιφανειακά επικοινωνιακά σκευάσματα και όχι συμπαγείς διπλωματικές ενέργειες. Ειδικότερα μετά το γεγονός του Στολίσκου για τη Γάζα, η Τουρκία φάνηκε πως δεν μπορεί να πείσει το Ισραήλ να απολογηθεί, όμως απολογήθηκε στην Αίγυπτο⁵⁴⁵, όταν σκοτώθηκαν 6 Αιγύπτιοι στρατιώτες στα σύνορα των δύο κρατών⁵⁴⁶. Μέχρι σήμερα, η Τουρκία δεν έχει καταφέρει σημαντικά αποτελέσματα στο Παλαιστινιακό ζήτημα, όπως διατείνεται ότι προσπαθεί να κάνει, και οι Άραβες βλέπουν πως όντας μέλος του NATO και διατηρώντας σταθερές τις Δυτικές της συμμαχίες, δεν μπορεί και δεν θέλει να υπερασπιστεί οργανώσει όπως η Χεζμπολλά. Στα μάτια των Αράβων δεν υπάρχει εκτίμηση για εκείνους που βρίσκονται στο αντίπαλο στρατόπεδο από το δικό τους. Ιδιαίτερα αρνητική για την Αραβική κοινή γνώμη είναι τα εθνικά συμφέροντα που πρόταξε η Τουρκία στην περίπτωση των εξεγέρσεων στη Συρία⁵⁴⁷. Ο Καθηγητής πιστεύει πως τα σημαντικότερα ζητήματα στην περιοχή είναι τα ύδατα, στα οποία η Τουρκία ακολουθεί πολιτική ξεκάθαρα προς το συμφέρον της.

⁵⁴¹ Ο.π. σελ. 21.

⁵⁴² Ο.π. σελ. 21.

⁵⁴³ Συνέντευξη με την συντάκτρια της εργασίας-Οκτώβριος 2011.

⁵⁴⁴ Kabalan, Marwan «Syrian-Turkish Relations: Turkey's Soft Power in the Region», Δεκέμβριος 2009 <http://www.syria-today.com/index.php/december-2009/477-marwan-kabalan/4748-syrian-turkish-relations-turkeys-soft-power-in-the-region>

⁵⁴⁵ «Israel apologizes to Egypt over August border incident», CNN, 13 Οκτωβρίου 2011.

⁵⁴⁶ Βλ. «Sixth Egyptian soldier shot by Israel dies in hospital as a result of his injuries», 10 Σεπτεμβρίου 2011, ahramonline <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/20843/Egypt/Politics-/Sixth-Egyptian-soldier-shot-by-Israel-dies-in-hosp.aspx>

⁵⁴⁷ Επικοινωνία με την συντάκτρια της εργασίας-Δεκέμβριος 2011.

РАНЕЕЗНАМО ПЕРПАА

Συμπεράσματα Εργασίας

Μέρος Πρώτο: Γενικές Παρατηρήσεις

Μετά την κατάρρευση του διπολισμού, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας άρχισε να αλλάζει. Στην αρχή, συνεχίζοντας την Κεμαλική παράδοση, ακολουθούσε πιστά τις επιταγές των Δυτικών συμμάχων αποφεύγοντας τις στενές επαφές με τα κράτη της Μέσης Ανατολής. Σταδιακά, αντιλαμβανόμενη το κενό ισχύος στην Κεντρική Ασία στράφηκε να το καλύψει, προωθώντας κοινά πολιτισμικά στοιχεία με τα τουρκικά φύλα της περιοχής. Στο μεταξύ, άρχισε να δραστηριοποιείται και στα Βαλκάνια, με αφορμή τις τουρκικές μειονότητες της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ασκώντας πιέσεις στο εσωτερικό των κρατών, όπως συνέβη και με την Ελλάδα, στην περιοχή της Θράκης.

Από το 1980, εσωτερικές συνθήκες έδωσαν την αφορμή στο ισλαμικό στοιχείο της Τουρκίας να εκδηλωθεί και να αποκτήσει εξωκοινοβουλευτική και πολιτική βούληση. Όπως λέει ο Καθηγητής κ. Π. Ήφαιστος, «μέσα στον σκληρό πυρήνα του πολιτικού πολιτισμού βρίσκονται οι συγκλίνουσες και αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες 'εθνική κοσμοθεωρία', 'έθνος', 'εθνική ανεξαρτησία', 'εθνοκράτος', 'δημοκρατία', 'κοινωνική ελευθερία' και 'πολιτική ελευθερία'. Παρά το γεγονός ότι το περιεχόμενο των εννοιών αυτών είναι διαφορετικό, ανάλογα με την ανθρωπολογική ετερότητα κάθε κοινωνικής οντότητας, μορφικά είναι πανομοιότυπες για όλα τα έθνη»⁵⁴⁸. Όπως γράφει ο Νταβούτογλου, η ισλαμική παράδοση και Οθωμανική ιστορία ήταν πάντοτε στην συνείδηση των Τούρκων, όσο και αν καταπιεζόταν στην δημόσια σφαίρα από τους οπαδούς του Κεμαλισμού.

Επομένως από το 1980, η Τουρκία άρχισε να ακολουθεί μία αποκαλούμενη «Νέο-Οθωμανική πολιτική», εμπλεκόμενη με τις χώρες της περιφέρειάς της, διατηρώντας παράλληλα την συμμαχία της με την Δύση, ως μέλος του ΝΑΤΟ και του Συμβουλίου της Ευρώπης και επιθυμώντας, πάντα, να γίνει δεκτή ως πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁵⁴⁸ Ήφαιστος, Παναγιώτης *Κοσμοθεωρία των Εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001.

Στο μεταξύ, η σχέση της με το Ισραήλ, που ο Δρ. Ν. Ραπτόπουλος ονομάζει «Ισραηλινή παρένθεση» από το 1996 έως το 2004⁵⁴⁹ είχε προκαλέσει την απογοήτευση των Αράβων και πάγωμα των μεταξύ τους επαφών. Έκτοτε, το ισλαμικών καταβολών κόμμα του Ερντογάν προσπαθεί να αναθερμάνει τις μεταξύ τους σχέσεις και να αναπληρώσει για τον χαμένο χρόνο, ωθούμενο σε μία υπερβολική δραστηριότητα που από τους αναλυτές έχει χαρακτηριστεί ως «ακτιβισμός» προκειμένου να ανακτήσει το χαμένο έδαφος με τα «αδελφά έθνη».

Κριτικό άρθρο με τίτλο «ο Μεγάλος Αδελφός Ερντογάν», γράφει πως όσον αφορά την άρση της βίζας μεταξύ της Τουρκίας και αραβικών κρατών «...ο Ερντογάν το εξήγησε λέγοντας πως ένα ‘περιφερειακό σύστημα Σένγκεν’, παρόμοιο με την συμφωνία που υπέγραψαν οι Ευρωπαϊκές χώρες στο Λουξεμβούργο το 1985, έχει ενεργοποιηθεί στην περιοχή, απομακρύνοντας τον συστηματικό διασυνοριακό έλεγχο ανάμεσα σε αυτές τις χώρες, καθιστώντας αυτές όσο κοντά ήταν υπό την Οθωμανική κυριαρχία. Όταν ομαλοποιηθεί η κατάσταση στο Ιράκ, πρόσθεσε, θα μπορέσει κι εκείνο να συμμετάσχει στο περιφερειακό σύστημα Σένγκεν⁵⁵⁰.

Το παραπάνω άρθρο αντικατοπτρίζει την οπτική από πολλούς Άραβες πολιτικούς. Ο Ερντογάν, μετά την έκρηξή του στο Νταβός κατά του Ισραήλ και το επεισόδιο με το πλοίο *Mavi Marmara* που προοριζόταν για την Γάζα, εμφανίστηκε ως ήρωας στα μάτια των αραβικών λαών που νιώθουν αδικημένοι από την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή τους. Μάλιστα, κάποιοι άρχισαν να ονομάζουν τα παιδιά τους Ερντογάν, ως ένδειξη θαυμασμού και ευγνωμοσύνης⁵⁵¹.

Παρόλα αυτά, τα δύο προαναφερόμενα επεισόδια φάνηκαν ως επικοινωνιακά τεχνάσματα, ειδικά μετά την αραβική άνοιξη που ο Ερντογάν προσπάθησε να εκμεταλλευτεί προωθώντας το «Τουρκικό Μοντέλο». Έως τώρα, η Τουρκία δεν έχει πετύχει την απολογία του Ισραήλ⁵⁵², όπως ζητούσε, γεγονός που πέτυχε η Αίγυπτος για τον θάνατο 5 Αιγυπτίων στρατιωτών⁵⁵³. Επίσης, στην περίπτωση της Συρίας, ο Ερντογάν φάνηκε να υπερασπίζεται τα εθνικά του συμφέροντα καταδικάζοντας τον Μπασάρ Αλ-Άσαντ και σύμφωνα με κάποιους παρατηρητές, με τον τρόπο αυτόν

⁵⁴⁹ Ραπτόπουλος, Νικόλαος *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειάς της: Η περίπτωση της Συρίας* Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 105.

⁵⁵⁰ «Turkey embraces role as Arab ‘big brother’» *Asia Times*, 13 Ιανουαρίου 2010.

⁵⁵¹ «Gaza man names baby Recep Erdogan in honor of Turkey PM» εφημ. *Haaretz*, 6 Ιουνίου 2010.

⁵⁵² «Israel firm on no apology to Turkey for ship raid», Πρακτορείο Reuters, 17 Αυγούστου 2011.

⁵⁵³ http://www.upi.com/Top_News/World-News/2011/10/13/Israel-apologizes-for-killing-of-Egyptians/UPI-17631318539953/

έχασε την όποια θετική εικόνα είχε αποκτήσει στην περιοχή.⁵⁵⁴ Έχασε έτσι την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί προς το συμφέρον της την κατάσταση μετά τις αραβικές εξεγέρσεις, δεδομένου ότι ανταγωνίζεται για την αύξηση της επιρροής της τα άλλα κράτη της περιοχής, όπως το Ιράν⁵⁵⁵.

Το γεγονός αυτό αντιπροσωπεύει την γενικότερη εικόνα στην Μέση Ανατολή. Πολλά κράτη αγωνίζονται για αύξηση της επιρροής τους ή «ήπια ισχύ», όπως για παράδειγμα κάνει το Κατάρ που ελέγχει το παναραβικό δορυφορικό κανάλι Al-Jazeera, η Αίγυπτος (που την στιγμή που γράφεται η εργασία είναι σε αναταραχή αλλά) είναι μία ισχυρή χώρα με έντονη επιρροή λόγω των σχέσεών της με το Ισραήλ και μιας χρόνιας πολιτισμικής ισχύος και η Σαουδική Αραβία είναι ο «προστάτης» των ιερών μνημείων για τους Μουσουλμάνους, τα οποία βρίσκονται στα εδάφη της⁵⁵⁶.

Το Ιράν, από την άλλη πλευρά, που αντιπροσωπεύει τον Σιιτισμό και για τους Σουνίτες, τον «άξονα του κακού», παρουσιάζεται ως ήρωας, όπως τόσοι άλλοι ηγέτες στην Μέση Ανατολή στο παρελθόν που ασκούσαν κριτική και φαίνονταν σκληροί απέναντι στο Ισραήλ⁵⁵⁷. Το Ιράν είναι το κράτος που αναμειγνύεται από το 1982 στην διαμάχη του Ισραήλ με τους Άραβες⁵⁵⁸. Η Τουρκία, μέλος του NATO και του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει στενό πλαίσιο δράσης εναντίον των Δυτικών της συμμάχων, σε αντίθεση με το Ιράν που στηρίζει ομάδες όπως η Χεζμπολλά. Μάλιστα, αν και Σιιτική, η οργάνωση αυτή έχει γίνει αντικείμενο θαυμασμού ακόμη από τους Άραβες για την στάση της εναντίον του Ισραήλ. Επίσης, το Ιράν μπορεί να χρησιμοποιεί την θρησκεία για πολιτικούς σκοπούς, όπως κάνει στον Λίβανο, το Μπαχρέν και το Ιράκ, όπου υπάρχουν πληθυσμοί Σιιτών⁵⁵⁹.

Αντίθετα, οι διαμεσολαβήσεις στις οποίες πρωτοστάτησε η Συρία μεταξύ Αράβων και Ισραήλ και Ιράν και Δύσης δεν έπιασαν τόπο. Τούρκος αξιωματούχος παραδέχεται: «Προτεραιότητα δεν είναι η διαμεσολάβηση ή η επίλυση των συγκρούσεων αυτή καθ'αυτή. Δεν πετυχαίνουμε και πολλά ουσιαστικά και μάλλον δεν είναι καν αυτό το ζητούμενο. Το θέμα είναι να είμαστε ορατοί, να φαινόμαστε ως

⁵⁵⁴ «Recep Tayyip Erdogan: Arab hero?» εφημ. *The Guardian*, 22 Σεπτεμβρίου 2011.

⁵⁵⁵ «Turkey gains little sway over Syria», εφημ. *Today's Zaman*, 12 Μαΐου 2011.

⁵⁵⁶ Rubin, Lawrence, «A Typology of Soft Powers in Middle East Politics», The Dubai Initiative, Δεκέμβριος 2010.

⁵⁵⁷ «Middle Eastern cult heroes» εφημ. *The Guardian*, 3 Οκτωβρίου 2007.

⁵⁵⁸ Simon, Steven «Iran and Israel» <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-israel>

⁵⁵⁹ Will Fulton, Ariel Farrar-Wellman, Robert Frasco «Saudi Arabia-Iran Foreign Relations» 1 Αυγούστου 2011 <http://www.irantracker.org/foreign-relations/saudi-arabia-iran-foreign-relations>

δύναμη, να κάνουμε τους γείτονές μας να μας συμπαθήσουν, να επιτύχουμε σταθερότητα που θα βοηθήσει στην οικονομική άνοδο και θα αυξήσει το εμπόριο και τις επενδύσεις»⁵⁶⁰.

Η παραπάνω ρήση αντικατοπτρίζει τα απτά αποτελέσματα της πολιτικής της Άγκυρας έως τώρα. Αν και οι οικονομικές σχέσεις, όμως, με την Μέση Ανατολή βελτιώθηκαν, όπως περιγράψαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, σύμφωνα με τον Gareth Jenkins, η Κυβέρνηση της Τουρκίας αρνείται να δει την πραγματικότητα: «Στα τέλη του Οκτωβρίου του 2008, ο Ερντογάν με αυτοπεποίθηση καθισχύχασε τον τουρκικό λαό ότι η κρίση είχε προσπεράσει την χώρα. Τον Ιανουάριο του 2009, αρνήθηκε το δάνειο από το ΔΝΤ επειδή θα απαιτούσε περιορισμούς στα κυβερνητικά έξοδα πριν τις περιφερειακές εκλογές. Τον Δεκέμβριο του 2008, η ανεργία στην Τουρκία έφτασε στο επίπεδο-ρεκόρ του 13,6% από 10,6% τον Δεκέμβριο του 2007. Η ανεργία των νέων ήταν το 25,7%, από 20,6% το προηγούμενο έτος. Στις 31 Μαρτίου 2009, η τουρκική Στατιστική Υπηρεσία ανακοίνωσε ότι το ΑΕΠ της Τουρκίας είχε μειωθεί κατά 6,2% στα τέλη του 2008»⁵⁶¹.

Εν ολίγοις, η σχέση της θρησκείας με την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας προς την Μέση Ανατολή μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι έχει δύο αποχρώσεις, ανάλογα με τον παρατηρητή: από την μία κάνει έκκληση στο θρησκευτικό συναίσθημα για να συσφίξει τους δεσμούς (οικονομικούς και πολιτικούς) με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, από την άλλη, παρουσιάζεται πιστή στην Δύση με το «μετριοπαθές» Ισλάμ και την δυτικού τύπου δημοκρατία. Όμως, «μετριοπαθής Σαρία δεν υπάρχει»⁵⁶².

Από την άλλη πλευρά, σε έρευνά της η Καθηγήτρια Meliha Altunışık, ειδική σε θέματα Μέσης Ανατολής, αντιμετωπίζει την Τουρκία ως Μετριοπαθή Ισλαμική Δημοκρατία και γράφει: «Το κενό ανάμεσα στο ΑΚΡ και τους Άραβες Ισλαμιστές είναι μεγάλο. Οι Άραβες Ισλαμιστές δείχνουν μικρή ή καθόλου αφοσίωση στην δημοκρατία. Η Μουσουλμανική Αδελφότητα χρησιμοποιεί το ΑΚΡ ως μέσο για να τονίσει την αυταρχική φύση πολλών Αραβικών κρατών, ενώ κινήματα όπως το Hizb-ut-Tahrir Al Islami εναντιώνονται πλήρως: 'Το τουρκικό κοσμικό καθεστώς και ο ηγέτης του, Ερντογάν, δεν έχουν υπερασπιστεί το συμφέρον της ούμμα από τότε που

⁵⁶⁰ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 14

⁵⁶¹ Jenkins Gareth «Turkey: AKP Pays the Price» ISN Security Watch, Istanbul, 1^η Απριλίου 2009 <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch-Archive/Detail/?lng=en&id=98450>

⁵⁶² «Jeannette Bougrab: il n'existe pas d'islamisme modéré» Εφημ. Liberation, 3 Δεκεμβρίου 2011.

ανήλθαν στην εξουσία. Επιπλέον, δεν διστάζει, ούτε για μία στιγμή, να υλοποιήσει τα Αμερικανικά σχέδια στην περιοχή»⁵⁶³.

Επίσης, πρέπει να διαχωρίσουμε τον «δρόμο» από την επίσημη πολιτική. Παρά τις λαϊκές εκδηλώσεις θαυμασμού για τον Ερντογάν ο λαϊκισμός του δεν του προσέδωσε πολιτικά αποτελέσματα μέχρι σήμερα. Αντίθετα, θα πρέπει να γίνει πιο ρεαλιστής και πραγματιστής για να εξαργυρώσει την όποια αλλαγή εικόνας της Τουρκίας προς την Ανατολή σε μια περιφερειακή «ολοκλήρωση»⁵⁶⁴.

Σήμερα, η Συρία έχει κλείσει τα σύνορά της στα τουρκικά προϊόντα. Η κρίση που ξέσπασε με τις εξεγέρσεις στο εσωτερικό της χώρας και η στάση του Ερντογάν έχει οδηγήσει ακόμη και στο κλείσιμο του Συριακού προξενείου στα σύνορα των κρατών⁵⁶⁵. Έτσι, η Τουρκία χρειάζεται να πληρώνει φόρο 30% για να περάσει τα αγαθά της⁵⁶⁶ ενώ το Ιράκ αρνείται να ανοίξει τους δρόμους στα φορτηγά της Ιορδανίας με προορισμό την Τουρκία για να μην ασκήσει έτσι πίεση στην Συρία (Δεκέμβριος 2011)⁵⁶⁷.

Σύμφωνα με τον David Goldman, το «οικονομικό θαύμα» της Τουρκίας αναμένεται να παρακμάσει⁵⁶⁸. Όσο για την απομάκρυνση της Τουρκίας από τη Δύση, Τούρκος σχολιαστής λέει: «Η Τουρκία δεν εγκαταλείπει τη Δύση και δεν επιθυμεί κάτι τέτοιο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση παραμένει το βασικό κίνητρο για την διαδικασία των μεταρρυθμίσεων. Δεν έχω δει το Τουρκικό Κοινοβούλιο να εργάζεται μέρα-νύχτα για κάτι άλλο εκτός από αυτό. Θέλουμε την Τουρκία να είναι μία πολιτισμένη σύγχρονη χώρα. Ας μην ξεχνάμε ότι προτεραιότητά μας είναι η Δύση. Αλλά η θέση μας στον κόσμο ενισχύεται από αυτήν την πολιτική [τον ακτιβισμό στην Μέση Ανατολή].⁵⁶⁹

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, πάντως, υπάρχει καχυποψία σχετικά με την Τουρκία ως πιστή σύμμαχο και χάνει τη δημοτικότητά της. Ένας πρώην διπλωμάτης λέει πως: «Θα είναι πιο δύσκολο γι' αυτούς πλέον στην Ουάσιγκτον. Τρία ή τέσσερα

⁵⁶³ Meliha Benli Altunışık, «Turkey: Arab Perspectives», εκδόσεις TESEV, Μάιος 2010.

⁵⁶⁴ Diab, Khaled «Recep Tayyip Erdogan: Arab hero?» εφημ. *The Guardian*, 22 Σεπτεμβρίου 2011.

⁵⁶⁵ Tuysuz, Gul «Turkey vs. Syria», *The Global Post*, 5 Δεκεμβρίου 2011

<http://www.globalpost.com/dispatch/news/regions/europe/turkey/111204/turkey-syria-bashar-al-assad-erdogan>

⁵⁶⁶ Champion, Marc «Tension Rises at Turkey-Syria Border» εφημ *The Wall Street Journal*, 8 Δεκεμβρίου 2011.

⁵⁶⁷ «Iraq refuses passage of Jordanian trucks to Turkey», εφημ. *The Jordan Times*, 25 Δεκεμβρίου 2011.

⁵⁶⁸ Βλ. για παράδειγμα, άρθρο του Goldman David P, «Ankara's Economic Miracle Collapses», *Middle East Quarterly*, Winter 2012, τόμ. 19, τόμ. 1, σελ. 25-30.

⁵⁶⁹ *Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints*, Crisis Group Europe Report N°203, 7 Απριλίου 2010, σελ. 9.

χρόνια πριν, αν ρωτούσες δέκα ανθρώπους, ‘ενοχλείστε με την κατεύθυνση της Τουρκίας;’ Πέντε ή έξι θα έλεγαν ναι. Τώρα είναι επτά ή οκτώ από αυτούς»⁵⁷⁰.

Μέρος Δεύτερο: Η Θρησκεία στις Σχέσεις της Άγκυρας με τη Μέση Ανατολή

Η θρησκεία αποτελεί μέρος της ταυτότητας ενός λαού, επομένως και των ηγετών του. Έτσι, η κοσμοθεωρία επηρεάζει, σε κάποιον βαθμό, την εξωτερική και εσωτερική πολιτική. Στην περίπτωση της εσωτερικής πολιτικής, ενδεχομένως να υπάρχουν διαφοροποιήσεις αναλόγως του πολιτεύματος, αλλά αυτό είναι ένα ξεχωριστό θέμα με το οποίο δεν καταπιάνεται η εργασία. Όπως γράφει ο Νταβούτογλου, οι κοσμοθεωρίες μπορούν να οδηγήσουν σε εντελώς διαφορετικές πολιτικές, ακόμη και σε οικονομικό επίπεδο (βλ. τις ιδιαιτερότητες του ισλαμικού χρηματοπιστωτικού συστήματος).

Η θρησκεία διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην Μέση Ανατολή. Ακόμη και ο γεωπολιτικός αναλυτής δεν μπορεί να αποφύγει την αναφορά στα θρησκευτικά δόγματα που επικρατούν σε κάθε κράτος. Υπό αυτή την έννοια, δεν μπορεί κανείς να μην λάβει υπόψη του ότι το Ιράν είναι Σιτικό και η Σαουδική Αραβία το αντίπαλο δέος, μαζί με την Αίγυπτο.

Όπως προαναφέρθηκε, η χρήση της θρησκείας (όπως και του κοινού παρελθόντος) από την πλευρά της Τουρκίας, μπορεί να προκαλέσει αρνητική αντίδραση από την πλευρά του αραβικού κόσμου, παρά τις εκκλήσεις της σε κοινά θρησκευτικά και πολιτισμικά σύμβολα. Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναφέρουμε το συμπέρασμα του καθηγητή Dror Zeeni, ο οποίος σχετικά με το θέμα τονίζει τον διττό ρόλο: «Από την μία πλευρά, το βασικότερο προσόν της Τουρκίας κατά την σύσφιξη της με τον αραβικό κόσμο είναι το γεγονός ότι ανήκουν στην ίδια θρησκεία, και ότι το AKP είναι βασικά ένα θρησκευτικό Ισλαμικό κόμμα. Υπό αυτή την έννοια, η θρησκεία είναι σε μεγάλο βαθμό μέρος του πακέτου της ‘ήπιας ισχύος’. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία είναι νομοθετικά μία κοσμική χώρα, όπου θρησκεία και κράτος είναι διαχωρισμένα και οι ηγέτες του κυβερνώντος κόμματος προσπαθούν να προσφέρουν αυτού του είδους την τάξη στον αραβικό κόσμο. Υπό αυτήν την οπτική, η Τουρκία συναντά μεγάλη αντίσταση. Πολλοί στον αραβικό κόσμο, ειδικά στους

⁵⁷⁰ Ο.π. σελ. 27.

κόλπους των θρησκευτικών κομμάτων, είναι καχύποπτοι με αυτή την προσέγγιση και φοβούνται ότι αυτός είναι ένας τρόπος για την εισαγωγή της κοσμικότητας και της αθεΐας από την πίσω πόρτα»⁵⁷¹.

Η θρησκεία χρησιμοποιείται στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στρατηγικά με διττό τρόπο. Από την μία πλευρά, η Τουρκία μιλάει τη γλώσσα της μετριοπάθειας για να είναι αρεστή και να μην προκαλεί ιδιαίτερα τους συμμάχους της στην Δύση, από την άλλη πλευρά χρησιμοποιεί το Ισλάμ ως εργαλείο κοινής μοίρας και κοινού παρελθόντος για οικονομικά και άλλου είδους συμφέροντα.

Ο Καθηγητής Dror Zeevi σημειώνει πως ο «μήνας του μέλιτος» της Τουρκίας με τις χώρες της Μέσης Ανατολής έχει τελειώσει⁵⁷² και πως θα πρέπει να λάβει αποφάσεις που θα απογοητεύσουν τη μία ή την άλλη πλευρά. Αυτή η διαπίστωση θυμίζει την κριτική του Todd Hall στην ήπια ισχύ όταν έγραφε πως η ρητορική στην εξωτερική πολιτική μπορεί να παγιδεύσει ένα κράτος και σε περίπτωση που ξεφύγει από αυτή, να δημιουργήσει φανατικούς εχθρούς⁵⁷³.

Σήμερα, η δημοκρατία χρησιμοποιείται συχνά ως η κατάλληλη οδός μετά την αραβική άνοιξη και υπάρχουν οι ισχυρισμοί πως τα ισλαμικά κόμματα θα αναγκαστούν να γίνουν δημοκρατικά και να «παίζουν σύμφωνα με τους κανόνες του παιχνιδιού»⁵⁷⁴. Το παράδειγμα της Τουρκίας και του Ερντογάν δεν φανερώνει κάτι τέτοιο. Εκτός από τις απόπειρες να αλλάξει την εικόνα της χώρας του στην Μέση Ανατολή ως πιο φιλο-ισλαμική, προσπαθεί να επιφέρει αλλαγές και στο εσωτερικό, με μια στροφή προς έναν πιο θρησκώληπτο τρόπο ζωής σε σχέση με το παρελθόν.

Η ήπια ισχύς απευθύνεται κυρίως στον απλό λαό, καθώς, όπως έγραψε ο Nye, είναι πολύ «σύγχρονη» σήμερα λόγω της ύπαρξης «κοινής γνώμης». Και όντως στον αραβικό κόσμο αναπτύσσεται όλο και περισσότερο η κοινή γνώμη, λόγω των κοινωνικών δικτύων και των κοινών τηλεοπτικών δορυφορικών καναλιών που

⁵⁷¹ Οκτώβριος 2011, σε επικοινωνία με την συντάκτρια της εργασίας.

⁵⁷² Zeevi Dror «Turkey and the Arab Spring» στο *Sharqiyya, The Arab Spring – Special Issue*, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies and Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI), Φθινόπωρο 2011, σελ. 34.

⁵⁷³ Hall, Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category», στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, 2010.

⁵⁷⁴ «Salafi surprise in first democratic Egyptian elections» *Today's Zaman*, 4 Δεκεμβρίου 2011. Μια καλή ανάλυση για τα ισλαμιστικά κόμματα και την δημοκρατία είναι αυτή της Tamara Cofman Wittes, «Islamist Parties: Three Kinds of Movements», *Journal of Democracy*, τόμ. 19, τεύχ. 3, Ιούλιος 2008, ενώ σύμφωνα με τον Bassam Tibi, τα ισλαμιστικά κόμματα δεν μπορούν να είναι δημοκρατικά γιατί οι δύο αυτές έννοιες είναι αυτό-αναιρούμενες (βλ. Tibi, Bassam, «Why They Cannot Be Democratic» *Journal of Democracy*, τόμ. 19, τεύχ. 3, Ιούλιος 2008, σελ. 43-48).

ενώνουν τις φωνές των Αράβων, πάντα όμως λαμβάνοντας υπόψη πως πίσω από αυτά κρύβονται κράτη με δικές τους φιλοδοξίες.

Όσον αφορά το μέλλον της θρησκείας στην πολιτική και τις διεθνείς σχέσεις, την στιγμή που κάποιοι ευαγγελίζονται το τέλος της θρησκείας⁵⁷⁵, κάποιοι άλλοι μιλούν για την εποχή μετά την κοσμικότητα⁵⁷⁶. Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, η εργασία αποδεικνύει πως η διπλωματία που βασίζεται στη θρησκεία, εάν χρησιμοποιηθεί επιδέξια, είναι ικανή να επιφέρει αποτελέσματα σε επίπεδο οικονομίας, εφόσον τα εμπλεκόμενα κράτη μοιράζονται την ίδια πίστη⁵⁷⁷.

Για το Ισλάμ και τον ρόλο του στην εξωτερική πολιτική, μπορούμε να παραθέσουμε το συμπέρασμα του Naveed Sheikh:

«Στην ουσία, λοιπόν, η θρησκεία δεν είναι κάποια κυρίαρχη μεταβλητή που υπερισχύει όλων των άλλων αντιλήψεων γιατί, για τον καθορισμό πολιτικών δράσεων, οι θρησκευτικές ταυτότητες είναι μονάχα «ένα κομμάτι των ταυτοτήτων» που «αποκτούν μεγαλύτερη ή μικρότερη σημασία, ανάλογα με την πορεία των ιστορικών γεγονότων και παραγόντων στα πλαίσια του χωρο-χρόνου». Όντως, απασχολούμενες λιγότερο με τους κανόνες, δομικούς ή ρυθμιστικούς, των διεθνών σχέσεων, οι πολλαπλές μετα-μοντέρνες ταυτότητες του Ισλάμ λαμβάνουν την μορφή πιθανών ρόλων στην εξωτερική πολιτική. Ουσιαστικά, λοιπόν, ο σύγχρονος παν-ισλαμισμός συρρικνώνεται από προ-θεωρητική σταθερά σε μη καθορισμένη και αμφισβητήσιμη (αλλά πολύπλευρη) μεταβλητή»⁵⁷⁸.

Έτσι, λαμβάνοντας υπόψη τα εθνοκεντρικά συμφέροντα της Τουρκίας από τη στροφή της σήμερα στη θρησκεία και τη Μέση Ανατολή, παρά την ιδεολογική σφραγίδα του κυβερνώντος κόμματος, καταλήγει κανείς πως το Ισλάμ αποτελεί μία των μεταβλητών που ενεργοποιούνται για την αύξηση της ισχύος της χώρας στην περιοχή.

⁵⁷⁵ «Religion may become extinct in nine nations, study says», BBC, 22 Μαρτίου 2011.

⁵⁷⁶ Βλ. την ιστοσελίδα Συνεδρίου για την «μετα-κοσμική εποχή»

<http://internationalpostsecular.wordpress.com/conference-program/>

⁵⁷⁷ Άρθρο «Did Turkey turn on Israel to Boost Business from the Arab World?»

<http://www.businessinsider.com/did-turkey-turn-on-israel-to-boost-business-from-the-arab-world-2011-9> και <http://islaminbusiness.blogspot.com/2006/02/turkey-emergence-of-muslim-ethics-in.html>

⁵⁷⁸ Sheikh S. Naveed, *Postmodern Pan-Islamism?: The International Politics, and Polemics, of Contemporary Islam*, Association of Third World Studies, Inc., Φθινόπωρο 2002.

<http://asrudiancenter.wordpress.com/2010/12/02/postmodern-pan-islamism-the-international-politics-and-polemics-of-contemporary-islam/>

Σε Θεωρητικό Επίπεδο: Θρησκεία και Ήπια Ισχύς

Μια απόπειρα θεωρητικοποίησης των συμπερασμάτων της περιπτώσιολογικής μελέτης θα κατέληγε στα εξής:

1. Η θρησκεία δύναται να παίζει τον ρόλο εργαλείου ήπιας ισχύος ως κοινός παρονομαστής κρατών με κοινή επίσημη κρατική θρησκεία.
2. Τα αποτελέσματα αυτής μπορούν να υπάρξουν σε οικονομικό επίπεδο ή άλλα ζητήματα χαμηλής πολιτικής, εφόσον υπάρχουν κοινά συμφέροντα για τα κράτη που εμπλέκονται και το επιτρέπουν οι ισορροπίες ισχύος στο διεθνές σύστημα.
3. Η ήπια ισχύς της θρησκείας έχει αποτελέσματα κυρίως σε επίπεδο κοινωνικό και λαϊκό, έστω και οικονομικό, εάν λάβει κανείς υπόψη του τις προσωπικές θρησκευτικές πεποιθήσεις ενός ηγέτη που τον οδηγούν στο να συνεργαστεί με κάποιον και όχι με κάποιον άλλο, εντελώς διαφορετικής κουλτούρας, εάν δεν έχει σημαντικές αποκλίσεις στα συμφέροντά του.
4. Η «κοινή γνώμη» που επικαλείται στο έργο του και ο Nye αποτελεί κυρίως το πεδίο άσκησης ήπιας ισχύος και όχι οι κυβερνήσεις των κρατών. Από την εργασία, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως τουλάχιστον στην περίπτωση της Μέσης Ανατολής, η κοινή γνώμη (τουλάχιστον έως σήμερα) δεν επηρεάζει ιδιαίτερα τα καθεστώτα και εκείνα την χρησιμοποιούν για να δικαιολογήσουν ή όχι συρράξεις και συνεργασίες. Η Τουρκία έως πρόσφατα ήταν στραμμένη προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Δύση αλλά μετά το 2005, οπότε έλαβε αρνητική έκθεση από την Κομισιόν, αποφάσισε να αλλάξει πορεία προς κάτι που υπήρχε πάντοτε στην κοσμοθεωρία του τουρκικού λαού: στο Ισλάμ και την στάση υπέρ της Παλαιστίνης.
5. Οι θρησκευτικοί Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί στους οποίους λίγο αναφέρθηκε στο έργο του ο Nye, όπως το κίνημα Γκιουλέν, μπορούν να προλειάνουν το έδαφος με οικονομικά κίνητρα και συνεργασίες και συσφίγγοντας πολιτισμικές σχέσεις ώστε να ενεργήσει πιο εύκολα και αποδοτικά η επίσημη Κυβερνητική πολιτική.
6. Η ήπια ισχύς είναι ένα αποτελεσματικό εργαλείο για τα κράτη, συμπληρωματικό της σκληρής ισχύος τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alleyne Mark D., *Global Lies? Propaganda, the UN and World Order*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Baran Zeyno, *Torn Country: Turkey Between Secularism and Islamism*, Stanford University, 2010.

Brown L. Carl, *Religion and State: The Muslim Approach to Politics*, Columbia University Press, New York, 2000.

Buzan Barry & Woever Ole (επιμ.), *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Cole Juan, *Sacred Space and Holy War: The Politics, Culture and History of Shi'ite Islam*, Tauris, London, 2002.

Dabashi Hamid, *Shi'ism: A Religion of Protest*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2011.

Dawisha Adeed, *Arab Nationalism in the 20th Century – From Triumph to Despair*, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2003.

El Mustapha Lahlali, *Contemporary Arab Broadcast Media*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2011.

Eligür Banu, *The Mobilization of Political Islam in Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Encyclopedia of the Modern Middle East & North Africa (second edition), Thomson Gale, 2004.

Goldschmidt Jr. Arthur & Davidson Lawrence, *A Concise History of the Middle East*, 9th Edition, Westview Press, 2010.

Harders Cilja & Legrenzi Matteo (επιμ.), *Beyond Regionalism? Regional Cooperation, Regionalism and Regionalization in the Middle East*, Ashgate, England, 2008.

Hassan M. Kabir & Lewis Mervyn K., *Handbook of Islamic banking*, Edward Elgar Publishing Limited, United Kingdom, 2007.

Hatzopoulos Pavlos & Petitto Fabio, *Religion in IR – The Return from Exile*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Hinnebusch Raymond, *The International Politics of the Middle East*, Manchester University Press, Manchester & New York, 2003.

Jenkins Gareth, *Political Islam in Turkey: Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

Kamrava Mehran, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, 2005.

Karsh Efraim & Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789 – 1923*, Harvard University Press, London, 1999.

Kurlantzick Joshua, *Charm Offensive How China's Soft Power Is Transforming the World*, New Haven, Yale University Press, 2007.

Lesser Ian & Larabee Stephen L., *Turkish Foreign Policy In an Age of Uncertainty*, RAND Corporation, 2003.

Lewis Bernard, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Mearsheimer John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, Norton, 2003.

Melissen Jan, *The New Public Diplomacy-Soft Power in International Relations*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

Morgenthau Hans J., *Politics Among Nations*, Peking University Press, 2005.

Nye Joseph S. Jr, *Bound to Lead*, Oxford University Press, New York, 1998.

Nye Joseph S. Jr, *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Nye Joseph S. Jr, *The Future of Power*, Public Affairs, New York, 2011.

Nye Joseph S. Jr, *Ηγεσίες που Πρωτοπορούν*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009.

Reiter Yitzhak, *Jerusalem and Its Role in Islamic Solidarity*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

Shaffer Brenda (επιμ.), *The Limits of Culture: Islam and Foreign Policy*, MIT Press, 2006.

Suleiman Yasir, *The Arabic Language and National Identity: A Study in Ideology*, Edinburgh University Press, 2003.

Taylor Philip M., *Munitions of the Mind: A history of propaganda from the ancient world to the present era*, Third Edition, Manchester University Press, Palgrave, Manchester and New York, 2003.

Waltz Kenneth N., *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, Νέα Υόρκη, 1979.

Zakaria Fareed, *The Post-American World*, W. W. Norton & Company, New York, 2008.

Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος Κ. & Λαγγίδης Αφεντούλης Θ. *Μετακεμαλισμός*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2010.

Γιαννουλάτος Αναστάσιος, *Ισλάμ: Θρησκευολογική Επισκόπηση*, Εκδ. Ακρίτας, 2006.

Ήφαιστος Παναγιώτης, *Κοσμοθεωρία των Εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του Κόσμου*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα, 2001.

Κουσκουβέλης Ηλίας Ι., *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Ε' έκδοση, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2007.

Κωνσταντόπουλος Ιωάννης, *Οικονομία και Κατασκοπεία: Θεωρία και Πράξη*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2010.

ΜακΚουέλ Ντένις, *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21^ο αιώνα*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2003.

Νταβούτογλου Αχμέτ, *Εναλλακτικές Κοσμοθεωρίες: Η Επίδραση της Ισλαμικής και της Δυτικής Κοσμοθεωρίας στην Πολιτική Θεωρία*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2011.

Νταβούτογλου Αχμέτ, *Το Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2010.

Πλατιάς Αθανάσιος Γ., *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 2000.

Πλατιάς Αθανάσιος Γ., *Το Νέο Διεθνές Σύστημα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1995.

Ραπτόπουλος Νικόλαος, *Οι τρέχουσες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με τις χώρες της άμεσης περιφέρειάς της: Η περίπτωση της Συρίας*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011.

Ρόμπινς Φίλιπ, *Στρατός και Διπλωματία: Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα, 2004.

Επιστημονικά Άρθρα

Abo-Kazleh Mohammad, «Rethinking International Relations Theory in Islam: Toward a More Adequate Approach» στο *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, τόμ. 5, τεύχ. 4, Χειμώνας 2006.

Altunisik Meliha Benli, «The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East», *Insight Turkey*, τόμ. 10, τεύχ. 2, 2008.

Amorim Celso, «The Soft Power Power» στο *Foreign Policy (συνέντευξη με την Susan Glasser)*, τόμ. 183, τεύχ. Δ, 2010.

Arı Tayyar & Pirinççi Ferhat «Turkey's New Foreign Policy Towards The Middle East And The Perceptions In Syria And Lebanon» στο *Akademik Bakış*, τόμ. 4, τεύχ. 7, 2010.

Bachrach P. & Baratz M. S. «Two Faces of Power» στο *The American Political Science Review*, τόμ. 56, τεύχ. 4, Δεκέμβριος 1962.

Barnett Michael & Duvall Raymond, «Power in International Politics» στο *International Organization*, τόμ. 59, Χειμώνας, 2005.

Bsoul Labeeb, «Theory of International Relations and Islam» στο *Middle East Digest*, Φθινόπωρο 2007.

Çagartay Soner, «Is Turkey leaving the West?» στο *Foreign Affairs*, 26 Οκτωβρίου 2009.

Çagartay Soner, «Sultan of the Muslim World - Why the AKP's Turkey Will Be the East's Next Leader» στο *Foreign Affairs*, 15 Νοεμβρίου 2010.

Cengiz Çandar, «Turkey's "Soft Power" Strategy: A New Vision for a Multi-Polar World», *SETA Policy Brief*, No 38, Δεκέμβριος 2009.

Dahl Robert A, «The Concept of Power» στο *Behavioral Science*, τόμ. 2, 1957.

Danforth Nicholas, «Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP» στο *Turkish Policy Quarterly*, τόμ. 7, τεύχ. 3, 2008.

Dr. Smith-Windsor Brooke A., «Hard Power, Soft Power Reconsidered» στο *Canadian Military Journal*, Φθινόπωρο 2000.

Etling et al, «Mapping the Arabic blogosphere: politics and dissent online» στο *New Media & Society*, τόμ. 12, τεύχ. 8, 2010.

Evin A., Kirişci K., Linden R., Straubhaar T., Tocci N., Tolay J. & Walker J., «Getting to Zero: Turkey, its Neighbors and the West», αναφορά της *Transatlantic Academy*, 2010.

Fattah, Khaled «*Tribes & Tribalism in the Arab Spring, Centre for Mediterranean*», Middle East & Islamic Studies, 26 Οκτωβρίου 2011

Ferguson Niall, «Think Again: Power» στο *Foreign Policy*, Ιανουάριος / Φεβρουάριος 2003.

Ferjani Riadh «Religion and Television in the Arab World: Towards a Communication Studies Approach» στο *Middle East Journal of Culture and Communication*, τόμ. 3, τεύχ. 1, 2010.

Florian Bieber, «The Conflict in former Yugoslavia as a « Fault Line War? Testing the validity of Samuel Huntington's 'Clash of Civilization'» στο *Balkanologie - Revue d'études pluridisciplinaires*, τόμ. 3, τεύχ. 1, Ιούλιος 1999.

Gözyayın İstar, «Religion as Soft Power in the International Relations of Turkey», παρουσίαση σε συνέδριο, Φεβρουάριος 2011, <http://www.saopaulo2011.ipisa.org/paper/religion-soft-power-international-relations-turkey>

Habibi N. & Walker J. W., «What is Driving Turkey's Reengagement with the Arab World» στο *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, Brandeis University, τεύχ. 49, Απρίλιος 2011.

Hall Todd, «An Unclear Attraction: A Critical Examination of Soft Power as an Analytical Category» στο *The Chinese Journal of International Politics*, τόμ. 3, τεύχ. 2, Απρίλιος 2010.

Hart Jeffrey, «Three Approaches to the Measurement of Power» στο *International Organization*, τόμ. 30, τεύχ. 2, άνοιξη 1976.

Hohnen Paul, «Governmental 'Soft Power' Options - How governments can use the 'soft power' art of encouragement and persuasion to advance corporate engagement on social and environmental issues», κείμενο εργασίας για τη Σύνοδο Κορυφής του 2007 στη Γενεύη με τίτλο Global Compact, Ιούλιος 2007.

Huntington P. Samuel, «The Clash of Civilizations?» στο *Foreign Affairs*, τόμ. 72, τεύχ. 3, καλοκαίρι 1993.

Huntington Samuel, «The Lonely Superpower», (πρώτα στο *Foreign Affairs*, τεύχ. 78, τόμ. 2, 1999, σελ. 35-49), όπως αναφέρεται στο «Debating Security and Strategy and the Impact of 9/11», *International Security, SAGE Library of International Relations*, τόμ. 4, 2007.

Inbar Efraim, «Israeli–Turkish Tensions and Beyond», στο *Jewish Quarterly*, Νοέμβριος 2009.

Jonathan Fox, «The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality» στο *Politique Etrangère*, τόμ. 71, τεύχ. 4, Χειμώνας 2006.

Kay Sean, «Globalisation, Power and Security» στο *Security Dialogue*, τόμ. 35, τεύχ. 9, 2004.

Kearns David W. «The hard truths about soft power» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Kirisci Kemal, «Turkey’s “Demonstrative Effect” and the Transformation of the Middle East» στο *Insight Turkey*, τόμ. 13, τεύχ. 2, 2011.

Kramer Heinz., «AKP’s “New” Foreign Policy Between Vision and Pragmatism», German Institute for International and Security Affairs, Βερολίνο, Ιούνιος 2010.

Krastev Ivan & Leonard Mark, «New World Order- The Balance of Soft Power and the Rise of Herbivorous Powers», Policy Brief, European Council on Foreign Relations, 2007.

Kroenig Matthew, McAdam Melissa & Weber Steven, «Taking Soft Power Seriously» στο *Comparative Strategy*, τόμ. 29, τεύχ. 5, 2010.

Laciner Sedat, «Turgut Ozal Period in Turkish Foreign Policy: Ozalism», στο *USAK Yearbook of International Politics and Law*, τόμ. 2, 2009.

Lahoud Nelly «Tradition (turāth) in contemporary Arabic political discourse» στο *Middle East Critique*, τόμ. 13, τεύχ. 3.

Makovsky Alan, «How to Deal with Erbakan» στο *Middle East Quarterly*, Μάρτιος 1997.

Marie-Élisabeth Maigre, «Turquie: l'émergence d'une éthique musulmane dans le monde des affaires - Autour de l'évolution du MÜSIAD et des communautés religieuses», στο *Relioscope, Études et analyses*, τεύχ. 7, Μάιος 2005.

Mearsheimer John J., «The False Promise of International Institutions» στο *International Security*, τόμ. 19, τεύχ. 3, Χειμώνας 1994-1995.

Mellon James G., «Islamism, Kemalism and the Future of Turkey» στο *Politics, Religion & Ideology*, τόμ. 7, τεύχ. 1, 2006.

Mor Ben D., «Public Diplomacy in Grand Strategy» στο *Foreign Policy Analysis*, τόμ. 2, τεύχ. 2, 2006.

Murphy James Bernard, «Perspectives on power» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Nye Joseph Jr., «Power and Foreign Policy» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Nye Joseph S. Jr, “Soft Power” στο *Foreign Policy*, τόμ. 80, Φθινόπωρο 1990.

Oguzlu Tarık, «Soft power in Turkish foreign policy» στο *Journal of International Affairs*, τόμ. 61, τεύχ. 1, 2007.

Öniş Ziya & Yilmaz Şuhnaz, «Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy: Activism in Turkey during the AKP Era» στο *Turkish Studies*, τόμ. 10, τεύχ. 1, 2009.

Örmeci Ozan, «Ismail Cem’s Foreign Policy (1997-2002)», στο *Journal of Social Sciences*, τεύχ.23, Μάιος 2011.

Öztürk Asiye, «*The Domestic Context of Turkey’s Changing Foreign Policy towards the Middle East and the Caspian Region*», German Development Institute, Bonn 2009.

Raptopoulos Nikolaos «La politique étrangère turque envers l’UE et le monde arabe: une instrumentalisation de l’islam dans les années 90» στο Dumulin, Michel & Duchenne, Genevieve (επιμ.) *L’Europe et la Méditerranée: Actes de la VIe Chaire Glaverbel d’études européennes 2000-2001*, P.I.E. – Peter Lang S.A., Bruxelles, 2001.

Raptopoulos Nikolaos, «La Turquie face à la globalisation. Convergence d’intérêts entre les acteurs religieux particularistes : Le cas du sud-est européen dans les années 1990» στο *Recherches sociologiques*, Τεύχος 2, Δεκέμβριος 2006.

Raptopoulos Nikolaos, «Rediscovering its Arab neighbours? The AKP imprint on Turkish Foreign Policy in the Middle East» στο *Les Cahiers du RMES*, τεύχ. 1, Ιούλιος 2004.

Robert Jervis, Cooperation Under the Security Dilemma, *World Politics*, τόμ. 30, τεύχ. 2, Ιανουάριος 1978.

Rothman Steven B., «Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power?» στο *Journal of Political Power*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Rubin Lawrence «A Typology of Soft Powers in Middle East Politics», κείμενο εργασίας No. 5, *The Dubai Initiative*, Dubai School of Government & Belfer Center for Science and International Affairs - Harvard Kennedy School, Δεκέμβριος 2010.

Rubin Michael, «Green Money, Islamist Politics in Turkey» στο *Middle East Quarterly*, τόμ. 12, τεύχ. 1, Χειμώνας 2005.

Sandal Nukhet A. & James Patrick, «Religion and International Relations theory» στο *European Journal of International Relations*, τόμ. 17, τεύχ. 3, 2011.

Steven B. Rothman, «Revising the soft power concept: what are the means and mechanisms of soft power?», *Journal of Political Power*, 4:1, 2011, 49-64

Telhamy Shibley, Έρευνα κοινής γνώμης στις αραβικές χώρες, Brookings Institution, Αύγουστος 2008, βλ. http://www.brookings.edu/reports/2010/0805_arab_opinion_poll_telhami.aspx

Turkey and the Middle East: Ambitions and Constraints, Crisis Group Europe Report N° 203, Απρίλιος 2010.

Ülgen Sinan, «A Place in the Sun or Fifteen Minutes of Fame: Understanding Turkey's New Foreign Policy» στο *Carnegie Europe*, τεύχ. 1, 2010.

Warner Carolyn M. & Walker Stephen G., «Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis» στο *Foreign Policy Analysis*, τόμ. 7, 2011.

Yeşilyurt Nuri & Akdevelioglu Atay «Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule» στο *The Turkish Yearbook of International Relations*, τόμ. 40, 2009.

Yilmaz Ihsan, «Beyond Post-Islamism: Transformation of Turkish Islamism Toward 'Civil Islam' and Its Potential Influence in the Muslim World» στο *European Journal of Economic and Political Studies*, τόμ. 4, τεύχ. 1, 2011.

Ying Fan, «Soft Power: Power of Attraction or Confusion?» στο *Place Branding and Public Diplomacy*, τόμ. 4, τεύχ. 2, 2008.

Zeevi Dror «Turkey and the Arab Spring» στο *Sharqiyya, The Arab Spring – Special Issue*, Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies and Middle East & Islamic Studies Association of Israel (MEISAI), Φθινόπωρο 2011.

Άρθρα από Τύπο και Διαδίκτυο

«"We Are All Khaled Said": Will the Revolution Come to Egypt?», *The Daily Beast*, 22 Ιανουαρίου 2011, <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/01/22/the-revolution-comes-to-egypt.html>

«2023 Vision of The Republic of Turkey» <http://www.business-turkeytoday.com/2023-vision-of-the-republic-of-turkey/>

«A Turkish school opens in Iraqi Kurdistan: an Ottoman pawn?», ANSamed, Ιανουάριος 2012, http://www.ansamed.info/ansamed/en/news/sections/generalnews/2012/01/02/visualiza_new.html_20217042.html

«After Disclosures by WikiLeaks, Al Jazeera Replaces Its Top News Director» εφημ. *The New York Times*, 20 Σεπτεμβρίου 2012, <http://www.nytimes.com/2011/09/21/world/middleeast/after-disclosures-by-wikileaks-al-jazeera-replaces-its-top-news-director.html>

«Al-Jazeera boss Wadah Khanfar steps down to be replaced by Qatari royal», εφημ. *The Guardian*, 20 Σεπτεμβρίου 2012, <http://www.guardian.co.uk/media/2011/sep/20/al-jazeera-wadah-khanfar-replaced>

«Analysis: Erdogan a rising star for Arabs over Israel stance», Πρακτορείο Reuters, 8 Ιουνίου 2010, <http://www.reuters.com/article/2010/06/08/us-arabs-erdogan-analysis-idUSTRE6573E820100608>

«Ankara craint une "guerre froide" entre chiites et sunnites», *L'Orient Le Jour*, 4 Ιανουαρίου 2012, http://www.lorientlejour.com/category/%C3%80+La+Une/article/738965/Ankara_craint_une_%3C%3C+guerre_froide+%3E%3E_entre_chiites_et_sunnites.html

«BRICS Challenge Western Economic Hegemony» Foreign Policy Association, 15 Απριλίου 2011 <http://foreignpolicyblogs.com/2011/04/15/emerging-brics-poses-challenge-to-western-hegemony/>

«Brotherhood angry at Erdogan call for secular Egypt», εφημ. *Jerusalem Post*, 15 Σεπτεμβρίου 2011, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=237916>

«Can Turkey Unify the Arabs?», εφημ. *New York Times*, 28 Μαΐου 2011, http://www.nytimes.com/2011/05/29/weekinreview/29ottoman.html?_r=1&pagewanted=all

«CIA Confirms: Israel Bombed Nuclear Reactor in Syria», Israel National News, 24 Απριλίου 2008, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/125963>

«CNN's Arabic website names PM Erdoğan 'man of the year'», εφημ. Today's Zaman, 3 Ιανουαρίου 2011, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=66AF224175DEE605F4915EF1788050E5?newsId=231392

«Did Turkey Turn On Israel To Boost Business From The Arab World?» 19 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. http://articles.businessinsider.com/2011-09-19/markets/30174751_1_turkish-israeli-arab-league-arab-street

«Egyptians attack Israel embassy, ambassador evacuated», πρακτορείο Reuters, 10 Σεπτεμβρίου 2011, <http://in.reuters.com/article/2011/09/10/idINIndia-59258920110910>

«Erdoğan calls for Turkish-Kurdish unity in Diyarbakır speech», εφημ. Today's Zaman, 1 Ιουνίου 2011, <http://www.todayszaman.com/news-245882-erdogan-calls-for-turkish-kurdish-unity-in-diyarbakir-speech.html>

«Erdoğan spoke about Post-Mubarak Egypt», 14 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. <http://www.haberturk.com/general/haber/669463-erdogan-spoke-about-post-mubarak-egypt>

«Fethullah Gulen: A Man Loved and Feared in Turkey» εφημ. AlSharq AlAwsat, 3 Δεκεμβρίου 2007, <http://www.asharq-e.com/news.asp?section=3&id=11066>

«Gaza flotilla: Turkey 'to take Israel to UN court'», BBC, 3 Σεπτεμβρίου 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14777558>

«Hillary Clinton Calls Al Jazeera 'Real News,' Criticizes U.S. Media», Huffington Post, 3 Μαρτίου 2011, <http://www.huffingtonpost.com/2011/03/03/hillary-clinton-calls-al- n 830890.html>

«Hira magazine changes perception of Turkey in Arab world», εφημ. Today's Zaman, 12 Ιουνίου 2011, http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?load=detay&newsId=246994&link=246994

«Is U.S. Hegemony being challenged by BRICS?», 29 Απριλίου 2011, βλ. <http://defensestatecraft.blogspot.com/2011/04/is-us-hegemony-being-challenged-by.html>

«Israel apologizes to Egypt over August border incident», CNN, 13 Οκτωβρίου 2011, http://articles.cnn.com/2011-10-13/middleeast/world_meast_israel-egypt_1_israeli-egyptian-relations-egyptian-border-guards-israel-and-egypt?_s=PM:MIDDLEEAST

«Israel evacuates embassy in Jordan ahead of protests» 14 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. http://www.msnbc.msn.com/id/44525743/ns/world_news-mideast_n_africa/t/israel-evacuates-embassy-jordan-ahead-protests/

«Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel», εφημ. *New York Times*, 29 Ιανουαρίου 2009, <http://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30iht-30clash.19795420.html>

«Most Egyptians want an end to peace treaty with Israel», *Ahram*, 26 Απριλίου 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/10776/Egypt/Politics-/Most-Egyptians-want-an-end-to-peace-treaty-with-Is.aspx>

«Networking Democracy», εφημ. *Gulf Today*, 11 Μαρτίου 2011, <http://gulftoday.ae/portal/34ee126e-4863-485b-803b-aa3e1578921b.aspx>

«OIC 'Elects' First Turkish Secretary-General» 16 Ιουνίου 2004, βλ. <http://www.turks.us/article.php?story=20040616070259914&mode=print>

«Philosophical depth: A scholarly talk with the Turkish foreign minister», *Turkish Review*, 1 Νοεμβρίου 2010, http://www.turkishreview.org/tr/newsDetail_getNewsById.action?newsId=223051

«PKK and Zoroastrianism», 17 Δεκεμβρίου 2011, <http://www.rudaw.net/english/science/columnists/4233.html>

«'Protestant work ethic' in Muslim Turkey - Business - International Herald Tribune», εφημ. *New York Times*, 11 Αυγούστου 2006, <http://www.nytimes.com/2006/08/11/business/worldbusiness/11iht-wbturkey.2450036.html?pagewanted=all>

«Reinventing the Caliphate», περιοδικό *The Majalla*, 6 Ιουλίου 2011, <http://www.majalla.com/eng/2011/07/article4223>

«Ruling AKP puts its stamp on Turkey's changing foreign policy», εφημ. *Hürriyet Daily News*, 3 Νοεμβρίου 2010, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=-2010-11-03>

«Soap opera shakes customs of Arab married life», εφημ. *The Jerusalem Post*, 27 Ιουλίου 2008, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=109074>

«Tensions Between Turkey and the West Increase», εφημ. *New York Times*, 27 Οκτωβρίου 2009, <http://www.nytimes.com/2009/10/28/world/europe/28turkey.html>

«The Arab World's "Dallas"», *The Daily Beast*, 05 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/09/04/turkish-soap-operas-are-sweeping-the-middle-east.html>

«The Contribution of Interfaith Dialogue to Peace Building», βλ. <http://www.fethullah-gulen.org/academic-papers/interfaithdialogue.html>

«The Crash of Civilizations», εφημ. *Los Angeles Times*, 27 Φεβρουαρίου 2006, <http://articles.latimes.com/2006/feb/27/opinion/oe-ferguson27>

«The Davutoglu Effect», *The Economist*, 21 Οκτωβρίου 2010, <http://www.economist.com/node/17276420>

«The Frightening Truth of Why Iran Wants the Bomb», εφημ. *Telegraph*, 16 Απριλίου 2006.

«The Islamic Conference: Reform and representation», Άγκυρα, Ιούνιος 2006, βλ. <http://www.diplomat.com.tr/sayilar/s20/yazilar/s20-1.htm>

«Turkey Cuts Military Ties with Israel, Expels Ambassador» 02 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. <http://www.defensenews.com/article/20110902/DEFSECT04/109020302/Turkey-Cuts-Military-Ties-with-Israel-Expels-Ambassador>

«Turkey 'Ergenekon plot': Ex-army head Ilker Basbug held» BBC, 06 Ιανουαρίου 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16436743>

«Turkey goes cool on joining the European Union as it falls for the lure of the East», εφημ. *The Telegraph*, 11 Ιουλίου 2010.

«Turkey: Military chiefs resign en masse» BBC, 29 Ιουλίου 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14346325>

« Turkey: The Death of 'Zero Problems' Foreign Policy», Φεβρουάριος 2012, βλ. <http://www.al-monitor.com/cms/contents/articles/politics/2012/02/for-these-reasons-turkey-renounc.html>

«Turkey's broadcasting agency launches Arabic channel», εφημ. *Hurriyet Daily News*, 4 Μαΐου 2010, <http://www.hurriyetaidailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=0405085448284-2010-04-05>

«Turkey's ex-army chief arrested on terror charges» εφημ. *Hurriyet Daily News*, 6 Ιανουαρίου 2012, <http://www.hurriyetaidailynews.com/turkeys-ex-army-chief-arrested-on-terror-charges--.aspx?pageID=238&nID=10884&NewsCatID=338>

«Turkey's Role in the Organization of Islamic Conference, JDP Government and the Greater Middle East Project», *Caspian Weekly*, 29 Μαΐου 2010, <http://en.caspianweekly.org/main-subjects/turkish-foreign-policy/1959-turkeys-role-in-the-organization-of-islamic-conference-jdp-government-and-the-greater-middle-east-project.html>

«Turkish soaps revive Arab interest in the capital of the Ottomans» εφημ. *Daily Star*, Λίβανος, 20 Αυγούστου 2009, <http://www.dailystar.com.lb/Culture/Arts/Aug/20/Turkish-soaps-revive-Arab-interest-in-the-capital-of-the-Ottomans.ashx#axzz1nrSfagbR>

«Turks Put Twist in Racy Soaps», εφημ. *New York Times*, 17 Ιουνίου 2010, <http://www.nytimes.com/2010/06/18/arts/18abroad.html>

«What is Fethullah Gülen's view on mixing politics and religion?» 19 Ιανουαρίου 2012, βλ. <http://en.fgulen.com/about-gulen-movement/3968-what-is-fethullah-gulens-view-on-mixing-politics-and-religion>

«What the Neighbours Think», TESEV Foreign Policy Program, Μάιος 2011, βλ. http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DPT/OD/YYN/Grenville_Byford_FINAL.pdf

«Αντιφατικός Ερντογάν» (αραβικά) εφημ. *As-safir*, 7 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. <http://www.assafir.com/Article.aspx?ArticleId=569&EditionId=1939&ChannelId=45>

«Εσωτερική κατάσταση και εξωτερική πολιτική της Τουρκίας» (αραβικά), συνέντευξη του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην εκπομπή *Bila Hudud* («Χωρίς Σύνορα») του AlJazeera, στις 12 Ιανουαρίου 2011, βλ. <http://www.aljazeera.net/NR/exeres/2EF24B11-D94E-4577-B847-35A23443A18C.htm>

«Η Τουρκία προσπαθεί να αναβιώσει τον Μεγάλο Ασθενή της Ευρώπης με το Στρατηγικό της Βάθος και τα Ξύλινα Σπίτια» (αραβικά), εφημ. *AlMasry AlYawm* 8 Νοεμβρίου 2009, βλ. <http://www.almasryalyoum.com/node/118594>

«Ο 'δάσκαλος' του Ταγίπ Ερντογάν», Σεπτέμβριος 2010, βλ. http://infognomonpolitics.blogspot.com/2010/09/blog-post_515.html

«Το Αλ-Τζαζίρα γκρεμίζει αυταρχικά καθεστώτα», Φεβρουάριος 2011 <http://www.aixmi.gr/index.php/al-jazeera-gremizei-aytarxika-kathestota/>

«Τουρκία: Από την Ήπια, στην Σκληρή Ισχύ» (αραβικά), εφημερίδα *As-Safir*, 29 Σεπτεμβρίου 2011, βλ. <http://www.assafir.com/Article.aspx?ArticleId=3183&EditionId=1963&ChannelId=46381>

«Τουρκία: Διαμεσολαβητικός ρόλος στη Μέση Ανατολή», *Dar AlHayat*, 15 Δεκεμβρίου 2010, βλ. <http://international.daralhayat.com/internationalarticle/212744>

AlQuds AlArabi, 2 Ιουνίου 2010, <http://81.144.208.20:9090/pdf/2010/06/06-01/All.pdf>

Jenkins Gareth «Turkey: AKP Pays the Price» *ISN Security Watch*, Istanbul, 1^η Απριλίου 2009, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/Security-Watch-Archive/Detail/?lng=en&id=98450>

Jenkins Gareth, «On the edge - The AKP shifts Turkey's political Compass», *Jane's Intelligence Review*, Αύγουστος 2010, <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/Jenkins-JIR-2010.html>

Kabalan Marwan «Syrian-Turkish Relations: Turkey's Soft Power in the Region», *Syria Today*, Δεκέμβριος 2009, <http://www.syria-today.com/index.php/december-2009/477-marwan-kabalan/4748-syrian-turkish-relations-turkeys-soft-power-in-the-region>

Schleifer Abdallah, «Media and Religion in the Arab-Islamic World» (από διάλεξη), *Arab Media & Society*, Φεβρουάριος 2007, βλ. http://www.arabmediasociety.com/articles/downloads/20070309185435_AMS1_Abdallah_Schleifer.pdf

«Sixth Egyptian soldier shot by Israel dies in hospital as a result of his injuries», εφημ. *Ahram*, 10 Σεπτεμβρίου 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/20843/Egypt/Politics-/Sixth-Egyptian-soldier-shot-by-Israel-dies-in-hosp.aspx>

Εισήγηση του Paul L. Heck «Turkish In The Language of the Qur'an: Hira'», πρακτικά διεθνούς συνεδρίου «Muslim World in Transition: Contributions of the Gulen Movement», Leeds Metropolitan University Press, Λονδίνο, Οκτώβριος 2007, <http://www.fethullahgulen.org/conference-papers/contributions-of-the-gulen-movement/2528-hira-magazine-turkish-in-the-language-of-the-quran.html>

Βιντεοσκοπημένες Ομιλίες:

Ομιλία του Nye στην διοργάνωση συνεδρίων του TED Global 2010, http://www.ted.com/talks/joseph_nye_on_global_power_shifts.html (τελευταία πρόσβαση: Φεβρουάριος 2012)

Ομιλία Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην Ένωση Νέων Μουσουλμάνων Αράβων, Οχάιο, Ηνωμένες Πολιτείες, 1996, http://wn.com/Muslim_Arab_Youth_Association (τελευταία πρόσβαση: Φεβρουάριος 2012)